

ULUSAL HAKEMLİ DERGİ

M I K A D

<http://dergipark.gov.tr/mikad>

NİÇDE/ TÜRKİYE

Cilt 6 / Sayı 2
Aralık 2022
ISSN: 2587-1331

Millî Kültür Araştırmaları Dergisi
(MİKAD) Cilt: 6 - Sayı:2 Aralık 2022
ISSN: 2587-1331

Millî Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD), yılda iki defa yayımlanan ulusal (Türk Dünyasını kapsayan) hakemli bir dergidir.

Millî Kültür Araştırmaları Dergisi, Türk Dünyasının dergisidir. Dergimize, Türkçe (tüm lehçelerinde) makale kabul edilmektedir.

Millî Kültür Araştırmaları Dergisi'ne gönderilen ve/veya dergide yayımlanan yazılara ilişkin her türlü yasal sorumluluk, yazarına aittir.

İÇİNDEKİLER

Editörden			
Kurullar			
Hakemler			
Makaleler			
Ömer KÖSEALIOĞLU Ahmet Burak KAHRAMAN	Örgütlerde Asimetrik Güç Kullanımının Kavramsal Değerlendirmesi	Derleme	1-24
Zhyldyz ISMAILOVA	Melike Günyüz'ün Keloğlan Suskunlar Ülkesinde Adlı Eserinin Çocuk Edebiyatını Yapılandıran Temel Unsurlara Göre İncelenmesi	Araştırma Makalesi	25-32
Dursun Can EYÜBOĞLU	Kazılık Koca Oğlu Yiğenek Boyu'nun Tarihi	Araştırma Makalesi	33-69
Raşit ÇÖLOĞLU	Tuva Destanlarında Hayvan Motifi: Haan-Tögüldür Destanı Örneği	Araştırma Makalesi	70-83
Sevcan EROL	Çokkültürlülük Ve Birlikte Yaşamaya Dair Ayetlerin Yorumlanması: Kuran-I Kerim Örneği	Araştırma Makalesi	84-99
Hacıeva HAQİQAT	Alman Dilinde Söz Mənasının Dəyişməsi (Semantik Çıxarma)	Araştırma Makalesi	100-107
Sümeyra ÇALIŞKAN	Hafıza Aktarımı Olarak Türk Korkusu	Araştırma Makalesi	108-126
Aynabat BABAÝEWA	Milli Guşaklar Halkymyzyň Etnografiya Baýlygydyr	Araştırma Makalesi	127-133

Millî Kùltür Araştırmaları Dergisi
(MİKAD) Cilt: 6 - Sayı:2 Aralık 2022
ISSN: 2587-1331

EDİTÖRDEN

Kıymetli araştırmacılar,

Millî Kùltür Araştırmaları Dergisi (MİKAD), yılda iki defa yayımlanan ulusal hakemli bir dergidir. Dergimiz “**TÜBİTAK ULAKBİM Dergipark Sistemi**” bünyesinde hizmet vermekte olup dergimizde yayımlanan yazılara ilişkin her türlü sorumluluk yazarına aittir.

Dergimiz, hiçbir resmi ya da gayrı resmi kurum veya kuruluşun yayın organı değildir.

Millî Kùltür Araştırma Dergisi, Sosyal ve Beřeri alanlarda yapılan çalışmaları Kabul etmektedir. Bu çerçevede dergimizde **Beřeri Bilimler** (Antropoloji, Arkeoloji, Dil Bilim, Edebiyat Araştırmaları, Psikoloji, Tarih, Sanat Tarihi, Sosyoloji, Dini Araştırmalar, Felsefe), **Eğitim Bilimleri**, **İktisadi ve İdari Bilimler** (Ekonomi ve İşletme, Kamu Yönetimi, Siyaset Bilimleri ve Uluslararası İlişkiler), **Sosyal Bilimler** (Coğrafya, Çok Disiplinli Bilimler, İletişim, Kùtùphanecilik, Bilgi ve Belge Yönetimi, Turizm) ve **Sanat** sahalarında kaleme alınan makale, tanıtım yazıları ve çeviri yazılara yer verilmektedir.

Dergimiz beşinci yılını doldurarak on ikinci sayısını yayımlamıştır. Dergimizin bu sayısı 8 adet makale olmak üzere toplam 133 sayfadan oluşmaktadır.

Dergimizin sonraki sayılarında siz değerli araştırmacıların yazar ve hakem olarak katkılarını bekliyorum, saygılarımı sunuyorum.

Editör
Prof. Dr. Bùlent KARA

Millî Kùltür Araştırmaları Dergisi
(MİKAD) Cilt: 6 - Sayı:2 Aralık 2022
ISSN: 2587-1331

EDİTÖR KURULU

Editör: Prof. Dr. Bülent KARA Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Editör: Gürkan BAYINDIR Erciyes Üniversitesi

DANIşMA KURULU

Prof. Dr. Ziya AVşAR Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Abdullah KORKMAZ İnönü Üniversitesi

Prof. Dr. Aylin GÖRGÜN BARAN Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Yüksel METİN Süleyman Demirel Üniversitesi

Doç. Dr. Tarık SEVİNDİ Aksaray Üniversitesi

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Faruk ÇOLAK Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet KARTAL Osmangazi Üniversitesi

Prof. Dr. Veysel BOZKURT İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Yaşar KAYA İnönü Üniversitesi

Doç. Dr. Turgut KOÇOĞLU Erciyes Üniversitesi

Doç. Dr. Gökhan TUNÇ Anadolu Üniversitesi

BİLİM KURULU

Prof. Dr. Hikmet KORAş Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Prof. Dr. Bekir ÇINAR Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Metin ÖZKUL Süleyman Demirel Üniversitesi

Millî Kültür Araştırmaları Dergisi
(MİKAD) Cilt: 6 - Sayı:2 Aralık 2022
ISSN: 2587-1331

Prof. Dr. Gencay ZAVOTÇU	Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. Musa ŞAŞMAZ	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Songül SALLAN GÜL	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice İÇEL	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Hamdi DOĞAN	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Bibigül İLİYASOVNA İMANBEKOVA	Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi
Doç. Dr. Yakup ALTAN	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Türkan BAYER ALTIN	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr. Rıza SAM	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Nevzat TOPAL	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet KAYA	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Musa ERKAYA	Fırat Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÖZDEMİR	Kocaeli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ramis KARABULUT	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet BÜYÜKAKKAŞ	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Bayram POLAT	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet GÜRBÜZ	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İncinur ATİK GÜRBÜZ	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Savaş MARAŞLI	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hulusi YILMAZ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Keziban PAKSOY	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim ÖZTÜRK	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gülin ÖZTÜRK	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mina FURAT	Manisa Celal Bayar Üniversitesi

Millî Kùltür Araştırmaları Dergisi
(MİKAD) Cilt: 6 - Sayı:2 Aralık 2022
ISSN: 2587-1331

Dr. Öğr. Üyesi Ercan BAĞÇECİ	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ercan GEÇGİN	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sibel BULUT	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kamil Ali GIYNAŐ	Karamaoglu Mehmetbey Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Elçin YILMAZKAYA	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Huriye ALTUNER	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

HAKEM LİSTESİ
(Aralık, 2022, Cilt: 6- Sayı 2)

Soner SAĞLAM	Pamukkale Üniversitesi
Sema NOYAN	Karabük Üniversitesi
Aytül TAMER TORUN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Ömer Faruk KOÇ	İstanbul Üniversitesi
İlknur EKİZ ATAŞER	KTO Karatay Üniversitesi
Özlem COŞKUN	Kastamonu Üniversitesi
Muhammet Nuri CEYLAN	Atatürk Üniversitesi
Svetlana SMAGULOVA	El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi
Balkıya KASIM	Abay Kazak Milli Pedagoji Üniversitesi
Perizat YERTAYEVA	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Meder SALİEV	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Hasan YAVUZER	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Çağdaş Ümit YAZGAN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Tahir AŞİROV	Türkmenistan İlimler Akademisi
Naila ASKAR	Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi
Serdar MAŞARYKOW	Türkmenistan İlimler Akademisi
Betül KARAKOYUNLU	

Millî Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD) / Cilt 6 - Sayı 2

Sorumlu Yazar: Ömer KÖSEALIOĞLU / Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Sosyoloji, Doktora omerkosealioglu@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-4459-3568

Ahmet Burak KAHRAMAN / Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji, Doç. Dr.
burakkahraman@erciyes.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-3995-1172

Atıf: KÖSEALIOĞLU, Ö. & KAHRAMAN, A. B. (2022), Örgütlerde Asimetrik Güç Kullanımının
Kavramsal Değerlendirmesi, Cilt 6, Sayı 2, s. 1-24.

Gönderim Tarihi: 11 Temmuz 2022 / Kabul Tarihi: 27 Ekim 2022

Derleme

ISSN: 2587-1331

DOI: 10.55774/mikad.1143084

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/mikad>

ÖRGÜTLERDE ASİMETRİK GÜÇ KULLANIMININ KAVRAMSAL DEĞERLENDİRMESİ

Öz

Güce dair konular ve güç mücadeleleri toplumun her alanında karşımıza çıkmaktadır. İş dünyası, eğlence endüstrisi, dini örgütler, bilim dünyası, sosyoekonomik sınıflar arası ilişkiler, etnik gruplar arası ilişkiler, hükümet içi ve hükümetle yönetilenler arası ilişkiler, uluslararası ilişkiler bu tip mücadelelere sıklıkla sahne olan alanlar arasında yer almaktadır. Toplumda gücü elde etmeye, gücü elde tutmaya ve gücü kullanmaya yönelik taktikler ve stratejiler yerleşmiş durumdadır. Bütün bunların amacı karşılıklı bağımlılık ilişkisini yönetebilmektir. Zira gücün kaynağı tek taraflı bağımlılıktır. Karşılıklı dayanışma çift taraflı bağımlılığa işaret eder ve eşit kuvvetlerin karşılıklı etkileşimi söz konusu olduğunda bizi güçsüzlük kavramına götürür. Dolayısıyla gücün doğasındaki asimetrinin temelinde tek taraflı bağımlılık vardır.

Bu makalenin amacı okuyucuya gerek kişisel ilişkiler dünyasında gerekse de iş ve meslek yaşamında hedeflerini gerçekleştirmelerine engel olabilecek güç hususlarının türleri üzerine görüşler sunmaktır. Diğer taraftan da makale, güce sahip olma arzusunun ve korkusunun getirdiği tutsaklığın karşısına hayatta bir iç kaynak ve yapıcı bir kuvvet olarak gücü koyabilmenin önemini vurgulamaya çalışmaktadır. Teorik ağırlıklı olan bu çalışma, güç, asimetrik güç ve bağımlılık ilişkisi üzerine kurulmuştur.

Çalışmada ilk olarak güç ve asimetrik güç kavramlarının aydınlatılması yoluna gidilmiştir. Güç, özellikle örgütsel düzeyde ele alınarak doğasındaki asimetri açıklanmaya çalışılmıştır. Ardından güç kavramının kendisi ile yakınlığı bulunan etki, otorite ve kuvvet kavramları ile olan ilişkisi ortaya koyulmuştur. Bununla birlikte gücün liderlik ve bağımlılık kavramlarındaki yerine değinilmiştir. Gücü açıklarken kritik önem taşıyan ancak genellikle karıştırılan “gücün temelleri” ve “gücün kaynakları” da bu kapsamda irdelenmiştir. İş ve meslek yaşamı açısından bakıldığında örgüt içerisinde güç ilişkilerini etkileyen durumsal faktörler açıklanmış ve gücün motivasyon ile ilişkisi değerlendirilmiştir. Güce verilen tepkiler hem kişilerarası boyutta hem de grupsal boyutta ayrı ayrı ele alınmıştır. Diğer taraftan toplumsal yaşamımızın her anında bizlerle birlikte olan iletişim sürecinde gücün yeri de farklı bir başlıkta incelenmiştir. Örgütlerde güç inşa etmek için gereken kişisel nitelikler nelerdir? Zekâ bunun neresindedir? Okuyucunun ilgisini çekebilecek olan bu hususlara da makalede yer verilmiştir. Sonuç bölümüne geçmeden önce hayattaki her şey gibi gücün de bedelinin olduğundan hareketle bu bedel üzerinde durulmuştur.

Bu makalenin önemi okuyucuya gücü tanmasına, elde etmesine, elinde tutmasına ve onu kullanmasına yönelik katkı sağlaması ile yakından ilgilidir. Gücün beraberinde getirdiği bağımlılık ilişkisinin temelinde ise kişinin güçlü ve zayıf yönleri bulunmaktadır. Dolayısıyla kişinin yaşamın her alanında güç ilişkilerini yönetebilmesi ve buna yönelik stratejiler geliştirebilmesi için öncelikle kendisini iyi tanıması gerekmektedir. Çünkü tek taraflı bağımlılık ile neticelenen asimetrik gücün temelleri ve kaynakları her birey için farklılık arz edebilmektedir. Bu çerçevede örgütlerde asimetrik güç kullanımı literatür çalışmaları ışığında ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Güç, Asimetrik Güç, Güç Kaynakları, Güç Tepkileri.

CONCEPTUAL EVALUATION OF THE USE OF ASYMMETRICAL POWER IN ORGANIZATIONS

Abstract

Power issues and power struggles appear in all areas of society. The business world, entertainment industry, religious organizations, the scientific world, relations between socioeconomic classes, relations between ethnic groups, relations between the government and the folks, international relations are among the areas that are frequently the scene of such struggles. Tactics and strategies for acquiring, retaining and using power have been established in society (Horner, 1997: ix). The purpose of all these is to manage a relationship of interdependence. Because the source of power is one-sided dependence. Interdependence indicates reciprocal dependence and leads us to the concept of powerlessness when it comes to the interaction of equal forces (Blau, 1986: 117-118). Therefore, there is one-sided dependence on the basis of the asymmetry in the nature of power.

The purpose of this article is to provide the reader with insights on the types of power issues that may prevent them from achieving their goals, both in the world of personal relationships and in business and professional life. On the other hand, the article tries to emphasize the importance of putting power as an internal resource and a constructive force in life against the captivity brought by the desire and fear of power. This theoretical study is based on the relationship between power, asymmetrical power and dependency.

In the study, firstly, the concepts of power and asymmetrical power were elucidated. Power, especially at the organizational level, has been tried to explain the asymmetry in its nature. Then, the relationship between the concept of power and the concepts of influence, authority, force, which are closely related to itself, is revealed. In addition, the place of power in the concepts of leadership and dependency has been mentioned. The "foundations of power" and "sources of power", which are critical but often confused when explaining power, are also examined in this context. From the point of view of work and professional life, situational factors affecting power relations within the organization were explained and the relationship between power and motivation was evaluated. Reactions to power were handled separately in both interpersonal and group dimensions. On the other hand, the place of power in the communication process that is with us at every moment of our social life has also been examined under a different heading. What are the personal qualities needed to build power in organizations? Where is the intelligence in that? These issues, which may be of interest to the reader, are also included in the article. Before moving on to the conclusion part, this price was emphasized, considering that power has a price, like everything else in life.

The importance of this article is closely related to its contribution to the reader in recognizing, acquiring, holding, using power. Based on the dependency relationship that comes with power, there are the strengths and weaknesses of the person. Therefore, in order for a person to manage power relations in all areas of life and develop strategies for this, first of all, he needs to know himself well. Because the foundations and sources of asymmetrical power resulting in unilateral dependency may differ for each individual. In this context, the use of asymmetrical power in organizations has been tried to be revealed in the light of literature studies.

Keywords: Power, Asymmetrical Power, Power Sources, Power Responses.

GİRİŞ

Örgütsel politika ve güç konularının oldukça önemli olmalarına istinaden özellikle yönetim ve örgüt bağlamında daha fazla çalışmanın yapılması yönünde beklentiler bulunmaktadır. Aslında güç ve politika konuları günlük konuşma ve tartışmalarımızda da yer almaktadır. Diğer taraftan örgütsel yaşamda da bu kavramlara sıklıkla rastlanmaktadır. Örneğin bir işletmenin pazarlama yapısı onun finansal gücünden etkilenmektedir.

Güç ve politikanın irdelenmesi yönündeki ihtiyacın nedeni esas itibariyle bu konuda çalışma yapmanın güçlüğüdür.

Örgütlerde güç konusunun irdelenmesinin önüne geçmiş olan birkaç sebep bulunmaktadır. Birincisi güç kavramının sosyal bilimler açısından bazı problemlere sebep olmasıdır. Diğer bir sebep karar alma sürecinde gücün tek belirleyici olmamasıdır. Görüş kabul ettirmenin güç kullanmak dışında ikna etmek gibi başka yöntemleri de vardır. Bireyler toplumsal değerler ışığında ve mantık çerçevesinde etkin olarak ikna edilebilir. Bir diğer neden de yöneticilerin toplumsallaşmasında ve yönetim uygulamalarında güç kavramının yarattığı bazı problemlerdir. Zira güç konusunun sınırlarını çizmek kolay olmadığı gibi başka kavramlarla da çağrışım yapmaktadır.

Rosabeth Kanter'in şu ifadesi konuya açıklık getirmektedir: "Güç kavramı, belirgin olmayan bir kavramdır. Para hatta cinsellik hakkında konuşmak bile güç hakkında konuşmaktan daha kolaydır. Güce sahip olanlar bunu reddetmekte, güçlü olmak isteyenler böyle görünmekten kaçınmakta, güç elde etmede başarılı olanlar ise bunun sırrını gizlemektedir" (Kirel, 1998: 3).

Güç her ne kadar yanlış anlaşılan bir kavram olsa da etkin bir yönetim davranış modeli oluşturmada temel bir unsurdur. Çünkü örgüt içerisindeki faaliyetlerin devamlılığının sağlanması güç ilişkilerinin iyi yönetilmesine bağlıdır. Bu sebeple gücün tanımlanması ve benzer kavramlarla olan ilişkisinin incelenmesi gerekmektedir (Kirel, 1998: 3).

1. GÜÇ KAVRAMI VE ASİMETRİK GÜÇ

Max Weber gücü (macht), sosyal ilişkide bulunan bir aktörün, sonuçları her ne olursa olsun, direnişe rağmen kendi isteklerini yerine getirebilme ihtimali (Weber, 1947: 152) olarak tanımlamıştır. Benzer şekilde "Essays in Sociology" adlı eserinde gücü bir ya da birden fazla kişinin toplumsal eylem içerisinde, bu eyleme katılan kişilerin direncine rağmen, kendi iradelerini gerçekleştirme şansı olarak ifade etmiştir (Weber, 1946: 180).

Güç kavramı çeşitli disiplinlerde çok çeşitli şekillerde ifade edilmiştir. Ancak yapılan tüm tanımlamalarda '*gücün potansiyel bir etki olduğu*' sonucuna varmak mümkündür (Raven, 1993: 232, Gold, 1968: 252).

Güç doğası gereği asimetrik bir kavram olup bireyin bir ödülü birisinden geri almasına ve başkalarına cezai yaptırımlar uygulamasına dayanmaktadır. Gücün kaynağı ise tek taraflı bağımlılıktır. Çünkü karşılıklı dayanışma (çift taraflı bağımlılık) ve eşit kuvvetlerin karşılıklı etkileşimi güçsüzlüğe işaret eder (Blau, 1986: 117-118).

Güç sahibi olmak daha özgür olarak eyleyebilmek demektir; ancak güç sahibi olmamak ya da başkalarından daha az güç sahibi olmak, kişinin seçim özgürlüğünün başkalarınca alınmış kararlar tarafından sınırlandırılması anlamına gelir. A'nın B üzerinde sahip olduğu gücü 3 şekilde ifade etmek mümkündür; 1) A'nın hükmettiği kaynakların B'ye A tarafından tespit edilmiş amaçlara erişmek için zorunlu davranış biçimleri dayatmasına izin verdiğinde, 2) Bu kaynaklar, A'nın, B'nin amaçlarını A'nın kendi amaçlarına erişmesinin araçları haline getirmesine izin verdiğinde, 3) Bu kaynaklar B'nin değerlerini A'nın kaynaklarına dönüştürmesine izin verdiğinde A'nın B üzerinde güç sahibi olduğunu söyleriz. A'nın fiili ya da potansiyel eylemleri olmasaydı, B'nin eylemlerinin olduğundan farklı olacaklarını tahmin edebiliriz; B'nin amaçları başka birinin kaynakları olduğunda ve bu yüzden başka birinin amaçları için bir araç olarak kullanıldığında, B'nin seçim özgürlüğünden çok ciddi tavizler verilmiş olur. B'nin eylemleri artık özerk değildir; güdümlü hale gelmiştir (Bauman, 2019: 142).

Örneğin, patronlarım benim üzerimde güç sahibidirler; eğer onların koydukları kurallara ya da emirlerine uymazsam beni işten atabilirler ya da başardıklarım onlar açısından örnek teşkil ediyorsa beni ödüllendirebilir ve terfi ettirebilirler. Ne var ki, benim kaynaklarım arasında atıp alma, ödüllendirme ya da cezalandırma hakları yoktur, ben bunların karşılığını veremem. Dahası, patronlarım kartlarını ceplerini dolduracak şekilde oynayabilirler. Benim karşı koymamam için iş işten geçene kadar niyetlerini gizli tutabilirler. Benim işyerindeki durumumu çok kötüleştirecek ve manevra özgürlüğümü daha fazla kısıtlayacak köklü yeni düzenlemeler tasarlayabilirler. Patronlarımın özgürlüğü üzerinde, onların gizli tasarımlarının benim üzerimde etkisiyle aynı büyüklükte bir etki yaratabilmek için yapabileceğim çok az şey olduğundan, ben aynı gizlilik silahıyla karşılık veremem. Patronlarımın gizliliği, benim potansiyel olarak dağarcığımda saklayabileceğim her şeyden çok daha öldürücü bir silahtır. Ve bu yüzden biz birbirimizin durumunu etkileyebilme açısından son derece eşitsiz bir konumdayız. Karşılıklı ilişkimizde güç, eşit olmayan bir biçimde dağılmıştır; bu, "asimetrik bir güç ilişkisi"dir. Patronlarım eylemlerini benim seçim alanımdan çok daha geniş alternatifler arasından seçebilirler. Özgürlük oranlarımız arasında bu kadar büyük bir farklılık olması yüzünden ben muhtemelen patronlarım ne istiyorsa onu yapacağım, öyle ki benim kurallarına uyacağımı hesaba katarlar; eylemlerini tasarlarken benim eylemlerimi ellerindeki kaynakları arasında sayabilirler. Benim seçim ufku ne kadar sınırlıysa, davranışımı o kadar şaşmaz biçimde önceden kestirebilirler. Ben onlar için daha az sır, denklemlerinde daha az bilinmez bir nicelik ve dolayısıyla onların konumu açısından onların benim için olduğundan daha az bir belirsizlik kaynağı olurum. Benim onların amaçlarına uygunluğuma, tıpkı sahip oldukları sermaye ya da makineler gibi, tereddütsüz güvenilebilir (Bauman, 2019: 143).

Her ne kadar ekonomik sınıflar ve devlet yapıları yahut kapitalizm ile uluslararası siyaset arasındaki ilişkilerin nasıl ele alınacağı konusunda bir uzlaşma içerisinde olmasalar da modern dünya üzerine yapılan sosyolojik çalışmaların neredeyse tümü, modern sanayi kapitalizmi, jeopolitik ve savaş arasındaki karşılıklı etkileşimin önemini kabul etmektedir. Alandaki önemli çalışmalar, zorlayıcı güç kapasitelerindeki artış ile

yüksek düzeyde kaynak birikimi sağlanması arasındaki etkileşim sayesinde, erken modern dönem Avrupa’da modern devletin rekabeti içerisinde bulunduğu diğer siyasi yapıları (küçük şehir devletleri ve imparatorluklar gibi) nasıl bertaraf ettiğini ortaya koymaktadır (Tilly, 1992 ve Nexon, 2009). Bazı çalışmalar, modern dünyanın şu dört süreç tarafından şekillendirildiğini öne sürmektedir: Devlet inşası, savaş, kapitalizm ve sanayileşme (Giddens, 1985). 1789’da Fransa’da, 1917’de Rusya’da ve 1949’da Çin’de gerçekleşen devrimlere odaklanan bir çalışma, jeopolitik rekabetin egemen sınıflardan daha fazla kaynak aktarımı sağlamak için yönetici elit üzerinde büyük bir baskı oluşturduğunu, bunun da hâkim sınıfların alttaki ekonomik sınıfları daha fazla sömürmesine yol açtığını ve toplumsal ve siyasi devrimleri tetiklediğini belirtmektedir. Bunun sonucunda bu toplumlarda sadece sosyal sınıflar arasındaki güç dengesinde bir kayma gerçekleşmemiştir; aynı zamanda asırlardır süregelen, kıran kırana bir jeopolitik rekabetin yaşandığı dünyada daha sağlam devlet yapıları inşa etme mücadelesinde yeni bir safhaya geçilmiştir (Skocpol, 1979). Benzer süreçler, Avrupa dışındaki toplumları da dönüştürmüştür. Gerçekten de modern Avrupa askeri yapıları ve “batılı savaş teknikleri”nin ithal edilmesiyle Batı-tarzı devlet yapılarının diğer toplumlar tarafından taklit edilmesi, günümüzün küresel çağının en belirgin özelliklerinden birisidir (Ralston, 1990). Bu durum gerek toplumlar arasındaki gerekse de toplumlardaki sosyal sınıflar arasındaki asimetrik güç ilişkisini ortaya koymaktadır.

1.1. Güç Kavramının Otorite, Kuvvet ve Etki Kavramları ile İlişkisi

Birçok çalışmada güç, otorite ve etki kavramlarının eş anlamlı olarak kullanılması karışıklıklara sebep olmaktadır. Bu kavramları netleştirerek güç kavramı ile olan ilişkilerini ortaya koymak bu karışıklığı giderebilmek adına yararlı olacaktır.

1.1.1. Güç – Otorite İlişkisi

Max Weber otoriteyi ise; bir kaynaktan gelen belirli (ya da tüm) emirlere emrin verildiği grup ya da kişiler tarafından uyulması ihtimali olarak tanımlamıştır (Weber, 1947: 152).

Eşit olmayan insanlar arasında bir bağ (Sennett, 2011: 20) olarak ifade edilen otoritenin temel işlevi güç sahibi olmak ve bu güç sayesinde insanları disipline sokarak davranışlarını yönlendirmek ve daha yüksek bir standarda göre hareket etmelerini sağlamaktır (Sennett, 2011: 27).

Bir kimsenin başkalarını kendi istediği şekilde davranma yönüne sevk edebilme (etkileyebilme) yeteneği olan güç, kişilerarası ilişkileri ifade eden bir kavramdır. Bir güç kaynağı olan otorite ise gücü meşrulaştırır. Otorite diğer insanları kullanma ya da değiştirme hakkıdır. Güç, bir güç kullanım şekli olan otoriteyi de içeren daha geniş bir kavramdır.

Güç ile otorite arasındaki önemli fark; güç daha çok bireylerin kişilikleri ile ilgili olduğu halde otorite kişinin sosyal konumu (pozisyonu) ve rolleri ile ilgilidir. Gücün yasal biçimini otorite olarak adlandırmak mümkündür.

Otoritenin güce dönüşümü önemli bir süreçtir. Bu noktada sosyal kontrolün kurumsallaştırılmasından bahsedilebilir. Örgütsel yaşamda A şahsının davranışlarının B şahsı tarafından kontrol edilmesi olağan bir davranıştır.

1.1.2. Güç – Kuvvet İlişkisi

Kuvvet gücün uygulanmış şeklidir. Güç ile kuvvet arasındaki en önemli fark ise şöyle ifade edilebilir: Güçte yöneticinin talimatına uyum söz konusudur. A'nın vermiş olduğu talimat gereği B davranışta bulunmaktadır. Diğer taraftan kuvvet söz konusu olduğunda B, A'nın talimatına uymazken A'nın fiilen uyguladığı önlemler (kuvvet) karşısında uymak zorunda kalmaktadır. Dolayısıyla kuvvet için de gücün bir tür ifade edilme şekli olduğu söylenebilir.

1.1.3. Güç – Etki İlişkisi

Kökeninde güç; etki oluşturma kapasitesi ya da yetisi olarak görülürken etki, eyleme geçmiş güç demektir (Hogg ve Vaughan, 2011: 271). Bu tanım bir durumun kaynaktaki (güç sahibindeki) halinin güç olarak ifade edilebileceğini bildirirken hedefin üzerindeki (uygulamadaki) görünümünün etki olarak gösterilebileceğini belirtmektedir.

Raven (1993: 232) gücü “potansiyel etki” (potential influence), etkiyi ise (Raven, 1965: 371) “kinetik güç” (kinetic power) şeklinde ifade etmektedir. Raven etkiyi tanımlarken bir kişi veya grubun başka bir grubun tutum veya davranışlarına bağlı olarak bilmiş, tutum veya davranışlarında meydana gelen değişimi işaret etmiştir.

Kişi gücünü kullanırken etkileme sürecinden yararlanır. Diğer taraftan etki, insanların tatmin ve performanslarını değiştirmek suretiyle onları yönlendirme yeteneğini de içermektedir. Bu noktada etki, güçten çok liderlikle yakın ilişkisi bulunan bir kavramdır. Ancak her biri de liderlik süreci dahilinde bulunmaktadır.

2. GÜCÜN LİDERLİK VE BAĞIMLILIK İLE İLİŞKİSİ

Liderler gücü grup amaçlarına ulaşmanın bir yolu olarak görürler. Liderlik ve güç kavramları arasındaki farklardan biri amaçların uygunluğu ile ilişkilidir. Güç için sadece bağımlılığın bulunması yeterli olup, amaçların uyumlu olması gerekmemektedir. Ancak liderlikte liderin ve onu izleyenlerin amaçları arasında bir uyum olmalıdır. Bir diğer fark etkinin yönü ile ilgilidir. Liderlik, bir kişinin emrindeki kişiler üzerinde yukarıdan uyguladığı etki biçiminde algılanmaktadır. Güçten farklı olarak liderlik, yatay ve aşağıdan gelen etki biçimlerinin önemini en alt seviyeye düşürür. Farklardan birisi de kavramlar hakkındaki araştırmaların yönüne ilişkindir. Liderlik araştırmalarının çoğu tarz üzerine yoğunlaşmakla birlikte, bir liderin ne kadar destekleyici olması gerektiğine ya da grup üyelerinin örgütteki karar alma sürecine ne derece dahil olması gerektiğine dair sorulara odaklanmaktadır. Daha geniş bir kapsama sahip olan güç üzerine araştırmalar ise itaat sağlama taktiklerine ağırlık vermektedir. Fakat bu araştırmalar gücün uygulayıcısı olarak bireyin ötesine geçmektedir. Zira farklı bireyleri ve grupları kontrol etmeyi amaçlayan gruplar da güç kullanabilmektedirler.

Güç doğası gereği asimetrik bir kavram olup bireyin bir ödülü birisinden geri almasına ve başkalarına cezai yaptırımlar uygulamasına dayanmaktadır.

Gücün kaynağı ise tek taraflı bağımlılıktır. Çünkü karşılıklı dayanışma (çift taraflı bağımlılık) ve eşit kuvvetlerin karşılıklı etkileşimi güçsüzlüğe işaret eder (Blau, 1986: 117-118). Tek taraflı bağımlılıkta sınırlı kaynağı elinde bulunduran kişi (bağımlı olunan) diğer taraf üzerinde önemli bir güce sahip olacaktır.

Gücün alışveriş çözümlenmesi, aynı zamanda, hem çatışma kuramının güç görüşünden (bir kimsenin kaynaklara hâkimiyeti dolayısı ile güç kullanması), hem de

işlevselcilik kuramınıninkinden (toplumun kararları örgütleme ve uygulama yolları) farklıdır. Güç ile kişinin değer verilen hizmetleri sağlaması arasındaki ilişkiyi vurgular. Bu husus, güç ile alışverişteki bir ortağın diğerine, kendi sağlayabileceği hizmet ve değerlere vereceği değerden daha fazla muhtaç olup olmadığı arasındaki bağlantıyı vurgulayan Richard Emerson'un çalışmalarında tam olarak geliştirilmiştir (Wallace ve Wolf, 2018: 436).

Richard Emerson 1962'de yayınlanan ve çok gönderme yapılan bir makalesinde, mal ya da hizmet (haftalık ücret, ya da refakat gibi) sağlayanın, bunları alan üzerindeki gücünün ölçüsünü tayin eden şartları listelemiştir. Vericinin gücü şu şartlarda daha fazladır: (1) Bu hizmeti talep eden kişinin, vericinin ihtiyaç duyabileceği ve karşılık olarak verebileceği bir şeyi olmaması; (2) Alıcının baş vurabileceği başka seçeneği olmaması; (3) Alıcının ihtiyacı olduğu hizmetleri alabilmek için doğrudan zorlama kullanamaması ve (4) Alıcının bu hizmetlerden vazgeçememesi veya yerine başka şey bulamamasıdır. İkinci ve dördüncü şartlar, ekonomistlerin "tekeli" tanımlamak için kullandıkları şartların tekrarıdır. Ancak ekonomideki alışverişlerde sonuç, alıcının daha fazla ödeme yapmasıdır, ama toplumsal alışverişte verici genel taleplerde bulunabilir ve boyun eğme ve itaat sağlayabilir (Wallace ve Wolf, 2018: 436-437).

Emerson, güç ve bağımlılık kavramlarını ve insanların önlerindeki seçenekleri vurgulamıştır. A bireyinin ya da topluluğunun B bireyi ya da topluluğuna bağımlı olması, A'nın B ile alışverişinden elde edilecek kaynaklara ne kadar değer verdiğinin ve kaynaklar için başka ne kadar seçenek olduğunun işlevi olarak çözümlenmektedir. Emerson, B'nin A üzerindeki gücü (P = Power) A'nın B'ye bağımlı (D = Dependence) olmasının eşitidir, der.

$$P_{ba} = D_{ab}$$

Alışveriş ilişkilerinde gücünüz ne kadar fazla ise, kazanç elde etme giziliniz (potential) o derecede yüksektir. "Seçeneklerin bulunması bağımlılığı tanımlayıcı anahtar etkidir." Buraya kadar durum; iktisatçıların, tekellerin mal fiyatlarını yükselteceği kuramına uygundur. Ancak, toplumsal alışveriş kuramları, hakkaniyet ve adalet düşüncelerinin de güç ilişkilerine doğrudan katıldığını ve bunun insanların güç kullanımlarını sınırladığını savunurlar (Wallace ve Wolf, 2018: 438).

3. GÜCÜN TEMELLERİ

Gücün nereden geldiğine ve birey ya da gruplara diğerlerini etkileme özelliğini neyin verdiğine dair soruların cevapları gücün temellerine işaret etmektedir. French ve Raven (1959) bu soruların cevaplarını beş grupta toplamıştır.

3.1. Zorlayıcı Güç

Zorlayıcı güç korkuya bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Kişinin gücü kabul etmesinin sebebi verilen emirlere karşı gelmesi sonucunda karşılaşacağı olumsuzluklardan korkmasıdır. Bu güç fiziksel olarak acı çekmek, engellenmek, güvenlik veya temel fizyolojik ihtiyaçlardan yoksun kalmak korkusu sonucunda meydana gelebilir.

Zorlayıcı gücün insanlar üzerinde sıkça kullanılması onları rahatsız eder ve kontrolü de güçleştirir. Zorlayıcı gücü kullanabilmek için kaynakları elde bulundurmamak gerekir. Örgütsel boyutta A, işine değer veren B'yi işten çıkarabiliyorsa, işini askıya

alabiliyorsa ya da alt düzeyde bir göreve atayabiliyorsa A'nın B üzerinde zorlayıcı gücünün varlığından söz edilebilir. A'nın B'ye B'nin hoşlanmadığı görevleri yaptırabilmesi veya B'ye B'nin utanmasına sebep olacak şekilde davranabilmesi de A'nın B'ye zorlayıcı güç kullandığı anlamına gelmektedir. Zorlayıcı güçte ödüllendirme gücünün tersine ceza tehdidi ile iş yaptırmak ön plandadır. Maaş kesintisi, ihtar alma, işten çıkarılma tehdidi, yükselmenin ve maaş artışının engellenmesi örgütlerdeki zorlayıcı güce örnek olarak gösterilebilir (Kirel, 1998: 14-15).

3.2. Ödüllendirici Güç

Ödüllendirme gücü zorlayıcı gücün tam tersidir. Bireylere değerli bulacakları veya onlara fayda getirecek şeyleri (ödülleri) dağıtan kişi, onlar üzerinde güç sahibidir. Para, uygun performans değerlemeleri, promosyonlar, iş tayinleri, önemli bilgiler verme, tercih ettikleri iş vardiaları, arazi verme örgütlerde kullanılan ödüller arasındadır.

İnsanların ödüllendirici sonuçları almaları bekleniyorsa, isteklerini yerine getirmeleri karşılığında onları ödüllendirerek etkileyebilmek mümkündür. Övgüleri, terfileri, zamları, izinleri, atamaları kontrol edebilen yöneticiler ödüllendirme gücüne sahip olarak bunu devam ettirirler. Diğer taraftan olumsuz çalışma koşulları gibi istenmeyen sonuçları ortadan kaldırmak da çalışanları ödüllendirmenin bir yolu olabilir (Robbins, 1996: 464-465).

3.3. Yasal Güç

Yasal güç otoriteyi temsil eder. Bu gücün kaynağı haklar ve görevlerdir. Bazı insanların kendi konumları nedeniyle diğerlerinden bazı davranışlarda bulunmalarını talep etme hakları varken, diğerlerinin de bu talebe uyma görevleri bulunmaktadır. Güç, sahip olunan konuma bağlıdır (Kaypakoğlu, 2008: 165).

Örgütsel hiyerarşide yöneticilerin pozisyonları nedeniyle astların davranışlarını etkilemeleri yasal gücü ifade etmektedir. Astlar yöneticilerin emredici birtakım davranışlarını onların yasal güçlerini onaylayarak kabul ederler ve onlara doğrudan uyum sağlarlar.

Yöneticilerin her biri sorumlu oldukları alanda aldıkları kararları uygulamak için yasal güçlerini kullanırlar. Bu durumda, çalışanlar da yöneticilerin güçlerini koşulsuz kabul etmelidirler (Kirel, 1998: 16).

3.4. Uzmanlık Gücü

Uzmanlık gücünün temelinde özel beceri ya da bilgi bulunmaktadır. Uzmanlık iş başarım sürecini etkileyen en güçlü kaynakların başında sayılabilir. Hayatımıza günden güne daha fazla dahil olan teknolojinin gelişmesine paralel olarak başarıya ulaşmak için uzmanlığa olan ihtiyaç artmaktadır. Uzman yöneticilerin analiz yapma ve astların görevlerine yönelik faaliyetlerini kontrol etme güçleri de bulunmaktadır (Kirel, 1998: 17). Ancak astlar, aldıkları kararlar ve uyguladıkları davranışlarda uzmanlığa güvenmedikleri üstlerinin söz konusu davranışlarını sorgulamayı da seçebilirler. Dolayısıyla uzmanlık gücünün doğduğu yer hedef kitlenin bu kişilere olan güvenidir. Astlar, üstleri tarafından alınan kararların ve uygulanan davranışların sebeplerini bilme ihtiyacı hissetmezler.

Diğer taraftan bilgiye dayanan gücün kaynağı ise sahip olunan ve diğer kişi ya da kişilerin ilgi alanına giren bilgidir. Bu durumda etkilenen kişiler, etkileyen kişiden değil bu kişinin sunduğu bilgiden etkilenmektedir. Bu nedenle üst, astları etkileyebilmek adına bilgi gücünü etkili kullanabilmelidir.

3.5. Özdeşlik Gücü

French ve Raven'in (1959: 156) ortaya attığı özdeşlik gücü kavramının kaynağı kişinin özellikleridir. Bir bireyin başka bir bireyi birtakım özellikleri nedeniyle beğenmesi, onu çekici bularak ondan etkilenmesi söz konusudur. Bu durumda etkilenen birey diğer bireye bağlanacak, ona benzemeye çalışarak o birey ile bütünleşecek, toplumsal kıyaslamalarda onu referans noktası olarak görecektir. Burada etkilenen bireyin artan özdeşleşme arzusuna bağlı olarak etkileyen birey özdeşlik gücüne sahip olacaktır. Bu güce sahip olan üstler, astları nezdinde takdir edilirler ve sevilirler. Üstler, astlarının kendileri ile ilgili olarak taşıdıkları saygı, hayranlık, hoşlanma gibi duygular sayesinde özdeşlik gücünü ellerinde tutarlar ve astlarının davranışlarını yönlendirme imkânı elde ederler (Sungurlu, 1996: 17).

Özdeşleşme gücü genellikle ticari ürünlerin pazarlanması sürecinde büyük paralar harcanarak kullanılmaktadır. Hedef kitlenin sevdiği ve model olarak gördüğü kişi ile kullandığı ürünü paylaşma arzusu bu bireylerde satın alma davranışının gelişmesine neden olmaktadır (Robbins, 1996: 487).

4. GÜÇ KAYNAKLARI

Özünde başkalarının davranışlarını etkileme (manipüle etme, yönlendirme vb.) olan güç olgusu bu görevini (davranışları etkileme) yerine getirebilmek için çeşitli kaynaklardan beslenmektedir. Morgan (2006: 167) gücün on dört kaynağı olduğunu ifade etmiş ve bunları şu şekilde sıralamıştır:

- Formal otorite,
- Kıt kaynakların kontrolü,
- Organizasyonel yapı, kural ve düzenlemelerinin kullanımı,
- Karar sürecinin kontrolü,
- Malumat (information) ve bilginin (knowledge) kontrolü,
- Sınırların kontrolü,
- Belirsizliklerle baş edebilme yeteneği,
- Teknolojinin kontrolü,
- Kişilerarası ittifaklar, network ve informal yapıların kontrolü,
- Karşıt organizasyonların kontrolü,
- Sembolizm ve maksatların yönetimi,
- Toplumsal cinsiyet ve toplumsal cinsiyet ilişkilerinin yönetimi,
- Eylem alanını belirleyen yapısal faktörler,
- Sahip olunan güçtür.

4.1. Formal – İnfomal Güç İlişkisi

Formal güç kişinin örgüt/organizasyon içerisindeki hiyerarşik pozisyonundan kaynaklanan yetkileri sayesinde diğer bireyleri etkileyebilme potansiyelidir.

İnformal güç ise kişinin organizasyondaki pozisyonundan bağımsız olarak; kişisel özellikleri ve kişisel özelliklerine bağlı olarak sahip olduğu network, maddi imkanlar, bilgi gibi kazanımlar sayesinde diğerlerinin davranışlarını etkileyebilme potansiyeli olarak tanımlanabilir.

4.2. İnformal Güç Kaynakları

İnformal güç kaynakları aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

- Organizasyondaki Pozisyon
- Yakın Kişisel Bağlar
- Güven
- İtibar (Labun, 2012: 12-14)
- Aynı Değerleri Paylaşma
- Akrabalık, Dostluk ve Siyasi Tanıdıklık
- Sosyal İlişkiler (Sosyal Ağ/Network) dir (Liu and Moskvina, 2016: 1-26).

5. GÜÇ TEMELLERİ VE KAYNAKLARI ARASINDAKİ FARK

Güç kavramı üzerine bilgilerimizi geliştirebilmek için gücün temellerini ve kaynaklarını ayırmamız gerekmektedir. Güç kavramını anlayabilmenin ilk basamağı gücün geldiği yerin (kaynağının) ve etkide bulunabilmek için gerekli donanımı olan şahsın neyi kontrol ettiğinin (temelinin) ortaya konulmasıdır.

Örneğin French ve Raven'e (1959: 156) dönecek olursak kişilerin karşılaştıkları cezalandırmaya ya da ödüllendirmeye yönelik sonuçlar, zorlamanın ve ödüllerin kontrol edilmesinin hayata geçirilmesi ile alınır. Yasal güce bakıldığında kontrolün kişiye idare tarafından verildiği görülmektedir. Örgüt bünyesindeki bir şahıs birtakım örgütsel kararların alınabilmesi için gereken bilgilere sahipse ve bu bilgileri kontrolünde tutabiliyorsa bu şahsın bilgiye dayalı uzmanlık gücünden bahsedilebilir. Bireyin kendi özgün vasıflarından kaynaklanan ve diğer bireyler üzerinde kontrol kurmasını sağlayan güç ise özdeşlik gücüne işaret eder.

Kısacası güç sahibi birey, diğer bireylerin davranışlarını neyi kontrol ederek yönlendiriyorsa o şey gücün temelidir (Kırel, 1998: 28).

6. ÖRGÜT İÇİNDE GÜÇ İLİŞKİLERİNİ ETKİLEYEN DURUMSAL FAKTÖRLER

6.1. İhtisaslaşma ve Görevin Önemi

Örgütlerin tamamındaki görev dağılımına bakıldığında rollerde, fonksiyonlarda ve bölümlerde ihtisaslaşmanın söz konusu olduğu görülmektedir. Zira bu süreçte bazı işlerin ya da bölümlerin örgüt bünyesindeki fonksiyonu diğerlerine kıyasla fazladır. Dolayısıyla mevcut gücün asimetric niteliği de belirli ölçülerde bu bölümlerin örgüt içerisindeki rolüne atfedilen öneme dayanır (Kırel, 1998: 30). Örneğin bir ilaç şirketinde pazar geliştirme, bir araba fabrikasında ise mühendislik önem seviyesi üstte olan fonksiyonlar olabilir.

6.2. Güç Algıları

Bir örgütte çok önemli görevleri başarıyla icra eden bireyler güç elde ederler. Diğer taraftan kendisinden beklenenleri yerine getiremeyen bireyler ise potansiyel güç kaybına uğrarlar. Ayrıca gerekli ve değerli bir iş yaptığını ortaya koyabilen birey de güçlü hale gelecektir. Bir yöneticinin pozisyonundaki bir değişim, kendisi ile ilgili algılanan güçte de bir değişime sebep olur. Yöneticiye atfen algılanan yetenekleri ve gücü nispetinde kendisinden önce o pozisyonda görev yapmış olan yönetici ile kıyaslanarak güçlü ya da güçsüz ifadesi kullanılacaktır (Kirel, 1998: 31).

6.3. Diğerlerine Bağımlı Olmak

Bireylerin ihtiyaçları doğrultusunda belirli bir bireye olan bağımlılıklarının derecesi aynı zamanda bağımlı olunan bireyin asimetric gücünün ölçüsünü ifade eder. Örneğin bir işe girebilmek için belirli bir eğitim almak gerekiyorsa ve bu eğitimi verebilecek tek uzman varsa, bu uzmanın eğitimi talep edenler üzerindeki gücü diğer uzmanlardan fazla olacaktır. Bağımlılık mevcut seçeneklerin sayısı ile ve güç sahiplerinin kontrol ettikleri sonuçların önemi ile doğru orantılıdır.

6.4. Belirsiz Roller

Gücün belirli bir rutin seyri olan ya da yoğun uzmanlık gerektiren işlerde görev yapan çalışanların etkilenmesi ile ilgili önemli bir rolü yoktur. Ancak rollerin belirsizliği ya da profesyonelliği ölçüsünde (insanların faaliyetlere ve kararlara katılamamaları durumunda) bireyler herhangi bir davranış değişikliğine maruz kaldıklarında doğrudan etkileneceklerdir (Kirel, 1998: 31). Bir mobilya atölyesinde kumaş döşeyen bir döşemecinin grup liderinin hedefinde olma ihtimali zayıftır.

6.5. Örgütsel Belirsizlik

Bir örgüt ekonomik krizlerden ne kadar çok etkileniyorsa o örgütteki yöneticilerin daha güçlü örgütlerdekilere kıyasla güce olan güvenleri daha yüksek seyretmektedir. Çalışanlar ise uzun vadede örgüt içerisinde buldukları şartlar belirginse davranışlarına net ve sistematik şekilde yön verilmesini beklerler.

Uzun vadeli değişim dalgaları yaşayan bir şirkette bir taraftan maliyetlerin düşürülmesi için çalışılırken, diğer taraftan da ürünün kalitesinin korunması için çaba sarf edilecektir. Böylesine belirsizliğin bulunduğu bir ortamda yönetenler ve mühendisler belirledikleri programların hayata geçirilmesini sağlamak için güç kullanımına başvururlar. Özellikle ileri teknoloji kullanan firmalarda gücün karar alma sürecine olan etkisi daha büyüktür (Kirel, 1998: 32).

6.6. Örgüt Kültürü

Her örgütün çalışan davranışlarını etkileyebilmek adına güç kullanımında farklı eğilimi bulunmaktadır. Kaynağını güçten alan kararlar ve idari uygulamalar bazı örgütlerin çalışanları tarafından adeta bir yaşam tarzı şeklinde benimsenir. Güç odaklı örgütlerde yönetenler güç kırıcı rolü üstlenirler. Ancak görev odaklı örgütlerde mevki gücü davranışlar üzerinde daha az etkili olmaktadır. Bürokratik yapının ve hiyerarşik

ilişkilerin ön plana çıktığı örgütlerde güç kavramına atfedilen önem daha yüksektir. Bunun en iyi örneği askeri organizasyonlardır (Kirel, 1998: 32-33).

6.7. Kaynak Kıtlığı

Kısıtlamalar ve kesintiler gibi güç taktiklerinin genel kıtlık koşullarında arttığını görürüz. Bir şirkette kaynaklar fazla ise daha az güç oyunlarına başvurulur ve kaynakların eşit şekilde dağıtılması sağlanır. Ancak azalan kaynaklar nispetinde güç mücadelelerinde de artış olur. Kaynak kıtlığı bağımlılığı artıracığı için kaynağa sahip olanlar ya da kaynağı yönetenler gücün de sahibi olurlar (Kirel, 1998: 33). Böylelikle artan tek taraflı bağımlılık gücün asimetric özelliğini de ortaya koyar.

7. GÜÇ VE MOTİVASYON

Güç, bireysel ihtiyaçlar doğrultusunda üç biçimde ortaya çıkmaktadır. Öncelikle gücü ortaya çıkarmayı ve ona ulaşabilmeyi amaç edinmiş bir kişisel motivasyon faktörü olarak güç ihtiyacından bahsetmek gerekir. Bireyler örgütte liderlik arayışı içerisinde bulunarak diğer çalışanları etkilemeyi, kontrol etmeyi ve onları ikna etmeyi hedefler. Bunları yapabilmek için de güç sahibi olmaları gerekir. Bu noktada siyasetçilerin ve üst düzey yöneticilerin güç ihtiyaçlarının oldukça fazla olduğu söylenebilir.

İki farklı tür bireysel güç ihtiyacı bulunmaktadır (Gordon, 1991: 409). Kişilikten ileri gelen bireysel güç ihtiyacının temelinde bireycilik bulunmaktadır. Diğer bireyler üzerinde baskı kurmaya çalışan bu bireyler onları kendilerine bağımlı hale getirerek etkilemek isterler. Bu süreçte güç kullanırlarken diğer çalışanlarla mücadele etmeyi ve şiddete başvurmayı da seçebilirler. Her türden kurumsal sorumluluk almaya mesafeli olan bu tip bireyler astlarını kişisel sorumluluklarını ön plana çıkararak etkilemeye yönelirler.

Diğer bir güç ihtiyacının temelinde ise kurumsal ve sosyal sorumluluğa sahip olma duygusu bulunmaktadır. Burada öne çıkan nokta çalışma ortamını düzenli ve verimli çalışmaya elverişli hale getirmeye yönelik astlar nezdinde güç elde edebilmektir. Bu şekilde bir taraftan astlara sorumluluk bilinci yüklerken, diğer taraftan da onlara örgüt ile ilgili olarak açık bilgiler vermiş olur. Böylelikle bireylerin daha istekli çalışmalarını sağlarken, örgüte duydukları sadakatin de artması sağlanmış olur.

Her iki tip güç ihtiyacı kıyaslandığında ikincisinin çalışanları desteklemeye, motivasyonu artırmaya ve kurumsal bağlılığı sağlamaya yönelik olumlu katkıları açıkça görülmektedir (Kirel, 1998: 42). Dolayısıyla burada kurumsal sorumluluk bilinciyle kullanılan asimetric güç ile ortaya çıkan etki astların motivasyonunu ve kurumsal bağlılığını da artırmaktadır.

8. KİŞİLERARASI GÜÇ TEPKİLERİ

Kelman (1958: 51-60), davranışı etkilemek için kullanılan güçlere verilen tepkiyi üçe ayırmıştır.

8.1. Uyma Davranışı

Çalışanlar, yöneticilerinin uyguladıkları ödüllendirici güç ya da zorlayıcı güç ile ödüllendirici ya da cezalandırıcı sonuçlara maruz bırakılarak kontrol edilirler.

Ödüllendirici güç kullanan yöneticinin amacı çalışanların uyma davranışı göstermelerini sağlayarak onlardan istediği seviyede bir verimliliği elde edebilmektir. Çalışanlar ise kendilerini uyma davranışına yönlendiren ödüller sürdükçe onlara ulaşmak için çaba sarf edeceklerdir. Diğer taraftan yöneticilerinin uyguladığı zorlayıcı güç ile karşılaşan çalışanlar ise cezalandırılmaktan kaçabilmek için uyma davranışı gösterecek ve daha yoğun çalışacaktır. Dolayısıyla çalışanların gösterdikleri uyma davranışının temelinde tek taraflı bağımlılıktan doğan asimetrik güç kullanımını sonucu ödüllendirme ya da cezalandırma bulunmaktadır.

Uyma davranışına güç kullanımını neticesinde ortaya çıkabilecek çatışmaların önüne geçmek için de başvurulabilmektedir. Zira arada sırada gösterilen fedakarlıklar ile olumlu ilişkilerin korunması sağlanabilir. Böylelikle kişilerin örgütteki konumları da pekişmiş olacaktır (Kirel, 1998: 50).

8.2. Özdeşleşme

Bir birey diğer bir bireyden etkilendiğinde o birey ile iyi ilişkiler kurarak bu ilişkileri sürdürmek ister. Karizmatik gücün ve özdeşleşmenin ortak yanı kişisel çekiciliğe dayanmalarıdır. Böylelikle her ikisi de birbirini teşvik eder. Karizmatik liderler kişisel çekiciliğe sahiptirler ve devam eden özdeşleşme sayesinde diğer kişilerin davranışlarını etkilerler (Kirel, 1998: 51).

8.3. Benimseme

Birtakım sorunları çözülmüş ya da kişisel ihtiyaçları karşılanmış olan insanlar, bu duruma katkısı olan diğer insanların tutum ve davranışlarını benimseyerek kabul ederler. Diğer taraftan bu tutum ve davranışları kendi kişisel değerlerine benzediği için de kabul etmiş olabilirler. Her iki seçenekte de insanlar diğer insanların etkilerini olduğu gibi kabul etmektedirler.

Bireyin elinde bulundurduğu otorite ve uzmanlığa dayalı kişisel güvenilirlikten kaynaklanan yasal güç ve uzmanlık gücü de benimseme sürecinin önünü açmaktadır. Birey belirli tutum ve davranışlardan tatmin oluyorsa tek taraflı bir bağımlılık hissedecek ve maruz kaldığı asimetrik güç onu söz konusu tutum ve davranışları benimsemeye, o doğrultuda düşünerek hareket etmeye sevk edecektir (Wagner and Hollenbeck, 1992: 465). Güç kullananlar ve güç kullanımına maruz kalanlar birlikte ortak çıkar elde edebilecekleri ölçüde çözümler üretebilirler. Böylelikle güç kullanımına dayalı ortaya çıkması muhtemel çatışmaların önüne geçilmiş olur (Kirel, 1998: 51).

9. GRUPLARDA GÜÇ TEPKİLERİ

Güç sahibi olmak isteyen bireyler ilk olarak güçlerini kendi çabaları ile artırma yolunu seçerler. Mecbur kalmadıkça ellerindeki gücü paylaşmak istemezler. Bireysel çabaları yetersiz kalırsa koalisyon kurmaya yönelirler. Böylelikle sayıyı artırarak kuvvetin de artmasını sağlamaya çalışırlar.

Birilerini etkileyebilmek için güç sahibi olmak isteyenler şahsi bir güç temeli inşa etmeyi seçeceklerdir. Ancak bu kâh zor ve maliyetli, kâh imkânsız olabilir. Böyle bir durumda güç sahibi olmak isteyen iki veya daha çok birey kaynaklarını birleştirip birlikte hareket ederek ortak çıkarlarda buluşabilirler (Robbins, 1996: 407).

Örgüt bünyesinde çalışanlar yönetim karşısında çıkarlarını koruyabilme güçlerini artırabilmek için işçi sendikalarından destek alırlar. Sendikalara katılım, daha tatmin edici ücret ve daha çok iş güvenliği elde edebilmek için bireysel güç kullanımının zorluğunu görebilen bazı yöneticilerin de tercih ettiği yoldur.

Bir örgüt içerisindeki koalisyonlar genel olarak mümkün olduğunca büyümeye çalışırlar. Bu koalisyonların amaçları geniş bir katılım ile desteklenmelidir. Çünkü karara gösterilen bağlılık ve kararın uygulanması bizzat karar için hayati önem taşır. Uzlaşmaya katkı sağlayacak olan koalisyondaki bu genişleme hiç şüphe yoktur ki örgüt kültüründe iş birliğinin, bağlılığın ve ortak karar alma yaklaşımına verilen önemin seviyesine bağlıdır. Otokrasinin ve hiyerarşinin egemen olduğu örgütler koalisyon büyüklüğünü artırmaya yönelik hemen hemen hiçbir çaba göstermezler. Çünkü mevcut statükonun getirdiği asimetrik güç yapısını korumak isterler.

Örgüt içerisinde görev ve kaynak hususlarındaki karşılıklı bağımlılık artış gösteriyorsa bu durum daha çok koalisyon kurulmasının önünü açacaktır. Burada gücün kaynağının tek taraflı bağımlılık olduğunu hatırlamakta fayda vardır. Zira gücün asimetrik özelliği buradan gelmektedir. Dolayısıyla çift taraflı bağımlılık güçsüzlüğe işaret eder (Blau, 1986: 117-118). Kaynaklarda yaşanan bolluk ve birimlerin kendi kendilerine yeterliliği ise birimlerin birbirlerine olan karşılıklı bağımlılığını ve koalisyon oluşma ihtimalini zayıflatacaktır. Bu noktada var olan bir güçten bahsetmek mümkündür.

Diğer taraftan görevleri gereği rutin işlerde çalışanlar birbirlerini daha kolay ikame etme imkanına sahip olacaklardır. Bu durumda koalisyon kurulma ihtimali de daha yüksektir. Çünkü birbirlerini ikame edebilen bu çalışanlar örgüte daha bağımlı hale geleceklerdir. Dolayısıyla çalışanlar koalisyon oluşturarak bu bağımlılığı bertaraf etmek isteyebilirler. Buna bağlı olarak da sendikalara olan ilgi daha ziyade vasıfları ve profesyonellik seviyeleri düşük olan işçilerden gelmektedir. Ancak vasıflı ve profesyonel işçi arzı talebin üzerindeyse veya söz konusu örgütte birtakım uzun vadeli standart işler yapılıyorsa, bu durumda işçilerin sendikalaşmaya sıcak bakmaları beklenebilir (Robbins, 1996: 407). Her iki durumda da sendikalara olan ilginin sebebi kaynağını tek taraflı bağımlılıktan alan mevcut asimetrik güç ilişkisinde güçsüz olan konumundan kurtulabilme isteğidir.

Günümüzde birçok örgütsel yapıda çalışanların eğitim ve gelişimlerine yönelik faaliyetlerde ve vasıflı çalışan oranında artış gözlemlenmektedir. Örgüt bünyesinde müşterek amaçlar çerçevesinde oluşan gruplar etkileşimin ve koordinasyonun artmasını sağlayarak güç birliğinin ortaya çıkmasına zemin hazırlar. Yöneticiler ise mevcut örgütsel iletişimin daha ileriye götürülmesi için çaba sarf etmeli, güç birliğini destekleyici tedbirler alarak çalışanların ihtiyaçlarını takip etmelidir (Kirel, 1998: 55).

10. İLETİŞİM SÜRECİNDE GÜÇ

İletişim süreçlerinin tamamında farklı tercihlere sahip olan insanlar amaçlarını gerçekleştirebilmek için birbirlerini etkilemek isterler. Bir birey amaçları doğrultusunda diğerlerinin duygularını, düşüncelerini ve davranışlarını etkileyebiliyorsa orada toplumsal güçten bahsetmek mümkündür. Gündelik yaşamda iki bireyin de eşit düzeyde etkili olduğu ilişkilere rastlanabileceği gibi, güç dengesizliğinin söz konusu olduğu ilişkiler de görülebilir. Kararların alınmasında, tartışmaların sonlandırılmasında baskın durumda olan bir birey varsa burada güç dengesizliğinden kaynaklanan asimetrik güç ilişkisi bulunmaktadır (Taylor, Peplau and Sears, 2007: 286). Birçok sosyal ilişkinin

temelinde güç ve toplumsal cinsiyet bulunmaktadır. Güçten bir bireyin veya grubun arzu ettiğine sahip olabilme aracı olarak bahsetmek yerinde olacaktır. Ataerkil toplumlarda erkeklerin güvenlik, saygı, kaynaklar ve sosyal statü gibi noktalarda kadınlara göre daha fazla otoriteleri bulunmaktadır. Hakkaniyet teorisi bir ilişkinin taraflarının kazanımlarını maksimum düzeye çıkarma gayreti içerisinde olacağını ifade etmektedir. Söz konusu kazanımlara para, hizmet, saygı ya da statü örnek olarak verilebilir.

İletişim sürecinde gücün iletimi farklı yollarla gerçekleşebilmektedir.

10.1. Konuşma

Güç ya da zayıflık konuşma aracılığıyla iletilebilmektedir. Birçok toplumda erkekler kadınlara kıyasla güçlü bir dil kullanma eğilimindedirler. Tereddüt, çok fazla güçlendirme vurgusu, uzmanlık eksikliğini ele veren cümleler, onay ihtiyacı hissettiren etiket soruları, kendine güvenindeki eksikliği ortaya koyan öz eleştiri, argo ve küfür zayıf konuşmanın özellikleri arasında yer almaktadır (Kaypakoğlu, 2008: 169-170).

10.2. Sözel Olmayan İletişim

Sözel olmayan iletişim diğer insanları etkileme ve ikna kabiliyeti ile yakından ilgilidir. Otoriteyi vurgulayan giyim, takılar, aksesuarlar, eşyalar...vb. diğer insanları etkilemeyi sağlayan araçlardandır.

- El sıkışma sırasında özgüven göstergesi olarak karşıdaki insanın elini normale göre daha güçlü sıkmak,
- Yavaş ve ölçülü bir yürüyüş tarzı ile ilerlemek,
- Göz teması kurmak,
- Etkileşimde bulunulan kişilerle kurulan fiziksel mesafeyi doğru seçmek (ne uzak ne de çok yakın) diğer insanların duyguları, düşünceleri ve davranışları üzerinde güce dayalı bir etki bırakacaktır (Kaypakoğlu, 2008: 170-171).

10.3. Dinleme

Güçlü dinleyicileri zayıf dinleyicilerden farklı kılan özelliklerinden birisi yoğun göz teması kurmalarıdır. Herhangi bir konuşma gerçekleşirken olağan göz teması aralıklı seyirde kurulur. Ancak küçük gruplar bünyesinde ya da topluluk nezdinde yapılan konuşmalarda göz temasının daha çok kurulduğu gözlenir.

Dinleyicinin konuşma sırasında dikkatini konuşmacıdan çok kendisine ya da bir başka yöne verdiğini ele veren davranışları da güç eksikliğini işaret eder. Bu tarz davranışlarda bulunmayan kişiler kontrollü ve rahat bir görünüme sahiptirler (Kaypakoğlu, 2008: 171).

10.4. Uyuma Sağlama ve Uymaya Direnç

Uyuma sağlama insanları etkilememize ya da onların istediklerimizi yapmalarına imkân veren stratejilerdir. Diğer insanların bizden beklentilerini reddetmemize imkân

veren stratejiler ise uymaya direnç olarak adlandırılabilir. Uyma sağlayan stratejilere şu örnekler verilebilir:

Meslektaşınız olan bir arkadaşınızın sizden yapmaya razı olmayacağınız bir şeyi yapmanızı istediğini düşünelim. Örneğin arkadaşınız benzer bir rapor hazırlamak ve yöneticisine vermek için sizden raporunuzu ödünç isterse, bu durumda verebileceğiniz yanıtlardan bazıları şunlar olabilir:

Kimlik Yönetimi: Talebi dile getiren bireyin kimliği ile ilgili farklı değerlendirmelerde bulunulabilir: Yapılacak bir olumsuz değerlendirme ile talebi yapan kişi mantıksız ve haksız olarak tanımlanabilir. Diğer bir seçenek olarak da olumlu bir değerlendirme yapılarak ona “Bu raporu benden daha iyi hazırlayabileceğini biliyorsun” ya da doğrudan “Raporumu sana ödünç vermeyeceğim” denilebilir.

Uzlaşma: “Sana aynen kopyalamaman şartıyla raporumu göstereceğim” veya bir yardım teklifi sunulabilir: “Sana raporumu veremem. Ancak raporunu hazırlarken sana yardımcı olabilirim”.

Haklı Çıkarma: “Bu raporu evden alıp sana verecek olursam, mesaimi kaçıyorum”, “Bu raporu hazırlamak oldukça keyifli, yani bunu hazırlamak seni mutlu edecektir” (DeVito, 2004: 346-351).

İnsanları etkileyebilmeye ve uyma sağlamalarına yönelik stratejilerin işleyebilmesi arka planda bulunan bağımlılık ilişkisine dayalı sahip olunan asimetrik güce bağlıdır.

11. ÖRGÜTLERDE GÜÇ İNŞA ETMEK İÇİN GEREKEN KİŞİSEL NİTELİKLER

Pfeffer muazzam işler başararak yüksek mevkilere ulaşmış insanların iki temel özelliğini vurgulamaktadır. Birincisi büyük meydan okumaları göğüsleme güdüsü olan azimdir. Azmin bünyesinde barındırmakta olduğu üç kişisel nitelik vardır: tutku, enerji ve odak. İkincisi ise tutkuyu kazanıma dönüştürmek için gerekli yeteneklerden ibaret olan beceridir. Güce sahip olmada faydalı olan dört farklı beceri bulunmaktadır. Bunlar: kendini tanıma ve fikir yürütebilme, özgüvenini yansıtabilme yeteneği, diğer insanları anlayarak onlarla empati kurabilme yeteneği, çatışmayı yönetebilme kapasitesidir.

11.1. Tutku

Başarılı olmak çaba göstermeye ve gayretli çalışmaya bağlı olduğu kadar sebatlı olmayı da gerektirmektedir. Çaba göstermek ve özverili davranabilmek için bir itici kuvvete yani tutkuya sahip olmak gerekir.

Örgütsel hayatta moral ve motivasyon bozucu birçok gelişme yaşanabilir. İnsanların gösterdikleri çabalar ve sarf ettikleri dikkat bu durumdan zarar görebilir. Böyle bir durumda tutku, insanların pes etme dürtülerini ya da boyun eğme eğilimlerini yenmelerine yardımcı olacaktır (Pfeffer, 2010: 49-50).

11.2. Enerji

Bütün güçlü insanlar bitmek bilmeyen bir enerjiye sahiptirler. Enerji güç inşa etmeye yönelik üç fonksiyona sahiptir. İlk olarak tıpkı öfke ya da mutluluk gibi enerji de bulaşıcıdır. Böylelikle enerji diğer insanları da daha çok çaba göstermeye teşvik eder.

Sıkı çalışmak görevin önemine vurgu yapar ve insanlar karşıdan aynısını gördükleri takdirde çaba göstermek için daha fazla istekli davranırlar.

İkinci olarak, sahip olunan enerjinin ve bu enerjiden kaynaklanan uzun süreli çalışabilme isteğinin işlerin tamamlanmasında önemli rolü vardır. Birçok alanda elde edilmiş başarıların perde arkasında “zahmetli hazırlığın” bulunduğu bilinen bir gerçektir. Bir işin başarılması için sarf edilen uzun çalışma saatlerini besleyen enerji bu işte daha çabuk profesyonelleşmeyi de sağlayacaktır.

Enerjinin güç inşa etmeye yönelik üçüncü fonksiyonu ise insanların genellikle enerjik bireyleri desteklemeleridir. Zira sıkı çalışmak ve harcanılan enerjinin yüksek oluşu örgütsel bağlılığın ve sadakatin göstergelerindedir (Pfeffer, 2010: 51-52).

11.3. Odak

İş yaşamında odağın farklı boyutları bulunmaktadır. Bunlardan ilkini bir sektör ya da şirkette uzmanlaşmak olarak ifade edebiliriz. Böylelikle ilişkilerin daha odaklı yürüyebilmesi adına geniş bir ağ ve elverişli bir ortam hazırlanmış olacaktır. Bir taraftan sağlam bireysel ilişkiler kurulabilmekte, diğer taraftan da etkilemeye çalışılan kişiler hakkında daha detaylı bilgiler edinmek mümkün olduğu için gücün daha iyi kullanılma fırsatı elde edilmiş olmaktadır. Ayrıca günümüzde her ne kadar kariyer hareketliliği artış göstermiş olsa da içeriden bir çalışan olarak güç konumuna sahip olmak genellikle daha kolaydır (Hansen, 2009: 16).

Odağın bir diğer boyutu hedef alınan işlevsel beceri alanını ya da faaliyet çerçevesini sınırlandırmaktır. Üst düzey bir yetkinlik seviyesine ulaşabilmek oldukça uzun süre gerektiriyorsa dikkatimizi odakladığımız alanı sınırlandırmak bu süreyi kısaltabilecektir.

Odağın üçüncü bir boyutu da mevcut görevin ya da içinde bulunulan konumun gerektirdiği en hassas faaliyetlere yoğunlaşmaktır. Bir çalışanın mevcut görevleri içerisinde en kritik olan yüzde 5 ila 10'una odaklanması bir taraftan kendi zamanını daha verimli yönetme imkânı sağlayacakken diğer taraftan da kaynaklarını en etkin şekilde kullanmasına yardımcı olacaktır (Pfeffer, 2010: 52-53).

11.4. Kendini Tanıma

Birçok toplumda başarılı iş insanlarının bu başarıları sıklıkla eğitim geçmişleri ile bağdaştırılmaktadır. Ancak başarı insanın kapsamlı okumalarının yanı sıra bir o kadar da kendi düşünce ve hislerini sistematik bir biçimde incelemesi ile yakından ilgilidir. Örneğin kişinin iş toplantılarında nelerin iyi ya da kötü gittiğini, insanların söylediklerini ve yaptıklarını, toplantılardan çıkardığı sonuçları yazıya dökmesi gelecekteki etkileşimlerini daha verimli hale getirebilmektedir. Böylelikle kişinin derin düşünme kabiliyeti artacak ve iç görüleri gelişecektir.

Öğrenmenin ve kişisel gelişimin yolu derinlemesine düşünmeden geçmektedir. Kişinin neyi iyi ve neyi kötü yaptığının muhakemesini yaparak becerilerini geliştirmesi gerekmektedir. Sistemli ve derin düşünmek yoğunlaşma, not alma alışkanlığı ve yapılan işler üzerine düşünme disiplini ile koordineli çalışır. Lakin bu yöntem güce ulaşma yolculuğu açısından büyük önem taşımaktadır (Pfeffer, 2010: 54-55).

11.5. Özgüven

Nüfuz ve gücün sıklıkla resmi iş unvanlarına ve konumlara dayandığına şahit olmaktayız. Diğer taraftan bireyler hiç de azımsanmayacak sıklıkta resmi statülerinden bihaber olan eş düzeyleriyle ya da yabancılarla çalışırlar. Bu tip durumlarda çevredeki insanlar bireyi ne ölçüde ciddiye almaları gerektiğini belirlemeye çalışacaklardır. Bu aşama bireye atfedilecek gücün ve ona gösterilecek hürmetin belirlendiği aşamadır. Bireyin her davranışı karşı tarafın amacına hizmet eden bir ipucu olacaktır. Özgüvenli bir davranışın sahip olunan güç ile özdeşleştirilmesinin sebebi gücün insanları daha özgüvenli davranış sergilemeye yöneltmesidir. Kendisinden şüphe edilmeyen ve bilgi sahibi bir insan olarak görülme inşa edilecek gücün önünü açacaktır.

Örneğin kişinin iş yaşamında hak ettikleri ve istekleri hakkında kendisinden emin olması çok önemlidir. Zira onları talep etmek ve onlar için mücadele etmek yani para ve güç elde etmek için taşıdığı cesaretin kaynağı bu özgüvendir (Pfeffer, 2010: 56-57).

11.6. Empati

Bir kişinin kendisini bir başka kişinin yerine koyabilme kabiliyeti güce ulaşabilmesi için önemli faydalar sağlayacaktır. Başarılı bir empatik algılama diğer insanların duygu ve düşüncelerini olabildiğince okuyabilme yetisini içerir. Bu durum hangi işle meşgul olursa olsun kişinin mesleki yaşamında da güce ulaşmasını kolaylaştıracaktır (Ickes, 1997: 2).

Birçok toplumda insanlar genellikle nihai hedeflerine ve bireysel amaçlarına gereğinden fazla odaklanarak kendilerini diğer insanların yerine koymamaktadırlar. Aslında böyle bir seçim bir anlamda diğerlerini kendi taraflarına çekmeyi ya da hiç olmazsa muhalefet etme olasılıklarını azaltmayı bir kenara koymak anlamına gelmektedir.

İnsanın kendisini bir başka insanın yerine koyması hedeflerine ulaşmasından alıkoyulmuş olmasının aksine kendi gündemini yürütmesini de sağlayacaktır (Pfeffer, 2010: 58).

11.7. Çatışmayı Kucaklama Kapasitesi

İşyerinde yaşanan bağırma, arkadan konuşma, küfretme, küçümseme, aşağılama gibi şiddet davranışlarının sadece bunların hedefindeki insanlara değil, çalıştıkları örgütlere de zararlı etkileri olduğu bilinen bir gerçektir. Ancak bu tür davranışlar davranışta bulunanlar açısından çoğu zaman etkin olduğu için halen devamlılığını korumaktadır. Birçok insan çatışmaya girmek istemediği için kendisini ve görüşlerini savunarak duygusal bir bedel ödemek yerine istekleri yerine getirmeyi ya da konumlarını farklılaştırarak zor durumlardan ve zor insanlardan kaçınmayı tercih eder. Diğer taraftan yoğun çatışma ve stresin hâkim olduğu durumları etkin bir biçimde yöneterek üstesinden gelebilen insanlar birçok insana kıyasla daha avantajlı olacaklardır (Pfeffer, 2010: 59).

Çatışmaya istekli olmak genellikle daha açık, daha girişken bir etkileşim tarzı olan ve bireyci davranışların daha çok karşılaşıldığı Batı kültürlerinde bir güç kaynağı olarak düşünülür. Ancak bu durumun örnekleri sadece Batı kültürlerinde değil her kültürde azımsanmayacak kadar bulunmaktadır (Sesser, 1992).

12. GÜÇ İNŞA ETMEDE ZEKANIN YERİ

Her ne kadar görev performansı ile güce sahip olma becerisi arasında güçlü bir ilişki bulunduğunu söylemek mümkün değilse de bazı araştırmalar zekanın görev performansını öngörebilme açısından iyi bir gösterge teşkil ettiğini göstermektedir (Hunter and Schmidt, 1996: 447-472). Diğer taraftan zekaya güce sahip olma yolunda biraz abartılı değer biçilmektedir. Çünkü zekâ ile görev performansı arasındaki korelasyon genellikle yüzde 20'nin altındadır ve performansla güce sahip olma arasındaki ilişki de benzer şekilde zayıftır.

Birçok araştırma zihinsel yatkınlığı okul notları ile ilişkilendirmekle birlikte kariyer başarısı ile ilişkilendirememiştir. Zira akademik performans maddi kazanç gibi kariyer başarı ölçütlerini öngörebilme adına zayıf bir unsurdur. Bu durum gün geçtikçe çoklu zekâ kavramının ön plana çıkmasına ve bazı kariyer başarısı ölçülerinin açıklanabilmesi için duygusal zekâ benzeri gösterge kavramlarının ortaya atılmasına sebep olmuştur (Cote and Miners, 2006: 1-28).

Diğer taraftan belirli bir düzeyin üzerindeki zekâ güce sahip olabilmeyi ve gücü elde tutabilmeyi zorlaştıran davranışların ortaya çıkmasına sebep olabilir. Çünkü bu tarz insanlar her işi tek başlarına ve diğer insanlardan daha iyi yapabileceklerini düşünürler. Dolayısıyla plan ve düşüncelerini paylaşmaktan kaçınırlar ve diğer insanlarla birlikte hareket etmekte sorun yaşarlar. Ortaya çıkan fazla özgüven ve kibir gücün kaybedilmesini kolaylaştıracaktır. Zeki insanların bir başka zayıf yönü de diğer insanların duygu ve ihtiyaçlarına olan duyarlılıklarının düşük olmasıdır. Zira bu insanların empati yeteneği zayıf olduğu için diğer insanların neden kavrama zorluğu yaşadıklarını anlayamazlar.

Ayrıca zekâ zaman zaman göz korkutucu da olabilmektedir. Ancak bu durum bir süre faydalı gibi görünse de kesinlikle devamlılık arz eden bir sadakat getirmez.

Neticede zekâ itibar elde etmek ve görev performansı açısından faydalı olsa bile yarattığı fazla özgüven ve duyarsızlık önemli ölçüde güç kaybına yol açar (Pfeffer, 2010: 61).

13. GÜCÜN BEDELİ

Güce sahip olmak isteyenler, gücü elinde bulunduran ve bu konumlarını kaybetmek istemeyenler ya da gücü kaybetme ihtimali ile yüzleşenler birer bedel öderler. Güce ulaşma yolunda başarıya ulaşanların karşılıklarına çıkan bazı bedeller vardır.

13.1. Görünürlük ve Toplumsal Sorgulama

Güç konumunda yer alan insanların sadece göreve ilişkin performansları değil, giyimleri, yaşadıkları yer, zamanlarını nasıl ve kimlerle geçirdikleri, çocuklarının nelerle meşgul oldukları gibi yaşamlarının her noktası dikkatle izlenmektedir (Horton, 1992: 38-39). Sorgulama aşamasına kadar gidebilen bu durum görevin icrasını dahi zorlaştırmaktadır. İnsanın başka insanların karşısında daha motive ve gergin olması belli bir seviyeye kadar normaldir. Birçok çalışmaya göre başkalarının karşısında olmak motivasyondaki artış ve psikolojik uyarılmanın etkisi ile öğrenilmiş ve basit faaliyetlerde performansı artırırken, yeni öğrenilmiş olan ve zor faaliyetlerde performansı azaltmaktadır (Geen, 1991: 377-399).

Göz önünde olmanın bir başka bedeli de kişinin görevine harcayabileceği zamanının bir kısmını görünüş yönetimi ve sorgulamaya ayırmak zorunda kalmasıdır. Zira bekleyen görünürlük taleplerine karşılıkta bulunma ihtiyacından kaynaklanan kırılmalar hem bireysel hem de örgütsel performansı olumsuz etkileyebilmektedir (Pfeffer, 2010: 184).

Görünür olmanın bir diğer bedeli gerek şirketlerin gerekse de insanların iyi görünme baskısına maruz kaldıklarında daha sağlamcı ve emniyetli hamleler yaparak inovatif düşüncelerden kaçınmalarıdır.

13.2. Özerklik Kaybı

Örgütsel yaşamda birçok tecrübe göstermiştir ki her ne kadar güce ve özerkliğe sahip olabilmek mümkün olsa da her ikisine de aynı anda sahip olmak mümkün olamamaktadır. Terfi almış olan çalışanlar artık daha güçlü hale gelmiş olan görevlerine ayrılmaları beklenen zamanın baskısı altına girerler. Olası desteklerine ihtiyaç duydukları ya da ilgilerini değerli buldukları grupların ve bireylerin taleplerini geri çevirmek istemeyen güçlü bireyler adeta zamanlarını kontrol edebilme becerilerini kaybederler. Uzun süreli, aralıksız ve yoğun iş temposu ile çalıştıkları için enerjileri kalmaz, görev alanları ile ilgili sürpriz problemlerin üstesinden gelmeye güçleri yetmez.

13.3. Gerekli Zaman ve Çaba

Gücün inşası ya da elde tutulması için harcanan zaman aileye, hobilere, kişisel ilişkilere ve benzeri şeylere harcanabilecek zamandan çalacaktır. Güç arayışı kişilerin bireysel hayatlarında önemli bedeller ödemelerine sebep olur. Söz konusu bedeller özellikle kadınlar için oldukça ağırdır.

Birçok sanayileşmiş ülkede bir taraftan kariyer sürecini başarı ile yürütebilmeyi, diğer taraftan da aileye sahip olmanın sorumluluğunu alabilmeyi destekleyen sosyal politikalarla sağlanan imkanlar doğum oranını hedeflenen düzeye getirmekte yetersiz kalmaktadır. Birçok araştırma evliliğin ve sahip olunan çocuğun kadınların kariyerlerine olan etkisinin olumsuz olduğunu gösterirken, aynı durumun erkeklerin kariyerlerini olumlu etkilediğini ya da hiç etkilemediğini göstermiştir.

Kısacası aynı anda birçok şeye sahip olmak mümkün olmamakla birlikte güç arayışı, kişinin yaşamının her alanında fedakarlıkta bulunmasını mecbur kılmaktadır. Elbette bazı kişiler bu bedeli ödemeye istekli olmaktadır. Zira statüsü yüksek ve güçlü görevler elde edebilmeyi başarabilmek zaman, enerji ve odaklanma gerektirmektedir (Pfeffer, 2010: 186-188).

13.4. Güven İkilemleri

İnsanlar yükseldikçe ve konumları güçlendikçe yerlerinde daha fazla insanın gözü olacaktır. Dolayısıyla güçlü konumda bulunan insanlar diğer insanlara güvenme konusunda ciddi sıkıntılar yaşarlar. Kimileri güçlü insanların düşeceği anı kollayarak bundan faydalanmak isteyecek, fakat amaçlarını açığa vurmaktan geri duracaklardır. Kimileri de kendilerini daha ileriye taşıyacakları beklentisiyle onlara duymalarını istediklerini düşündükleri türden şeyler söyleyerek sempatilerini kazanmaya çalışacaklardır. Kimileri ise her ikisine birden başvuracaklardır.

Bir örgütte görev yapan insanların konumları yükseldikçe doğru bilgiye ulaşmaları daha da zorlaşacaktır. Çünkü bir çalışan ne kadar yükselirse çevresinde ona haklı olduğunu söyleyen insan sayısı o kadar artacaktır. Böylelikle eleştirel düşünme kabiliyetinden yoksun kalır ve sorunları bilmediği için onları irdeleyemez. Bu durum gerek şirket gerekse de lider için bir problemdir.

İktidardaki kişi örgütteki konumunda gözü olduğunu düşündüğü ya da sadakatinden şüphe duyduğu insanlara güvenemeyecektir. Onun bulunduğu konum birçok kişi tarafından arzu edildiği için daima temkinli olmak, duyduklarının gerçeklik düzeyini sorgulamak ve rakiplerine karşı konumunu korumak zorunluluğu hisseder (Pfeffer, 2010: 188-190).

13.5. Alışkanlık Yapıcı Bir Madde Olarak Güç

Üst düzey yöneticilerin çevreleri kendileri gibi yüksek statüye sahip kişilerle çevrilidir. Bu insanlarla dostluk ilişkisi kurmak isteyen insanların çoğu o insanların sahip oldukları statü ve güce istinaden böyle bir istem duyarlar. Güce ve paraya sahip olma konusunda başarılı olan birçok insan görevden ayrıldığında tüm bağlantılarını kaybedebilmekte ve daha önce üyesi olduğu seçkin sınıfın dışında kalma duygusunu yaşayabilmektedir. Yüksek enerji ve ilgi insanı kimliğini ve değerlerini kaybetme riski ile karşı karşıya bırakır. Dolayısıyla güçten uzaklaşmanın hem fizyolojik hem de psikolojik bedelleri oldukça ağır olabilmektedir.

Gücün psikolojik ve fiziksel bağlamda bağımlılık oluşturduğu bir gerçektir. Kaybedilen ilgi odağı ve güç, faaliyetten uzak ve görünmez olmak anlamına gelmektedir. Yöneticilerden bazıları daha mütevazî güç içeren bir role geçerek bu sert geçişin etkisini azaltmaya çalışırlar (Pfeffer, 2010: 191-194).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Güç, örgütsel yaşam sürecinde oldukça fazla karşılaşılan, çok önemli bir kavramdır. Yöneticilerle çalışanlar arasında sıklıkla problemlere sebep olan gücün sınırlarını tam anlamıyla belirlemek hiç de kolay değildir. Dolayısıyla literatürde her geçen gün daha çok önem kazanan bu kavramın incelenmesi gerekmektedir.

Güç kavramını tanımak bu kavrama bağlı ortaya çıkan olumsuz duygu ve düşünceleri yönetebilmenin ilk basamağıdır. Bu durum örgütsel dünyada da aynı şekilde geçerlidir. Ancak güç kavramını doğru tanıyabilmenin ön koşulu da öncelikle kişinin kendisini iyi tanımasıdır. Çünkü gücün kaynağında bulunan bağımlılık ilişkisi kişinin güçlü ya da zayıf yönlerine göre değişkenlik gösterecektir.

Bu çalışmada öncelikle güç ve asimetric güç kavramları irdelenmiştir. Hangi toplumsal grubu ele alırsak alalım mevcut bağımlılık ilişkilerinin doğrudan iletişim konusu yapılmasından imtina edildiğini görürüz. Hatta bu bağımlılık ilişkileri tek taraflı dahi olsa inkâr edilebilmektedir. Çünkü insan psikolojisi gerçekte öyle olmasa bile sözde özgürlüğünden taviz vermeye eğilimli değildir. Bu nedenle asimetric güç kavramı bağımlılık ilişkisinin gerçek yüzünü görmeye ve göstermeye yardımcı olabilecek bir kavramdır.

Otorite, kuvvet ve etki kavramlarının güç kavramı ile karıştırılmaması için makalede bu kavramlara yer verilerek güç kavramı ile ilişkileri ortaya koyulmuştur. Diğer taraftan liderlik ve güç kavramı karşılaştırılmış, güç ve bağımlılık ilişkisine bir de

alışveriş kuramı üzerinden yaklaşmıştır. Çünkü toplumsal yaşamımızın hemen hemen her kesitinde güç alışverişi vardır.

Bireylerin veya grupların sahip oldukları gücün nereden geldiği özellikle örgütsel açıdan gücü tanıyabilmek adına kritik bir konudur. Dolayısıyla ‘Gücün Temelleri’ başlığı altında bu konuya da yer verilmesi uygun görülmüştür. Diğer taraftan gücü besleyen kaynaklar tanımlanmış ve gücün temelleri ve kaynakları arasındaki fark açıklanmıştır.

Güç ilişkilerinin dinamik yapısı göz önünde bulundurularak farklı bir başlıkta gücün örgütsel boyuttaki işleyişi kapsamında güç ilişkilerini etkileyen durumsal faktörler ortaya koyulmuştur.

Güç ve motivasyon konusu kapsamında ise güç ihtiyacının temelinde bulunan kurumsal ve sosyal sorumluluğa sahip olma duygusunun motivasyonu ve kurumsal bağlılığı artırmaya yönelik etkisi vurgulanmıştır.

Kişiler arasında ve gruplarda güce gösterilen tepkiler konusu hem gücü uygulayan hem de güce maruz kalan taraf bakımından önem taşıdığı için çalışmada yer bulmuştur.

Diğer taraftan yaşamımızın her anında bizimle olan iletişim konusunun önemine istinaden güç ilişkileri iletişim süreci perspektifinden de incelenmiştir.

Çalışmada başarıya ve güce ulaşma mücadelesi sürecinde örgüt çalışanlarına ışık tutacağını düşündüğümüz örgütlerde güce ulaşmak için gereken kişisel niteliklere de yer verilmiştir. Ancak zekâ konusunun güç inşa etmede ayrı bir yeri olduğu için bu konu farklı bir başlıkta ele alınmıştır.

Güce sahip olma süreci çaba gerektiren ve iyi yönetilmesi gereken bir süreçtir. Diğer taraftan elde edilen gücü koruyabilmek de en az o kadar emek ister. Çünkü güce sahip olmanın da bazı bedelleri vardır. Çalışmanın son bölümünde de gücün bedelleri açıklanmaya çalışılmıştır.

Olmasını isteyelim ya da istemeyelim örgütsel siyaset ve güç dünyanın her yerinde, tüm sektörlerde bulunmaktadır. Çünkü varlıkları insan psikolojisine dayanmaktadır.

Örgütsel yaşamda var olabilmek ve başarılı olabilmek gücün ilke ve kurallarını öğrenerek uygulamayı gerektirmektedir. İnsan, yaşamın adaletini ya da örgütsel kültürün sağlıklı olup olmadığını sorgulamak yerine halihazırdaki görevinde ya da yeni bir yerde durumunu değiştirecek sorumluluğunun ve potansiyelinin var olduğunu fark etmelidir. Bazı şeylerin seyrinin daha olumluya dönmesini ya da birtakım insanların güce sahip olarak bu gücünü mevcut gidişatı iyileştirmek için fedakârca kullanmalarını beklemek doğru değildir. Güce giden yolu inşa etmek yine kişinin bizzat kendisine kalmıştır. Çünkü güç, doğası gereği asimetrik bir kavramdır. Dolayısıyla güce sahip olmak ve onu elde tutmak da mücadele gerektirmektedir. Zira güç hiç kimseye altın tepside sunulmayacaktır.

KAYNAKÇA

Bauman, Z. (2019). *Sosyolojik Düşünmek*. Ayrıntı Yayınları.

Blau, P.M. (1986). *Exchange & Power in Social Life*. Transaction Publishers.

Cote, S. and Miners, C.T.H. (2006). Emotional Intelligence, Cognitive Intelligence and Job Performance. *Administrative Science Quarterly*. 51: 1-28.

- Devito, J.A. (2004). *The Interpersonal Communication Book*. 10. B., Pearson.
- French, J.R.P. ve Raven, B. (1959). The Basis of Social Power. M.D. Cartwright (Ed), *Studies in Social Power*, Ann Arbor: University of Michigan, Institute for Social Research.
- Geen, R.G. (1991). Social Motivation. *Annual Review of Psychology*. 42: 377-399.
- Giddens, A. (1985). *The Nation-State and Violence*. Cambridge.
- Gold, M. (1968). Power in The Classroom. D.Cartwright and A. Zander (Ed.), *Group Dynamics Research and Theory*. (In 251-258), New York: Harper & Row.
- Gordon, J. (1991). *A Diagnostic Approach to Organizational Behaviour*, Allyn and Bacon, New York.
- Hansen, F. (2009). Data Bank: CEO Profile. *Workforce Management*. 22 Haziran.
- Hogg, M.A. ve Vaughan G.M. (2011). *Sosyal Psikoloji*. (İ. Yıldız ve A. Gelmez, Çev.). Ütopya Yayınevi.
- Horner, A. (1997). *Güç: Güç Sahibi Olma İsteği ve Güce Sahip Olmaktan Korkma*. (S. Kunt, Çev.). HYB Yayıncılık.
- Horton, T.R. (1992). The CEO Paradox: The Privilege and Accountability of Leadership. New York: AMACOM. 38-39.
- Hunter, J.E. and Schmidt, F.L. (1996). Intelligence and Job Performance: Economic and Social Implications. *Psychology, Public Policy and Law* 2: 447-472.
- Ickes, W. (1997). Introduction. *Empathic Accuracy*. New York: Guilford Press.
- Kaypakoğlu, S. (2008). *Kişilerarası İletişim: Cinsiyet Farklılıkları Güç ve Çatışma*. Derin Yayınları.
- Kellman, H.C. (1958). Compliance, Identification and Internalization: Three Processes of Attitude Change, *Journal of Conflict Resolution* 2 (Wagner, Hollenbeck s.464) içinde.
- Kırel, Ç. (1998). *Örgütlerde Güç Kullanımı: Çalışanların Algıladıkları Güç ve Tepkileri Üzerinde Bir Uygulama*. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Labun, A. (2012). *Social Networks and Informal Power in Organizations*, University of Groningen.
- Liu, J. and Moskvina, A. (2016). Hierarchies, Ties And Power in Organizational Networks: Model and Analysis. *Social Network Analysis and Mining*, 6(106), 1-26.
- Morgan, G. (2006). *Images of Organization*, Sage Publications.
- Nexon, D.H. (2009). *The Struggle for Power in Early Modern Europe: Religious Conflict: Dynastic Empires and International Change*, Princeton.
- Pfeffer, J. (2010). *Güç: Nasıl Kazanır, Nasıl Elde Tutarsınız?* Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası (MESS) Yayınları.
- Ralston, D.B. (1990). *Importing the European Army: Introducing European Military Techniques and Institutions in the Extra-European Army, 1600-1914*, Chicago.

Raven, B.H. (1965). Social Influence and Power. I. D. Steiner and M. Fishbein (Ed), *Current Studies in Social Psychology* (s. 371-382) içinde. Holt, Rinehart and Winston Inc.

Raven, B.H. (1993). The Bases of Power: Origins and Recent Development. *Journal of Social Issues*, 49(4), 232.

Robbins, P. S. (1996). *Organizational Behaviour*. Prentice Hall, Englewood Cliffs, New Jersey.

Sennett, R. (2011). *Otorite*. (K. Durand, Çev.). Ayrıntı Yayınları.

Sesser, S. (1992). A Reporter at Large: A Nation of Contradictions. *The New Yorker*. 13 Ocak.

Skocpol, T. (1979). *States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia and China*, Cambridge.

Sungurlu, M. (1996). Örgütlerde Güç Kullanımı. *Endüstri ve Örgüt Psikolojisi*. Türk Psikologlar Derneği.

Taylor, S.E., Peplau, L.A. ve Sears, D.O. (2007). *Sosyal Psikoloji*. (A. Dönmez, Çev.). İmge Yayınevi.

Tilly, C. (1992). *Coercion, Capital and European States: AD 990–1992*, Oxford.

Wagner, J.A. and Hollenbeck, R. (1992). *Management of Organizational Behaviour*, Prentice Hall, Englewood Cliffs

Wallace, R.A. ve Wolf, A. (2018). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*. (7. Baskı). (L. Elburuz ve M.R. Ayas, Çev.). Doğu Batı Yayınları.

Weber, M. (1946). *Essays in Sociology*. (H. H. Gerth and C. W. Mills, Çev.). Oxford University Press.

Weber, M. (1947). *The Theory of Social and Economic Organization*. Oxford University Press.

Milli Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD) / Cilt 6 - Sayı 2

Sorumlu Yazar: Zhyldyz ISMAILOVA / Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Prof. Dr. cildizbgu@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-1012-048X

Atrf: ISMAILOVA, Z. (2022), Melike Günyüz'ün Keloğlan Suskunlar Ülkesinde Adlı Eserinin Çocuk Edebiyatını Yapılandıran Temel Unsurlara Göre İncelenmesi, Cilt 6, Sayı 2, s. 25-32.

Gönderim Tarihi: 2 Haziran 2022 / Kabul Tarihi: 25 Aralık 2022

Araştırma Makalesi

ISSN: 2587-1331

DOI: 10.55774/mikad.1125325

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/mikad>

MELİKE GÜNYÜZ'ÜN KELOĞLAN SUSKUNLAR ÜLKESİNDE ADLI ESERİNİN ÇOCUK EDEBİYATINI YAPILANDIRAN TEMEL UNSURLARA GÖRE İNCELENMESİ ¹

Öz

Melike Günyüz, Türkiye sahası Çocuk edebiyatının önde gelen yazarlarından biri olup aynı zamanda Erdem yayınlarının da sahibidir. Günyüz'ün eserlerini incelediğimizde onun yaratıcılığında sözlü kültürden en üst seviyede yararlandığını görmekteyiz. Türk masallarının en önemli tiplerinden Keloğlan ve yine Türk dünyasının ortak mizah tipi Nasrettin Hoca da Günyüz'ün eserlerinde kullandığı önemli karakterlerin başında gelmektedir. *Keloğlan Suskunlar Ülkesinde* adlı eserin başkahramanı adından anlaşıldığı üzere Keloğlan'dır. Kendisine babasından miras kalan bir kitaba sahip olan Keloğlan, kitaptaki sihirli bir haritayı takip ederek maceraya atılır.

Melike Günyüz'ün kaleminden çıkan *Keloğlan Suskunlar Ülkesinde* adlı eser, arkadaşlık, özgürlük ve yardımseverlik hakkında kaleme alınan çağdaş bir masal olmasının yanında halkına zulmeden, onları düşünmeyen bir hükümdar tipini de bizlere göstermektedir. Yazar, olumsuzluklar üzerinden olması gerekeni, başka bir ifadeyle ideal olanı okuyucusuna sezdirmektedir.

¹ Bu makale Melike Günyüz Uluslararası Sempozyumunda sunulmuş olan "Melike Günyüz'ün Keloğlan Suskunlar Ülkesinde Adlı Eserinde İdeal Hükümdar Tipinin Ele Alınmış Biçimi" başlıklı bildiriden genişletilmiştir.

Bu bildiride *Keloğlan Suskunlar Ülkesinde* adlı eser çocuk edebiyatı eserlerini yapılandıran temel unsurlara göre incelenmiştir. Konu kahramanlar, dil ve anlatım ile ileti başlıkları altında incelenen eserin çocuğa görelilik ilkesine göre de değerlendirilmesi yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: Melike Günyüz, çocuk edebiyatı, çağdaş masal, çocuğa görelilik

AN EXAMINATION OF MELIKE GUNYUZ'S TITLE "IN THE COUNTRY OF KELOGLAN SUSKUNLAR" ACCORDING TO THE FUNDAMENTAL ELEMENTS CONSTRUCTING CHILDREN'S LITERATURE

Abstract

Melike Günyüzi, who also owns the Erdem publications, is one of the leading authors of children's literature in Türkiye. When we examine Günyüz's works, we see that she makes use of the Turkish traditional oral culture in her creativity at her best.

Keloğlan, one of the most important types of Turkish fairy tales, and Nasrettin Hodja, the common humor character of all the Turkish world, are also among the important characters used by Günyüz in her works. Keloğlan, as the name of the book suggests, is the protagonist of her work called "*Keloğlan in the Land of the Silent*". In the story, Keloğlan, who has a book inherited from his father, embarks on an adventure by following a magic map in the book.

This work of Günyüzi tells us a story of friendship, freedom and helpfulness, as well as introducing a type of an emperor who disregards his people and also persecutes them. The author makes the readers perceive the good and truth, in other words the ideal one, via negativities.

In this paper, Günyüzi's book called "*Keloğlan in the Land of the Silent*" was evaluated according to the main principles that structure the works of children's literature. The work, which was analyzed under the titles of heroes, messages, language and expression, was also evaluated according to the principle of being suitable for the child.

Keywords: Melike Günyüz, children's literature, contemporary fairy tales, ideal monarch type

GİRİŞ

Melike Günyüz'ün *Keloğlan Suskunlar Ülkesinde* adlı eseri konu, kahramanlar, dil ve anlatım ile ileti başlıkları altında incelenmiştir. İncelemede çocuğa görelilik ilkesi esas tutulmuş ve hikâyenin dört temel ögesi buna göre değerlendirilmiştir.

Herhangi bir edebî eserin; insanın estetik zevkini geliştirmesi, kurgusal yapı ile yaşam zevki oluşturmaya, bireye ve topluma ahlak eğitimi vermesi gibi temel işlevleri çocuk edebiyatı ürünleri için de söz konusudur. Ancak Çocuk edebiyatını yetişkin edebiyatından ayıran kendine özgü bazı iç dinamikleri bulunmaktadır. Nitekim bu edebiyatın hedef aldığı bir kitle vardır. Bu nedenle bu türde eser verecek yazar, şair ve çizerlerin çocuğun gelişim dönemlerini, ilgi, istek, tutum ve beklentilerini göz önünde bulundurmaları gerekmektedir. Dolayısıyla Çocuk edebiyatı ürünleri, çocuk duyarlılığı gözetilerek "çocuğa görelilik" ilkesiyle hazırlanmalıdır. Bu aşamada sanatçının çocuksuluk ve çocuğa görelilik kavramları arasındaki ayrımı iyi yapması gerekmektedir.

Keloğlan Suskunlar Ülkesinde adlı hikâye, çocuk edebiyatını yapılandıran temel öğeler ve çocuğa görelilik ilkesi bağlamında incelediği için çocuk, çocuk edebiyatı ve çocuğa görelilik kavramlarının kısaca izah edilmesi uygun görülmüştür. Bilindiği gibi çocuk edebiyatı kavramının birçok bileşeni vardır. Bu bileşenlerin en önemlisi hiç kuşkusuz çocuk kavramıdır. Şu ana kadar çocuk ve çocukluk kavramları birçok ilmî ve

popüler kaynakta tanımlanmış, birçok ilim adamı, akademisyen ve çocuk yazarı tarafından izah edilmeye çalışılmıştır.

Türk Dil Kurumu'nun Türkçe Sözlüğüne bakıldığında, çocuk kavramının yedi farklı şekilde tanımlandığı görülür. Türkçe Sözlükte çocuk: "*Küçük yaştaki erkek veya kız; soy bakımından oğul veya kız, evlat; bebeklik ile erinlik arasındaki gelişme döneminde bulunan oğlan veya kız, uşak.*" şeklinde tanımlanır (Türkçe Sözlük 2011: 556). Dilek Tüfekçi Can çocuk kavramını, "*Bebeklik döneminin bitiminden hemen sonra (2 yaş) başlayan ve ergenlik dönemine (15 yaş) giriş ile biten, bu iki dönem arasında gerek fiziksel, gerek duygusal, gerek sosyal açıdan gelişim gösteren, bu gelişimin neticesinde toplumda yetişkin birer birey durumuna geçmeye hazırlanan insan.*" olarak tanımlar (Sağlam, 2020: 26-27). Tacettin Şimşek (2018: 13) ise Kuramdan Uygulamaya Çocuk Edebiyatı adlı eserinde çocuk kavramını, "*Doğum ve ergenlik çağı arasındaki dönemi yaşayan 0-15 yaş grubundaki küçük insan.*" şeklinde açıklar.

Çocuk edebiyatı kavramı da farklı tanım ve değerlendirmelerle açıklamaya çalışılmıştır. Mustafa Ruhi Şirin, 99 Soruda Çocuk Edebiyatı adlı eserinde Çocuk edebiyatı nedir sorusuna şöyle cevap verir: "*Çocuk edebiyatı, çocukların büyüme ve gelişmelerine, hayal, duygu, düşünce ve duyarlıklarına, zevklerine, eğitilirken eğlenmelerine katkıda bulunmak amacı ile gerçekleştirilen çocuksu bir edebiyattır. Çocuk edebiyatı önce edebiyattır. Edebiyat yönü ile edebiyatın içinde en incelikli yazarlık biçimidir. Her yaştan okurun ilgisini çekebilen, okunabilen, dili, anlatımı ve biçimi ile edebiyatın içinde yeni bir türdür.*" (Şirin 2000: 9-10). Sedat Sever (2019: 17) ise çocuk edebiyatı kavramını, "*Çocuk edebiyatı (yazını), erken çocukluk döneminden başlayıp ergenlik dönemini de kapsayan bir yaşam evresinde, çocukların dil gelişimi ve anlama düzeylerine uygun olarak duygu ve düşünce dünyalarını sanatsal niteliği olan dilsel ve görsel iletilerle zenginleştiren, beğeni düzeylerini yükselten ürünlerin genel adıdır.*" şeklinde açıklar ve tanımlar.

Çocuk edebiyatının gelişmesinde, çocukluk dönemi, çocuk psikolojisi, çocuk eğitimi ile ilgili bilimsel çalışmaların artması neticesinde *çocuğa göre, çocuk için, çocuk duyarlılığı, çocuk gerçekliği* gibi kavramlar ortaya çıkmıştır (Sağlam 2020: 28). Bu bağlamda çocuk için oluşturulan her edebî eserde çocuğa göre olma ilkesi temele alınarak birinci öncelik kabul edilir. Bunun için çocuğa görelilik; onun ilgilerini, gereksinimlerini, dil evrenini göz önünde tutmayı, hazırlanacak okuma metnini bunlarla örtüşmeyi zorlar (Sever 2019: 17). Dolayısıyla çocuk edebiyatı kültürü içinde en duyarlı yaklaşımları çocuğa görelilik ilkesi belirler. Çocuğa göre deyince, çocuklar için yapılacak edebiyatın çocuğun büyüme ve gelişme çağlarına, psikolojisine, sözcük ve kavram bilgisine, algılama düzeyine uygun bir duyarlık anlaşılmalıdır (Şirin 2000: 19).

Bu bağlamda çocuğun okuyacağı metin ile çocuk arasında ilgi, gereksinim, dil, anlam, bakış açısı ve düzey bakımından bir ilişki olmak zorundadır. Çünkü kendi gerçekliğini kitapta bulan çocuğun okumaya karşı geliştireceği ilgi, yazın eğitiminin en önemli koşulu olan güdülenmeyi en üst düzeyde tutar (Dilidüzgün 2004: 81). Bunun için çocuğa görelilik; çocuğun düşlem gücüne seslenen, onun rahatça ve tat alarak okuyup anlayabileceği dili ve anlatımı kendinde barındıran, ilgi duyabileceği konuları işleyen, onu duygu ve düşünce yönünde besleyen, kurgusu ve olay örgüsü karmaşık olmayıp onun kavrayabileceği bir düzeyde olan, dikkat dağıtıcı ayrıntılardan arındırılmış özellik ve niteliklerin bütünüdür (Yurttaş 1997: 57).

Tanımdan da anlaşılacağı gibi çocuğa görelilik, çocuk kitaplarında, yazın olma özelliklerinin yanında çocuğa özgü koşulların dikkate alınmasıdır. Genel bir açıklamayla, yazınsal kitaplarda çocuğa görelilik; kitabın hem biçimsel, içerik ve eğitsel özelliklerinin çocuğun doğası, ilgi ve gereksinimleri, dil ve anlam evreni, bakış açısıyla örtüşmesi hem de yazın olma ilkelerini yerine getirmesidir (Çer 2016: 85-86).

Çocuğa görelilik, aynı zamanda Çocuk edebiyatı ürünlerinin metodik olarak incelenmesinde de esas oluşturmaktadır. Bu çalışmada *Keloğlan Suskunlar Ülkesinde* adlı eser de konu, kahramanlar, dil ve anlatım ve ileti başlıkları altında incelenmiştir.

1. İNCELEME

1.1. Konu: *Keloğlan Suskunlar Ülkesi* 'nde adlı eser, babasından kendisine miras kalan ve içinde harita olan bir kitabı annesinden alan Keloğlan'ın harita üzerinde işaretli yerleri arayıp bulmak için çıktığı yolda yaşadığı macerayı konu edinir.

Keloğlan yoldaşı olan keçisi ve Beyaz kız birlikte yola çıkar ve haritaya bakarak nereye gideceklerine karar verirler. Haritadaki görüntüler sürekli değişmektedir. Böylece günlerce yürüdüktan sonra çok garip bir şehre gelirler. Burada kimse konuşmuyor, gülmüyor, sessizce dolaşıyor. Sonra kendi kendine konuşup etrafına kızarak birini takip eden Keloğlan bir şekilde saraya gelir. Takip ettiği kişi vezir. Vezirin padişah ile konuşmalarına şahit olan Keloğlan padişahla vezirin halka zulmedip, onlardan akıl almaz bahanelerle vergiler aldığını öğrenir. Gülenden gülme, düşenden düşme, ağlayandan ağlama vergisi gibi. Böylece şehir halkının neden böyle garip davrandığını anlar. Ne yapacağını bilemeyen Keloğlan kitabına bakar ve oradaki yönlendirmeleri takip ederek gölgelik bir ağaç altında oturan yaşlı bir adamın yanına gelir. Buraya varınca haritadaki işaretler kaybolur. Ve haritadaki her şey tersine döner. Keloğlan ile Beyaz kız bunun ne anlama geldiğini düşünüp taşınıp bulur. Onlara göre halk, padişah ne derse tersini yapmalıdır. Gelişen olaylar dizisinde halk, Keloğlan'ın tavsiyesini dinleyip emirlerin tersine hareket eder ve neticede padişah halkından tüm vergileri kaldırdım diye ferman çıkarır. Çalışanın kazancına göre vergi vereceğini bildirir. Böylece şehirde her şey normale döner.

Masalda ele alınan konu yaşama, insana ve doğaya ilişkin çocuklarda duyarlık oluşturmaktadır. Konu kurgulanırken merak ögesi başarılı bir şekilde kullanılmıştır. Eserde işlenen konu çocukların heyecanlanmasına, düşünmesine ve hayal kurmasına imkân sağlayacak özellikler göstermektedir. Bu bakımdan eserin konusu çocuğa göre özellikler taşımaktadır.

1.2. Kahramanlar

Masalın kahramanı Keloğlan'dır. Beyaz kızda kahramanın yoldaşı olup yardımcı kişi rolündedir. Yan kişiler ise Keloğlan'ın annesi, köylüler, padişah ile vezir, ağaç gölgesinde oturan yaşlı adam ve şehir halkıdır.

Eserde kahramanların karakter özelliği konuşma, davranış ve eylemler üzerinden geliştirilmiştir. Keloğlan'ın akıllı oluşu, çevresini gözleme ve problem çözme yeteneği, insanların iyiliğini düşünmesi gibi özellikleri bazen kahramanın konuşmalarıyla bazen de davranış ve eylemleriyle okura tanıtılmıştır.

Padişah ile vezir eserdeki olumsuz karakterlerdir. Anlatıcı onların bu özelliğini ikisi arasında geçen diyalogla okura duyumsatır: *Hükümdar odanın içinde dolandı, düşündü, tekrar dolandı ve tekrar düşündü. En sonunda "Bak vezir!" dedi "Senin aklına uydum gülenden gülme vergisi, ağlayandan ağlama vergisi aldım. Düşünenden düşünme vergisi, okuyandan da okuma vergisi topladım. Olacağı buydu işte. Halkım*

en sonunda çıldırdı. Yarından tezi yok, hemen tüm şehre ilan ediyorsun. Ya herkes işinin başına dönüp çalışmaya başlayacak ya da bu ülkeyi terk edecek.”

Anlatıcı, Keloğlan'ın bu ikisi hakkındaki yorumunu vererek padişah ile vezirin okur gözünde daha açık karakterler olmasını sağlar: “Keloğlan duyduklarına inanamıyordu. Hükümdar olmanın da bir kuralı olmalıydı. Böyle düşüncesiz bir hükümdara böyle düşüncesiz bir vezir yaraşırdı ancak.”

Gölgelik ağacın altında oturan adam, olay örgüsünün gelişiminde kilit bir role sahiptir. Kimsenin kimseyle konuşmadığı bu şehirde Keloğlanı dinleyecek biri yoktur. Haritanın da yönlendirmesiyle bu yaşlı adamın yanına giden Keloğlan, şehir halkının padişah ne emrederse tersini yapmalarını söyler.

1.3. Dil ve Anlatım

Keloğlan Suskunlar Ülkesinde, anlatımın kısa, duru ve içten cümlelerle yapılandırıldığı bir eserdir. Eserde çocuk okurun anlayabileceği, anlamlandırabileceği bir dil kullanılmıştır. Eserde toplumsal ilişki bildiren sözlere örnek olarak Keloğlan'ın selamı almayan yaşlı adama sitemi örnek gösterilebilir: “*Keloğlan karşısında duran yaşlı adama selam verdi. Ama adamdan çıt çıkmıyordu. “Amcacığım, ben sarayın adamı değilim ki benimle konuşmuyorsun. Hem Allah'ın selamı alınmaz mı?”*

Yazar eserin dil ve anlatımında deyimlerden başarıyla yararlanmışır. “*Karar vermek, yalvarıp yakarmak, izin almak, ısrar etmek, yola düşmek, fark etmek, selam vermek, karşılık vermek, rapor vermek, aklını kaçırmak*”, vd. gibi deyimlerle duygu ve düşünceler etkili bir şekilde okura anlatılmıştır.

Eserin dil ve anlatımında en dikkat çekici unsurlardan biri de tezatlı anlatım ile mizahi bir durum oluşturulmasıdır. Keloğlanın tavsiyesi ile padişahın emirlerinin tersini yapan halkın tavır ve davranışları okurun yüzünde tebessüm oluşturmaktadır: “*Vezirle hükümdar baktılar ki herkes uyuyor. Emir verdiler “Bugün herkes eğlenecek.” diye. Vezirin emrini duyar duymaz halk feryat figan ağlamaya başladı. Bütün şehri bir ağlama nöbeti sardı. Vezirle hükümdar baktılar ki herkes ağlıyor, emir verdiler “Bugün herkes gülecek.” diye. Gülün deyince halk somurtup oturdu. Somurtmayın deyince de taklalar atmaya, top oynamaya, ip atlamaya başladı. Vezirle hükümdar baktılar ki halk aklını iyice kaçırdı, ip atlayıp top oynuyor, emir verdiler: “Bugün herkes dinlenip kendisine gelecek!” diye.*“

Haritadaki değişiklikleri fark eden Keloğlan bunu Beyaz kıza da göstermek isteyince, beyaz kız haritayı yemeye kalkışır. Bu durum mizahi bir anlatımla okura aktarılmıştır: “*Beyaz Kız her şeyi tadarak anladığı için Keloğlan haritayı Beyaz Kız'ın midesine gitmekten son anda kurtarabildi.*”

Eserde soru cümleleri de anlatıma zenginlik katmıştır. Anlatıcı Keloğlanın şaşkınlığını, onun ağzından dökülen şu soru cümleleri okura duyumsatmıştır: “*Bu nasıl bir şehir Beyaz Kız? İnsan dediğin yiye içen, gülen oynayan bir varlıktır. Bunlar görüntüde insan gibiler. Anacığım! Yoksa burası büyümlü bir yer mi?” diye konuşmaya başladı.* “söz konusu sorular cevap için sorulmamış, kahramanın şaşkınlığını okura sezdirmek işlevinde kullanılmıştır.

1.4. İleti

Melike Günyüz'ün kaleminden çıkan *Keloğlan Suskunlar Ülkesinde* adlı eser, arkadaşlık, özgürlük ve yardımseverlik hakkında bir masal olmasının yanında halkına zulmeden, onları düşünmeyen bir hükümdar tipini de bizlere göstermektedir.

Eserin en temel iletisi yardımseverliktir. Zira Keloğlan'ın bunca yolu gelip şehir halkının yaşadığı problemleri çözmesi onun insanlara yardım etme isteği ile olmuştur. Eserin başında babasının Keloğlana bıraktığı notta şöyle yazıyordu: “*Oğlum bu benim sana bırakabildiğim tek hazine. Onun sahibi sensin. Nasıl istersen öyle harca. Ama dikkat et de harcadıkça kazan.*”

Eserin sonunda bunun cevabı verilir: “*Bu garip diyardan ayrılırken düşünmeye başladı. Keloğlan “Acaba ben ne harcadım ne kazandım?” diye. Beyaz Kız burada geçirdikleri zamanı hatırlattı. Doğruydular, zamanlarını harcamışlardı. Akıllarını kullanmışlardı. Bunun sonunda da şehir halkı özgürlüğünü, mutluluğunu ve huzurunu kazanmıştı. Keloğlan ve Beyaz Kız da yeni dostlar edinmişti. Bundan büyük kazanç olur muydu?”*

Bu bölümün son cümlesi, yine bir soru cümlesi ile ileti okura duyumsatılmıştır. İnsanlara yardım etmenin, bir kişinin sıkıntısını gidermenin ne kadar anlamlı olduğu okura sezdirilmiştir.

Eserin bir diğer iletisi de karşılaştığımız problemleri aklımızı kullanarak çözebileceğimizdir. Padişah ve vezirin konuşmalarına şahit olan Keloğlan, halkın yaşadığı bu sıkıntıyı çözebilmek için ne yapacağını bilemez. Elindeki kitabı dikkatle inceler. Eserin başından beri haritalar ve şekiller sürekli değişmektedir. Bu sefer de her şey ters dönmüştür. Bunun üzerine Keloğlan, halkın da söylenen her şeyin tersini yapması gerektiğini anlar: “*Gölgelik bir ağaç altında oturan yaşlı bir amcanın yanına vardıklarında işaret kayboldu. Üstelik haritadaki her şey bir anda tersine döndü. Kafası karıştı Keloğlan'ın, bu ne anlama geliyordu? Keloğlan'la Beyaz Kız düşünüp taşındılar, biraz da kaşındılar. Sonunda şu karara vardılar: Şehirde yaşayanlar, hükümdarın dediklerinin tersini yapmalıydı.*”

Bu olay üzerinden çocukların kişisel gelişimleri açısından çok önemli olan problem çözme becerisi okura aktarılmıştır.

Türk İslam medeniyetinin devlet anlayışını en iyi gösteren sözlerin başında “İnsanı yaşat ki devlet yaşasın.” Sözü gelmektedir. Bu anlayış gerek İslam öncesi gerek İslam sonrası Türk devlet geleneğinde hükümdar veya sultanların üzerinde önemle durdukları bir mesele olmuştur. Bu bağlamda adalet, ülkeyi yönetmeye talip olan bir kişide aranan başlıca özelliktir. Adaletle hükmeden, halkına zulmetmeyen bir hükümdarın devleti hem de ona tabi olan halkı huzur ve refah içerisinde yaşayacaktır. Türk İslam edebiyatının ilk büyük eseri olan Kutadgu Bilig, bilindiği üzere siyasetname türünün özelliklerini taşımaktadır. Yusuf Has Hacıp burada iyi bir hükümdarın niteliklerini ortaya koymuştur. Edebiyatımızda bu büyük eser gibi devlet yöneticilerinin taşıması gereken vasıfları ortaya koyan pek çok eser kaleme alınmıştır. Âşık Paşa'nın Garipnamesi, Ali Şir Nevayi'nin Hayretül Ebrar ve Sedd-i İskender gibi eserleri bunların başlıcalarıdır. İdeal Hükümdar tipleri sadece yazılı değil sözlü edebiyatımızda da, destan, halk hikâyesi, masal gibi türlerde de ele alınmıştır. Dolayısıyla Türk milletinin kültürel belleğinde var olan hükümdar tipi, hem sözlü hem de yazılı edebi eserler ile geçmişten günümüze taşınagelmiştir. Buna göre Türk milletinin toplumsal belleğinde var olan hükümdar elindeki gücü kendi menfaati için değil halkın huzuru ve refahını sağlamak için kullanılmalıdır. Ülkeyi adaletle yönetmeli, asla halkına zulmetmemelidir. Eserin önemli bir iletisi de bu konuyla doğrudan ilgilidir.

Şehir halkından gerekli gereksiz bir sürü vergi alan padişah ve veziri üzerinden yöneticilere, Türk devlet anlayışının temel prensibi olan “İnsanı yaşat ki devlet yaşasın” ifadesi anımsatılmaktadır. Bilindiği üzere Göktürk Yazıtları Türk edebiyatının

ilk yazılı ürünleri olarak bilinmektedir. Hatıra ve hitabet türünün özelliklerini taşıyan bu yazıtlarda geçen ifadelerden biri “çıplağı giydirdim, acı doyurdum” dur. Bu ifade devletin başındaki hükümdarın halkının durumunu bilmesi, anlaması ve ona göre tedbirler alması, çözümler üretmesi gerektiğini, elindeki, gücü ve zenginliği halkın yararına kullanması gerektiğini anlatır. Yine İslami Türk edebiyatının ilk büyük eseri Kutadgu Bilig’de iyi bir yöneticinin hangi vasıfları taşıması gerektiği ortaya konulmuştur. Adil olmak ve adaletle hükmetmek bir hükümdardan beklenen ilk ve en önemli davranış kalıbıdır. Bu bağlamda halktan ödeyemeyeceği yüksek vergiler talep etmek halka zulmetmek anlamına gelecektir. Dolayısıyla adaletten uzaklaşan yöneticiler zulme yaklaşırlar. Zulm ile âbâd olunmaz sözünden de anlaşılacağı üzere böyle bir ülkede ne halk huzurlu olur ne de padişah. *Keloğlan Suskunlar Ülkesinde* de kahramanın şu sözleri ile ileti okura açıkça sezdirilir: “*Keloğlan duyduklarına inanamıyordu. Hükümdar olmanın da bir kuralı olmalıydı. Böyle düşüncesiz bir hükümdara böyle düşüncesiz bir vezir yaraşırdı ancak.*” Halkın garip davranışlar sergilemesine şaşırarak Keloğlan bunun nedeninin padişahın her şey üzerinden vergi talep etmesi olduğunu anlayınca bu ifadeleri kullanmıştır. Gelişen olaylar dizisinde padişah verdiği karardan döner ve herkesin geliri oranında vergi ödemesini bildirir. Dolayısıyla burada yöneticilerin adaletle hükmetmeleri gerektiği düşüncesi okura başarıyla sezdirilmiştir.

SONUÇ

Keloğlan Suskunlar Ülkesi’nde adlı eser, konu, kahramanlar, dil, anlatım ve ileti başlıkları altında incelenmiş olup çocuk pedagojisine göre anlatım özellikleri taşıdığı tespit edilmiştir. Yazar, masalı kurgularken insana ve yaşama duyarlı bir şekilde, dört ana karakter aracılığıyla, konuyu ele almış, yalın ve duru bir üslupla okurlarına sunmuştur. Bunun yanı sıra, masal içerisinde sık sık ikilemelere ve değımlere yer verilerek Türkçenin anlatım gücünü ve zenginliği de ortaya koyulmuştur.

Evrensel bir dünya görüşü çerçevesinde kurgulanan masalda, çocuğa görelilik ilkesi esas alınarak problem çözme yeteneğine sahip bir kahraman üzerinden yardımlaşma, arkadaşlık, iyilik, hoş görü vs. gibi kavramlara vurgu yapılmıştır. Bu minvalde okura, akli ve zamanı insanlığa faydalı işler için kullanmak gerektiğinin mesajı verilmiş, okur, bu yönde düşünmeye ve davranmaya teşvik edilerek geleneksel kültüründe içinde barındırdığı, masalda bahsi geçen erdemli davranışların ve kolektif bilincin gelecek kuşaklara aktarılması amaçlanmıştır.

Eserde dikkat çeken bir diğer husus ise, ülkeyi yöneten karakterlerin (*kral ve vezir*) sahip oldukları mizaçtır. Geçmişten günümüze kadar devam eden kadim Türk kültürü içerisinde, Yusuf Has Hacıp’in Kutadgu Bilig’inden Âşık Paşanın Garipnâmesine ve adı zikredilmeyen pek çok eserde devlet yönetimi ile ilgili kurallar belirlenerek devlet yöneticilerinin hangi vasıflara sahip olması gerektiği en ince ayrıntısına kadar açıklanmıştır. Buradaki temel mesaj şudur: Bir ülke adalet, hukuk, eşitlik ve temelinde yönetilirse halk da o denli huzur ve refah içinde yaşar. Bu vecihle Melike Akyüz, faziletli, sorunların üzerine giden ve hayatta çözüm odaklı davranan insanların, pek çok şeyi başarabildiği gibi, çevresindekileri ve çevresini nasıl değıştirip güzelleştirebileceğini de göstermeye çalışmıştır.

Kaynakça

Çer, E. (2016). *Çocuk Edebiyatı (0-6 Yaş Çocuk Kitaplarında Çocuk Gerçekliği ve Çocuğa Görelik)*, Ankara: Eğiten Kitap.

Dilidüzgün, S. (2004). *Çağdaş Çocuk Yazını (Yazın Eğitime Atılan İlk Adım)*, İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.

Günyüz, M. (2021). *Keloğlan Suskunlar Ülkesinde* (4. Baskı), İstanbul: Erdem Yayınları.

Komisyon. (2011). *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Sağlam, S. (2020). *Türkmenistan Çocuk Edebiyatı (Dönemler-Temsilcileri-Türler)*, Ankara: Bengü Yayınları.

Sağlam, S. (2021). *Abdulla Şaik'in Vazife Adlı Hikâyesinin Çocuğa Görelik İlkesine Göre İncelenmesi*, (Editörler: Bican Veysel Yıldız, Tacettin Şimşek), 8. Uluslararası Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu Sempozyum Kitabı, Sayfa: 233-242, 22-23 Ekim 2021, İstanbul: Akademi Ajans Matbaa.

Sever, S. (2019). *Çocuk ve Edebiyat*, İzmir: Tudem.

Sözen, Y. (2021). *Mikâil Rızaguluzade'nin Şahin Adlı Hikâyesi Üzerine Çocuğa Görelik İlkesi Bağlamında Bir İnceleme*, "Ziyalı İşığında" Ramazan Gafarlı – 70 Beynəlhəlq İctimai və Mədəni Elmlər Konfransı Konferans Kitabı, Sayfa: 269-290, 15-16 İyul (Temmuz) 2021, Azərbaycan-Bakı.

Şimşek, T. (2018). *Kuramdan Uygulamaya Çocuk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları.

Şirin, M. R. (2000). *99 Soruda Çocuk Edebiyatı*, İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları.

Yurttaş, H. (1997). *Çocuk ve Kitap*, (Editör: Didem Güneri Öztaşbaşı), Ana Dili Eğitimi ve Çocuk Kitapları Sempozyumu, Sayfa: 56-64, Ankara: Ankara Üniversitesi Tömer Dil Eğitim Merkezi.

Millî Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD) / Cilt 6 - Sayı 2

Sorumlu Yazar: Dursun Can EYÜBOĞLU / Araştırmacı, Yazar, Şair.
dursuncaneyuboglu@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-4163-0976

Atf: Eyüboğlu, D. C. (2022), Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nun Tarihi, Cilt 6, Sayı 2, s. 33-69.

Gönderim Tarihi: 24 Eylül 2022 / Kabul Tarihi: 13 Kasım 2022

Araştırma Makalesi

ISSN: 2587-1331

DOI: 10.55774/mikad.1179748

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/mikad>

KAZILIK KOCA OĞLU YİGENEK BOYU'NUN TARİHİ

Öz

Dede Korkut Kitabı'ndaki yedinci boy Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'dur. Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nda en eskisi tarihin derinliklerine uzanan birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır. Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nda tarihi-coğrafi-edebî-kültürel olarak başlıca iki tabaka bulunmaktadır: Alt Tabaka ve Üst Tabaka. Alt Tabaka En Eski Devirler Tabakası, İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun Tabakası, Göktürk-Türgiş Tabakası, Oğuz Tabakası'ndan oluşmaktadır. M.Ö. 2500 ve M.Ö. 1700 yıllarında Orta Asya'dan Hazar Denizi'nin güney bölgesine göç ederek burada yayılan ve Mezopotamya'da hakimiyet kuran Kutlar ve Kuzlar/Kaslar/Kazlar tarihteki en eski Türk toplulukları arasında yer almaktadırlar. Kazılık Koca'nın adı ve Dede Korkut'taki Kazan'ın adı alt tabakada aynı döneme aittir. Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nun İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun dönemine uzanan bir alt tabakası olduğu anlaşılmaktadır. Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'ndaki İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun Tabakası ile En Eski Devirler Tabakası çok iç içe geçmiştir. Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nun bir alt tabakası Göktürk-Türgiş dönemiyle ilgilidir. Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nun bir alt tabakası Oğuz dönemiyle ilgilidir. Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nun Yeğenek adlı Türkmenistan varyantının olması, boyda geçen birçok yer adı, bu boyun tarihi köklerinin Oğuzlar'ın, Hazar'ın batısına, Anadolu-Azerbaycan'a göçlerinden daha önceye, henüz Orta Asya'da buldukları 10.-11. yüzyıllardan daha eski bir tarihe ait olduğunu göstermektedir. Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nun en üst tabakası sonraki dönemlerle ilgilidir. Bu çalışmada, alanla ilgili kaynak taraması yapılarak, yeni görüşler dile getirerek, Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nun tarihinin ortaya konması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut, Yigenek, Kazılık Koca, Kaz, Kazılık Dağı.

THE HISTORY OF KAZILIK KOCA OGLU YIGENEK BOYU

Abstract

The seventh epic in the Book of Dede Korkut is Kazilik Koca Oglu Yigenek Boyu. There are many historical-epic-legendary-mythological layers in Kazilik Koca Oglu Yigenek Boyu, the oldest of which dates back to the depths of history. There are two main historical-geographical-literary-cultural layers in Kazilik Koca Oglu Yigenek Boyu: the Lower Layer and the Upper Layer. The Lower Layer consists of the Oldest Periods Layer, the Scythian/Saka-Xiongnu-Kangju-Wusun Layer, the Gokturk-Turgesh Layer, the Oghuz Layer. Kuts and Kuzs/Kases/Kazs, who migrated from Central Asia to the southern region of the Caspian Sea in B.C. 2500 and B.C. 1700 and spread here and dominated Mesopotamia, are among the oldest Turkish communities in history. Kazilik Koca's name and the name of Kazan in Dede Korkut belong to the same period in the lower layer. It is understood that Kazilik Koca Oglu Yigenek Boyu has a lower layer dating back to the Scythian/Saka-Xiongnu-Kangju-Wusun period. The Scythian/Saka-Xiongnu-Kangju-Wusun Layer and The Oldest Periods Layer in Kazilik Koca Oglu Yigenek Boyu are very intertwined. A lower layer of Kazilik Koca Oglu Yigenek Boyu is related to the Gokturk-Turgesh period. A lower layer of Kazilik Koca Oglu Yigenek Boyu is related to the Oghuz period. The existence of a Turkmenistan variant called Yegenek of the Kazilik Koca Oglu Yigenek Boyu, many place names mentioned in the epic date back to before the 10th-11th centuries, when Oghuzs were still in Central Asia, before the migration of the Oghuzes to the west of the Caspian, to Anatolia-Azerbaijan. The top layer of Kazilik Koca Oglu Yigenek Boyu is related to the later periods. In this study, it is aimed to reveal the history of Kazilik Koca Oglu Yigenek Boyu in Dede Korkut by making a literature review about the area and expressing new views.

Keywords: Dede Korkut, Yigenek, Kazilik Koca, Kaz, Kazilik Dagi.

GİRİŞ

Destan ve destanın oluşumu hakkında birçok görüşler dile getirilmiştir. Bu görüşler destan konusunun daha iyi anlaşılması konusunda faydalı olmuştur. Öcal Oğuz, destanların oluşumunun beş safhada açıklanabileceğini dile getirmiştir: Birinci aşamada (*destan devri*), destanı yaratacak toplumun *destan devri* olarak adlandırılabilir bir dönemde yaşaması gerekir. Bu dönemde mitoloji unsurları toplumun yaşamında önemli bir yer tutar Bu dönemin ideal insanı *alp tipi* insandır; ikinci aşamada (*sözlü gelenek*), destanı yaratacak toplumun sözlü kültür geleneğine sahip olması gereklidir. Bu sayede anlatılar kuşaktan kuşağa aktarılarak nesiller boyunca yaşatılır; üçüncü aşamada (*vak'a*), toplumu derinden etkileyecek, destanın oluşumuna imkan verecek bir çekirdek olayın ortaya çıkması gerekir. Toplumu derinden etkileyen bu olay bir başarı veya felaket olabileceği gibi, öteki kültürlerden ödünç alınmış bir konu veya ozanlar tarafından iyi kurgulanmış bir çekirdek anlatı da olabilir; dördüncü aşamada (*ozan*), toplumu etkileyen ve kuşaktan kuşağa anlatılmaya başlanan bu olayın bir anlatıcı tarafından bir edebiyat ürününe dönüştürülmesi gerekir, yani konu bir ozan tarafından destanlaştırılmalı ve diğer ozanlar tarafından da kuşaklar boyunca anlatılmalıdır; beşinci aşamada (*tespit*), toplum destan devrini tamamlamadan sözlü gelenek ortamında yaşayan bu anlatı yazıya geçirilmelidir. Aksi takdirde anlatı destan özelliğini yitirerek diğer anlatı türlerine dönüşebilir (Oğuz, 2004: 7).

Dede Korkut Kitabı'nda hikâyelere *boy* denilmektedir. *Boy* sözcüğü *destan* sözcüğünün Türkçe karşılığıdır. Bu hikâyeler *Oğuzname* olarak bilinmektedir (Ergin, 1989: 30). Günümüzde Dede Korkut Kitabı'nın bilinen iki nüshası vardır; bu nüshalardan biri 19. yüzyılın başlarında Dresden'de, diğeri ise 20. yüzyılın ortalarında Vatikan'da bulunmuştur. Dede Korkut üzerindeki çalışmalar genellikle Dresden nüshasına dayanmaktadır (Ergin, 1989: 56). Dede Korkut Kitabı'nın,

Dresden nüshası on iki, *Vatikan* nüshası altı hikâyeyi içermektedir (Ergin, 1964: Ön Söz). 2019 yılında Dede Korkut'un yeni bir el yazması bulunmuştur (Ekici, 2019: 9-14). Bu el yazması da bulunduğu bölgenin adıyla tanınmıştır ve *Türkmensahra/Günbed* el yazması olarak bilinmektedir.

Dede Korkut Hikâyeleri'nden bazılarının konusu ortak bir unsura dayanır; kahramanların, baba, oğul, kardeş gibi, en yakın akrabaları düşmana tutsak düşer, kahramanlar da onları kurtarırlar. Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy (Uruz'un tutsak oluşu, babası Kazan tarafından kurtarılışı), Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu (Kazılık Koca'nın tutsak olup oğlu Yigenek tarafından kurtarılışı), Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu (Eğrek'in kardeşi Segrek tarafından kurtarılışı), Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy (Salur Kazan'ın oğlu Uruz tarafından kurtarılışı) böyledir. Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda ise Beyrek tutsak alınır, fakat o, kendini kendisi kurtarır (Sümer, 1959: 417).

Dede Korkut Hikâyeleri'ni elimizdeki şekli ile tespit eden kişi, her hikâyeyi ayrı olarak işlemeye önem vermiş ve her hikâyeye en büyük etki kuvveti verebilmek için de elindeki malzemeyi istediği şekilde kullanmaktan çekinmemiştir. Bu nedenle hikâyelere bir bütün olarak bakıldığında anlatı, tip ve olay tekrarları ve benzerlikleri göze çarpar. Ancak her hikâyeye çok iyi bir şekilde düzenlendiği ve bağımsız bir bünyeye büründüğü için, bu tekrar ve benzerlikler insanı rahatsız etmez, aksine eserin sıcak atmosferi içinde insanı tanıdık bir hava gibi karşılar (Ergin, 1989: 25).

Dede Korkut Kitabı'ndaki yedinci boy Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'dur. Bu çalışmamızda Dede Korkut'taki Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nun tarihi incelenecektir.

1. KAZILIK KOCA OĞLU YİGENEK BOYU'NUN TARİHİ

Dede Korkut Kitabı'ndaki bütün Dede Korkut Boyları'nda olduğu gibi Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nda da tarihi-coğrafi-edebi-kültürel olarak başlıca iki tabaka bulunmaktadır: *Alt Tabaka* ve *Üst Tabaka*. Alt Tabaka oldukça kalın olup, bu tabakayı 1) *En Eski Devirler Tabakası*, 2) *İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun Tabakası*, 3) *Göktürk-Türgiş Tabakası*, 4) *Oğuz Tabakası* başlıkları altında incelenecektir. Alt Tabakaya ait diğer değerlendirmeler ise 5) *Diğer Değerlendirmeler* başlığı altında değerlendirilecektir. Üst Tabaka oldukça ince olup, bu tabakaya 6) *Üst Tabaka* başlığı altında yer verilecektir.

1.1. Alt Tabaka: En Eski Devirler Tabakası

Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nda birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır. Bu tabakaların en eskisi tarihin derinliklerine uzanmaktadır.

Asurlar ve Sümerler hakkında değerli çalışmaları ve tespitleri bulunan Benno Landsberger bu konuda değerli görüşler belirtmiştir: Sümerce dünya dillerinin veya dil gruplarının hemen her biri ile karşılaştırılmıştır. Bu denemelerin en ciddişi Türkçe ile olan mukayesedir. Kompleksiv hususiyet, zincirleme ibare teşkili, Sümerce ile Türkçeyi, Asya çevresinin daha başka

dillerini de eklemek zorunda olduğumuz büyük bir dil grubuna bağlamaktadır (Landsberger, 1943: 95).

Sümeroloji konusunda önde gelen kişilerden biri olan Samuel Noah Kramer'in Sümerler hakkında önemli tespitleri vardır: Sümer ülkesinde ilk yerleşim yerlerinin kurulduğu M.Ö. 4500 yıllarından Sümerlerin bir halk olarak varlığının sona erdiği M.Ö. 1750'ye kadar olan zaman yaklaşık olarak üç bin yıla yakın bir süredir (Kramer, 2002: 52). Sümerlerin *asıl yurtlarının neresi olduğu kesinlikten hala epey uzaktır. Enmerkar ve Lugalbanda çevresinde dönen bir kahramanlık öyküleri toplamına bakılırsa, görünüşe göre erken dönem Sümer hükümdarları, olasılıkla Hazar Denizi yakınında bir yerlerde bulunan Aratta adlı bir kent devletiyle olağandışı ölçüde yakın ve sıcak bir ilişki içinde olmuştur. Sümer dili eklemeli bir dil olup, belli bir ölçüde Ural-Altay dillerini anımsatmaktadır; bu olgu ise Aratta'yla aynı genel alana işaret ediyor olabilir* (Kramer, 2002: 64).

Eski Türk tarihi alanında değerli tespitleri bulunan Ekrem Memiş, Sümerler hakkında birçok değerlendirmede bulunmuştur: M.Ö. 3500'lerde Güney Mezopotamya'ya gelerek burada köy kültürünü kent kültürüne dönüştüren Sümerlerin Orta Asya kökenli olduklarına artık şüphe kalmamıştır. Sümerler, Filolojik açıdan da Türkçe ile akraba bir dil konuşuyorlardı. Sümerler Türk bir kavimdi, mevcut bulgular, gerek filolojik gerek antropolojik ve gerekse teolojik açıdan Sümerlerin Orta Asyalı Türklerden olduğuna şüphe yoktur. Sümerlerden kalan yazılı tabletler üzerinde yapılan filolojik incelemeler, bu kavmin dilinin, Türkçe gibi Ural-Altay dil grubuna mensup olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, iskelet kalıntıları ve araştırmalar, Sümerlerin yuvarlak kafalı (brekisefal) bir kavim olduğunu ortaya çıkarmıştır ki, o dönemden kalan arkeolojik eserler üzerindeki tasvirlerde bunu görmek mümkündür (Memiş, 2002: 435-450). Sümerlerin düz bir arazi yapısına sahip olan Mezopotamya'da yığma toprak tepeler oluşturarak, mabetlerini bu tepeler üzerine inşa etmeleri; sıcak bir iklimde yaşamalarına karşın, bir alışkanlığın devamı olarak koyun yününden yapılmış elbiseler giymeleri, onların, iklimi sert ve yüksek bir memleketten, yani Orta Asya'dan geldiklerine işaret etmektedir (Memiş, 1995: 13'ten aktaran Memiş, 2002: 435-450).

Eski Türk tarihi alanında önemli çalışmalarıyla bilinen İlhami Durmuş'a göre, Sumerliler Mezopotamya'nın yerli halkı olmayıp, buraya M.Ö. 3500 yılları civarında dışarıdan gelmişlerdir. Sumerlilerin Mezopotamya'ya nereden geldikleri kesin olarak bilinmemekle birlikte, bu konuda bilim adamları tarafından birçok görüş ileri sürülmüştür. Bu görüşler arasında en önde gelen görüş, Sumerlilerin Mezopotamya'ya Orta Asya'daki Aral Gölü çevresinden geldikleridir. Bu görüşteki araştırmacılar, Sumerlilerin eski Türk topluluklarından biri veya Türklerle akraba bir kavim olduğunu düşünmektedirler. Sumerlilerin dilleri de bu görüşü desteklemektedir. Çünkü, Sumerce yapı bakımından Türkçe'nin de dahil olduğu *eklemeli* veya *bitişken* diller grubundadır. Çok sayıda Sumerce ve Türkçe kelimenin aynılığı ortaya konulmuştur. Arkeolojik ve antropolojik belgeler de Sumerlilerin kimliğinin belirlenmesine katkı sağlayarak onların Türklüklerini desteklemektedir *Sumerliler, Subarlular, Kutlar, Kaslar, Elamlular, Hurriler, Urartuların* aynı kökten gelen kavimler oldukları artık bilim çevrelerinde kabul

görmektedir. Onlara ait belgeler de dillerinin tıpkı Sumer dili gibi bitişken ve eklemeli bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Hatta dillerine ait kelimeler Türkçe kelimelerle karşılaştırılabilmektedir (Durmuş, 2018: 177). İlhami Durmuş'a göre, Sumerce belgelerde geçen Aral, Kafkas vb. tabirler de onların kuzeyden güneye geldiklerine işaret etmektedir. Hem arkeolojik veriler hem de yazılı kaynaklardaki bilgiler açık bir şekilde Sumerlilerin Türklerle bağlantılı olduğunu ortaya koymaktadır (Durmuş, 2018: 185-187). İlhami Durmuş'un bu görüşleri oldukça değerlidir ve *Sümerlerin, Kutların, Kasların* eski Türklerle olan bağını yansıtmaktadır. Bu görüş Sumerliler ile ilgili birçok bilgi ve araştırma ile desteklenmektedir.

İlhami Durmuş'a göre, Türklerle bağlantılı kavimlerden birisi de Subarlılardır. Subarlıların Sumerlilerle aynı soydan olmaları Türklüklerinin en önemli delilidir (Durmuş, 2018: 187). Subarlılar başlangıçta Asya içlerinden gelerek Anadolu'nun doğusu ve kısmen Mezopotamya'ya yayılmıştır. Subarlılar, başlangıçta Sumerlilerle bir konfederasyon içerisinde yer almışlardır. Önemli bir kısmı ise kuzey bölgelerde kalmıştır. Subarlılar M.Ö. 3. bin yılın ortalarında güneye doğru yayılmıştır. Kuzeyde kalan büyük Subar kütlesi ırkdaşı olan kavimlerle karışıp kaynaşmıştır (Özer, 1943: 121-122'den aktaran Durmuş, 2018: 187). *Subarların* adı açık bir şekilde eski Türk tarihindeki Sabarları anımsatmaktadır: Sabarlar, 5.-6. yüzyıllarda Batı Sibiryaya ve Kafkaslar'ın kuzeyinde önemli bir rol oynamış Türk topluluğudur. Sabarların adı uzun süre yaşamıştır. 16. yüzyılda Sibir Hanlığı'nın da başkenti Sibir adını taşıyordu ve bu kelime zamanla çok geniş bir coğrafi alanı ifade etmiştir: Sibiryaya. Böylece Sabar Türkleri'nin hatırası günümüze kadar yaşamaya devam etmiştir (Kafesoğlu, 2012: 151-152). Böylece birçok Türk topluluğunun adının binlerce yıl öncesine uzanan tarihi kökleri olduğu daha iyi anlaşılmaktadır.

Sümerlerin Türklerle akraba bir kavim oldukları, sonradan Mezopotamya bölgesine gelmiş oldukları, dillerinde Türkçeyle aynı ve benzer çok sayıda kelimenin olduğu birçok araştırmacı tarafından dile getirilmiştir ki, bunlar, Sümerlerin Türklerin bulunduğu topraklardan Mezopotamya'ya göç ettiklerini ve aynı kökten, kültürden beslendiklerini gösterebilir. Eski devirlerdeki toplumlar ve kültürler arasındaki bağlar ve ilişkiler sanıldığından çok daha derin olabilir. Tarihin karanlık devirleriyle ilgili araştırılması ve ortaya konulması gereken çok sayıda konu ve ilişki vardır. Gelecekte ortaya çıkacak yeni kaynaklar ve yapılacak araştırmalarla Türk tarihinin ve Dünya tarihinin karanlıkta kalmış birçok konusu ve ilişkisi aydınlığa kavuşabilir (Eyüboğlu, 2022: 71).

Bedrich Hrozný'nin belirttiğine göre, *Kut*'lar, *Lullubi* ve *Kasit* halkları ile de akrabaydılar. Bedrich Hrozný'nin çizdiği bir haritada, *Kut* halkı prehistorik çağda Hazar Denizi'nin güneydoğusu ile Oxus (Amu Derya) ırmağı arasındaki bir bölgede, Türkistan'da oturuyor gösterilmiştir (Hrozný, 1947: 8-9, 88-89, 115'ten aktaran Balkan, 1990: 18). Bedrich Hrozný'nin *Kut*'ların anayurtları konusundaki görüşüne katılan Kemal Balkan'a göre, *Kut* halkının konuştuğu dile ile Eski Türkçe arasında saptanan bilimsel yakınlık bu görüşü desteklemektedir. Kemal Balkan'a göre, daha sonra, M.Ö. 2500-2400 yıllarında, Hazar Denizi boyunca batıya doğru harekete geçmişler ve sonraları güneybatıya göç etmişler, Zagros dağlık bölgesine, bu yerin kuzeydoğusuna yerleşmişlerdir (Balkan, 1990: 18).

Benno Landsberger, İkinci Türk Tarih Kongresi'nde "Ön Asya Kadim Tarihinin Esas Meseleleri" adlı bildirisini sunmuştur. Benno Landsberger'e göre, M.Ö. 2500'den sonra Sami olan Akadlıları yenerek Sumerliliğin 300 yıldan fazla yeniden bir gelişme devrine ulaşmasını sağlayan Kut'lar, tarihte Türklerle en yakın bir surette ilişkisi olan, hatta belki de aynılık gösteren kabiledir. Kut dilinden yalnızca kral adları bilinmektedir. Kut'lar M.Ö. 2500'den sonra Akkad'ın Sami krallarını düşürmüşler ve 125 yıl Mezopotamya'ya hükmetmişlerdir (Balkan, 1990: 7-9). Benno Landsberger'e göre, Kut'ların kral adları şunlardır: Çağdaş kaynaklardan aktarılarak gelen adlar: 1) Yarlagan, 2) Tirigan, 3) Şarлак ya da Çarлак, 4) Lasirap ya da Laşirap; Takriben M.Ö. 2000'de yazılmış Kral listelerinde aktarılan adlar şunlardır: 1) Elulumuş, 2) İnımabakaş, 3) Nikillakap, 4) Warlagaba, bir diğer şekli Yarlagab (Balkan, 1990: 12).

Türkoloji alanında değerli çalışmaları olan Vecihe Hatiboğlu'na göre, Güney Mezopotamya'daki Sümer uygarlığını, daha yukarılarda, Kuzey Mezopotamya'ya doğru yayılarak sürdüren, yaşatanlar *Gud*'lar, daha sonra da *Kas*'lardır. *Kas*'lardan çiviyazılı tabletler kalmıştır. *Gud*'ların, özellikle *Kas*'ların dillerinin Türkçe oluşunun açıklanmasıyla, Sümerce sorunu da bütünüyle aydınlığa kavuşmuştur (Hatiboğlu, 1979: 29). Atatürk, 1936'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ni kurmuş ve bu fakülteye batının ünlü Sümerolog Benno Landsberger'i öğretim üyesi olarak yerleştirmişti. Benno Landsberger, 1937'de toplanan Tarih Kurultayı'nda, M.Ö. 2500 yıllarında Mezopotamya'da egemenlik kurmuş olan Gut (ya da Kut) kavminin Türk asıllı olabileceğini açıklamıştı. Benno Landsberger, Atatürk'ün de bulunduğu bu kurultayda, okunan *Gud/Gut (Kut)* kavmi kral adlarından beş kralın adını şöyle açıklamıştır: 1- Yarlagan, 2- Tirigan, 3- Şarлак, Çarлак, 4- El-ulumuş, 5- İnım-bakaş. Kut'lar, M.Ö. 2500'den sonra Akad'ın Sami krallarını düşürmüşler ve 125 yıl Mezopotamya'da egemenlik kurmuşlardı (Tarih Kongresi Zabıtları, 1937: 105-106'dan aktaran Hatiboğlu, 1979: 30).

Sümer mirasını devralan bu hanedanın adı olan *Gud/Gut/Kut*'u daha yakından inceleyelim: Sümerce *Kud* sözcüğü "*kut, güç, baht, devlet*" anlamına gelmektedir (Durmuş, 2007: 13-14'ten aktaran Durmuş, 2018: 184). Dede Korkut destanlarına adını veren *Korkut*'un adında da bulunan bu *Kut* sözcüğünü *Korkut* eserimizde *Korkut Ata'nın Adı* bölümünde ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir (Eyüboğlu, 2019: 501-521). *Kut* sözcüğü, genellikle "*servet*", "*şans*" diye açıklanmaktadır. Kimi metinlerde *kut*, aynı zamanda yarlık (tanrısal buyruk) ve şans (ülüg) ile birlikte anılmaktadır. Başka metinlerde ise onunla birlikte Tengrinin gücü (küç) de belirtilmektedir. Metinlerin incelenmesiyle *kut* sözcüğünün anlamı belirginlik kazanmıştır ve insana gelen ve içine yerleşen gücün, insan kaynaklı olmayan özel bir gücün olduğu anlaşılmaktadır ki, bu "*bir çeşit yaşam iksiri*"dir. *Orhun Yazıtları*'ndan, *kut*'un Gök Tanrı tarafından verildiği, hükümdarı etkilediği, hükümdarın *kut* sayesinde hayatta kaldığı ve zafere ulaştığı, eğer gök *kut*'u onaylamazsa da hükümdarlık gücünün sona erdiği anlaşılmaktadır. *İrk Bitig*'de, Yol Tengri, bir insanoğluyla karşılaşır ve ona "*Hiçbir şeyden korkma, ben ona kutu vereceğim*" demektedir. *Oğuzname*'nin bir bölümünde ise, Urus Bey'in oğlu Saklab, hükümdarın huzuruna çıkar ve ona bağlı kalacağına yemin eder, ona "*Bizim kutumuz Sizin de kutunuz oldu*" demektedir. Kaşgarlı Mahmut, eserinde *kut* ile ilgili önemli bilgiler verir: "*Eğer tanrı kuluna*

kutu ve saadeti bahşederse, bu durumda onun işleri hep rast gider”, “*Yüce tanrı onu rahmetine boğmuştur. Onun inayetiyle gökten kut ve saadet yağmıştır.*” Eserde ayrıca işleri rast gitmeyen bir insanın kut sahibi olmadığını söylemektedir. *Kut*, gökyüzünden aşağı indiğinden, uçup gitmek suretiyle yok olur, diğer bir yerde ise sönmüş olan bir *kuttan* bahseder. Bir misafir ağırlandığında veya büyüklere saygı gösterildiğinde, *kut*’un geldiğini söyler. *Kut* kökünden *kutlu* sözcüğü yapılmıştır. Bu kelime, *kut* sahibi kişiyi nitelendirmektedir. Orta Çağ’a ait sözcüklerin neredeyse hepsi bu sözcüğü kullanmakta ve “*mutlu*”, “*sevinçli*” olarak tercüme etmektedirler. *Kut* sözcüğü oldukça eskidir. Hiung-nuların (Hunlar) unvanında *tcheng-li kutu chan-yu* (*Tengri kutu Chanyu*) biçiminde geçer. Uygur beyi de, *iduk kut* sıfatını taşırdı (Roux, 2011: 90-92).

Türkçe *kut* sözcüğünü Türklerin kendi atalarından miras aldıkları, aslının insanlığın en eski sözcüklerinden birine gittiği söylenebilir. *Kut*, *Kutadgu Bilig*’in adında da yer alır ki, bu eserde, “*mutluluk veren*” anlamındadır, Tanrı’nın bir ihsanı olarak gelir ama sabit ve kalıcı değildir, oradan oraya geçer durur, dolayısıyla *talih* kimliğindedir (Karatay, 2013: 65-66). *Kut* (*hakimiyet-siyasi otorite*), Türklerde *il* (*el*) sözcüğü ile karşılanan devleti meydana getiren unsurlardan biriydi. Türk devlet anlayışında yönetim erkinin bir unsuru olarak siyasi otorite veya siyasi iktidar kavramı *kut* sözcüğü ile ifade edilmiştir ki, “*siyasi hakimiyet kudreti*”, yani “*devleti idare yeteneği ve otoritesi*” anlamına gelmektedir. Ayrıca sözcüğün “*iyi talih, ikbal, uğurluluk, saadet ve bahtiyarlık*” gibi yan anlamları da vardır (Karakas, 2014: 341-342). *Kut*’un Türkçedeki sözcük anlamı “*uğur, devlet, baht, saadet*”tir (Karadeniz, 2005: 2). *Kut*, Türk halklarının geleneksel görüşlerinde “*hayat gücü, ruh, can, hayat verici, başlangıç, bereket, bolluk, uğur, saadet, mutluluk*” anlamına gelmektedir (Beydili, 2005: 359). Bu bakımdan Sümerce ile Türkçe *Kut* sözcüğünün aradan geçen uzun süreye rağmen dün olduğu gibi bugün de aynı anlamda kullanıldığı anlaşılmaktadır.

İlhami Durmuş’a göre, *Kutlar* da Türklerle bağlantılı görülen kavimlerden birisidir. *Kutlar* başlangıçta, prehistorik çağda Hazar Denizi’nin güneydoğusu ile Ögüz Irmağı arasındaki bir bölgede, Türkistan’da yaşıyorlardı. Daha sonra M.Ö. 2500-M.Ö. 2400 yıllarında Hazar Denizi boyunca batıya doğru harekete geçmişler, sonra da güneybatıya göç etmişler, böylece Zagros dağlık bölgesi çevresine yerleşmişlerdir. *Kutlar*’ın Türklerle en yakın bağlantısı olan, hatta onlarla ayniyet gösteren kavim oldukları ortaya konulmuştur (Durmuş, 2018: 187). Özellikle *Kut* diline ait hükümdar adlarının incelenmesi sonucunda bunların Türkçe oldukları belirlenebilmiştir. *Kut*’un sözcüklerin aynıları Göktürk ve Uygur dönemi Türkçe yazılı belgelerindeki sözcüklerle de karşılaştırılmış, konuştukları dilden hareketle *Kutlar*la Türklerin kimliklerinin aynı olduğuna işaret edilmiştir (Landsberger, 1943: 105’ten ve Balkan, 1990: 18-20’den aktaran Durmuş, 2018: 188).

Vecihe Hatiboğlu, *Oğuz* sözcüğünü incelemiş, Farsların ve Arapların eski çağlardan beri, düzenli biçimde, *Oğuz*’lara *Guz* demelerine dikkat ederek bunun nedenlerini araştırmış, *Oğuz* adının aslının *Guz* olabileceğini düşünmüş, daha eskiye giderek M.Ö. 1700 yıllarında Mezopotamya’da 560 yıl egemenlik kurmuş *Kas*’lara ulaşmış; çeşitli yazılarında *Kas*’ların *Guz*’lar olduğu, *Oğuz* Türkleri

sayılması gerektiği, *Oğuz* sözcüğünün *Guz* biçiminden geldiğini açıklayarak yayımlamıştır (Hatiboğlu, 1979: 31).

Vecihe Hatiboğlu'nun belirttiğine göre, Kuzey Asya'da, Subar'lar (Sabirler, Subir'ler) adı altında yaşayan Türk boyları, dondurucu soğuk, buz ve geçim zorluklarıyla, Sibiry'a'dan çeşitli yollarla, özellikle Hazar Gölü yörelerinden, Kuzey İran'dan sıcak ülkelere, Güney Mezopotamya'ya göç etmişler, burada adları da Türkçe olan Ur ve Uruk kentlerini kurmuşlardır. Dil ve lehçe özellikleri dikkate alınca, Sümer'lerin bugünkü en yakın temsilcileri Kuzey Asya'da yaşayan Suvar, Yakut, Karagas, Çuvaş Türkleridir. Ancak bu diller, uzun yüzyıllar boyunca, başka Türk lehçelerinin, başka dillerin yeni aşlamalarıyla eski Sümer dilinden oldukça uzaklaşmışlardır. Yine de Türk dili ve lehçeleri, sözcüklerinin aslını, dil kurallarını inanılmayacak biçimde koruyarak yüzyılları aşmışlardır. Kas sözcüklerindeki Türkçe, çok uzaklardan, 27 yüzyıl önceden, pırlıtlı kök ve ekleriyle günümüze kadar ışık vermekte, bugünkü Türkçeyi de aydınlatmaktadır (Hatiboğlu, 1979: 31).

Vecihe Hatiboğlu'na göre, *Gut*'lar (*Kut*'lar), daha doğrusu *Gud*'lar, yine aynı etkenlerle Kuzey Asya'dan göçmüş olan, ancak Subarlardan başka bir adla anılan başka bir Türk boyu olan *Guz*'lardır. *Guz*'lar çok yakın soydaşları olan Sümer tabanına kolaylıkla yerleşmişler, yoğun Sami toplulukları içinde ve üstünde, ancak 125 yıl egemenlik kurabilmişlerdir. M.Ö. 2285 yılında ya da Benno Landsberger'in belirttiği gibi M.Ö. 2500 yıllarında Mezopotamya'da egemenlik kuran bu kavmin *Gut* ya da *Kut* biçiminde kullanılan adının, kendilerinden 500-700 yıl sonra, yörede yaşayan *Guz* ya da *Kas* kavmiyle bağlantısı kolaylıkla açıklanabilir. Bütün kaynaklar, *Gud* dili ile *Guz* (*Kas*) dili arasındaki yapı benzerliğinde birleşmektedir. Her iki dil de Sami dil yapısında olmayıp, her iki dil de bitişken dillerdir. *Gud*'lar kavmi bu yörelerde yaşamlarını sürdürürken, kendilerinden yaklaşık beş yüz yıl sonra gelen *Guz*'larla (*Kas*'larla) yakından ilgiliydiler, kısaca aynı kavimdir demek doğru olur. M.Ö. 3500 yıllarında Sümerler, M.Ö. 2500 yıllarında *Gud*'lar (*Kut*'lar), M.Ö. 1700 yıllarında *Kas*'lar (*Guz*'lar) bölgede egemenlik kurmuşlardır. Türkler, Mezopotamya'da, Sümer ülkesinden başlayarak, yüzyıllar boyunca yaşamışlar, fırsat buldukça Sami kavimlere hükmetmişler, önce Sümer *Gudea* krallığını, sonra *Gud* (*Kut*) krallığını, sonra da *Guz* (*Kas*) krallığını kurmuşlardır. Son iki krallığın hakimiyeti toplam yedi yüzyıl sürmüştür. Batı İran'da, Mezopotamya'da, Sürye'de *Kas*'lar aralıksız varlıklarını sürdürmüşlerdir (Hatiboğlu, 1979: 32-33). Kas Hanedanı kral adları şunlardır: Gandaş, Agum, Kaştılaş, Abirattaş, Tazzigurumaş, Burnaburiaş, Ulamburiaş, Karaindaş, Kadaşman, Karahardaş, Kudur, Adad, Marduk, Zababa, Kurigalzu, Nazibugaş (Hatiboğlu, 1979: 34-36).

B. E. Budagov'a göre, *Kaz* (*Kas*) etnonimi ile bağlı etnonimler; *Kaspi*, *Kazak*, *Kazar* (*Hezer*), *Kazbek* (*Kaz dağı*), *Kapkaz* (*Kaz keçidi*) toponimleri eski *Kaz/Kas* tayfasının adı ile ilgilidir (Budagov, 1994: 98). Orazak İsmagulov'a göre, kavim adı *Kazak*, genellikle *kazak* (*beyaz kaz*) veya *kaz sak* (*gerçek Saka*) sözcüklerini çağrıştırmaktadır (İsmagulov, 2007: 36).

İlhami Durmuş'un belirttiğine göre, M.Ö. 2. bin yılın başlarından itibaren çeşitli yollardan Ön Asya medeniyet sahalarına girmeye başlayan kavimlerden biri de *Kaslar*'dır. Kaslar da kendilerinden önceki akrabaları gibi Asya içlerinden

göçederek buraya gelen kavimlerdenidir (Durmuş, 2018: 189). Kaslar Mezopotamya'nın güneyine de yayılmış olmakla birlikte, asıl ana kütleleri kuzeydeki dağlık bölgede kalmışlardır. Kaslar M.Ö. 1. binin ilk yarısında da Zagros Dağları merkez olmak üzere varlıklarını sürdürmüşlerdir. *Kasların Yukarı Zab ve Dicle nehirleri arasına da yayılmış oldukları bilinmektedir* (Balkan, 1948: 723, 739, 756'dan aktaran Durmuş, 2018: 189). İlhami Durmuş'a göre, Türkçe ile *Kas* dili arasında da bağlantılar vardır. Türklerle *Kasların* aynı soydan geldikleri de ortaya konulabilmektedir. Adları günümüze kadar ulaşmış *Kas* hükümdarlarının adlarının Türkçe oluşuna dikkat çekilmektedir. Hatta *Kas* hükümdarlarının bazılarının adları *Gök-Türk Yazıtları*'ndaki adlarla rahatlıkla karşılaştırılabilmekte ve bu isimlerin Türkçeliği doğrudan ispatlanabilmektedir (Durmuş, 2018: 189).

Burada bir hatırlatma yapmak gerekirse, 11. yüzyılda Kaşgarlı Mahmud'un verdiği bilgilere göre; Afrasiyab'ın kızının adı *Kaz*'dı ve *Kazvin* kentinin kurucusuydu. *Kaz oynu* ise *Kaz*'ın oyun alanıydı, kız orada yaşar ve oyun oynardı. Bu nedenle Türkler, *Kazvin*'i Türk ülkesinin sınırları içerisinde kabul ederdi (Kaşgarlı Mahmud, 2005: 419) Burada belirtilen coğrafya açık bir şekilde göç eden *Kasların* coğrafyasıdır. Yani Orta Asya coğrafyasında ortaya çıkan *Kaslar/Kazlar*, Hazar Denizi'nin güney bölgesine gelerek zamanla burada yayılmışlardır. Günümüzde İran'daki tarihi *Kazvin* kenti Hazar Denizi'nin güneyinde yer almaktadır.

Vecihe Hatiboğlu'na göre, Kaşgarlı Mahmud'un eserinde *Oğuz* adı *Uguz* biçimiyle de geçmektedir. *Oğuz* sözcüğünün dört biçimiyle kaynaklarda kullanılması dikkat çekicidir: *Guz*, *Uguz*, *Oğuz*, *Uz*. Dil verilerine, gramere ve tarih kaynaklarının kanıtlarına göre bu biçimlerin aslına en uygun olanı Arapların belirttiği *Guz* sözcüğüdür (Hatiboğlu, 1979: 42). Vecihe Hatiboğlu'na göre, M.Ö. 1700 yıllarında *Guz*'lar Akad'ları devirerek, Babil'de III. Babil hanedanını kurmuşlardır. Akad'lar *Guz*'lara *Kas*'lar ya da *Kaşu*'lar diyorlardı. Bu bakımdan *Guz* sözcüğünden çok *Kas* sözcüğü yerleşmişti. Ancak Araplar ve Farslar daha sonra *Guz* sözcüğünü *Oğuz* sözcüğü karşılığı olarak günümüze kadar kullanmışlardır (Hatiboğlu, 1979: 52).

Guz ile *Oğuz* adının aynı olduğunu tarihi kayıtlar da desteklemektedir: Oğuzlar; Rus yıllıklarında *Tork*, *Torki*, *Turki*, *Toruku* (Türk), nadiren *Torkmen* (Türkmen); Bizans kaynaklarında *Uz*, Arap kaynaklarında *Guz* adıyla anılmışlardır (Uydu Yücel, 2015: 385). Örneğin; 9. yüzyılda yaşayan İbn Vazih el-Yakubi, şöyle demektedir: "*Türkistan ve Türkler, birkaç cinse ve memlekete ayrılır. Bunlar, Karluklar, Tokuz-Guzlar, Türgeşler, Kimaklar ve Guzlar'dır*" (Agacanova, 2015: 197). İdrisi'nin *Kitap Rucar* adlı eserine göre 10. yüzyılda Oğuzlar iki siyasi merkezde yoğunlaşmışlardı: Eski Guzeli ve Yeni Guzeli (Agacanova, 2015: 198-199). 10. yüzyıl coğrafyacıları tarafından Oğuzlardan dolayı *Guz Bozkır* denilen geniş bozkır, 11. yüzyılda meydana gelen kavmi değişiklikler sonucu Kıpçaklara nispetle *Deşt-i Kıpçak* olarak adlandırılmıştı (Barthold, 2004: 102). Böylece *Guz/Kuz/Kaz* adlarının Oğuzlarla/Türklerle ilgili olduğu daha iyi anlaşılmaktadır. Nasıl ki antik dönemde kendi bölgelerinin (Doğu Avrupa) tarihini bilen ve İskitler'i tanıyan batılı yazarlar Orta Asya-Avrasya coğrafyasından sonradan gelenleri de İskit diye adlandırmışlarsa, anlaşılan kendi

bölgelerinin (Mezopotamya) tarihini bilen ve Kut'ları/Kas'ları tanıyan Arap-Fars coğrafyacıları/tarihçileri de Orta Asya-Avrasya coğrafyasındaki Oğuzlar'ı/Türkler'i Guz/Kuz diye adlandırmışlardır.

Burada *Kut*'lar ve *Kuz*'lar/*Kas*'lar'ın Orta Asya'dan göç ettikleri M.Ö. 2500 ve M.Ö. 1700 yılları üzerinde durmak gerekir. Çünkü bu tarihler Orta Asya Türk tarihi için oldukça önemli dönüm noktaları arasında yer almaktadır. Şimdi bu tarihleri daha yakından inceleyelim: Kuzey Asya'dan göç ederek, M.Ö. 2500 yıllarında *Gud*'lar (*Kut*'lar), M.Ö. 1700 yıllarında *Kas*'lar (*Guz*'lar) Mezopotamya bölgesinde egemenlik kurmuşlardır. *Gud*'lar (*Kut*'lar) bu yörelerde yaşamlarını sürdürürken, kendilerinden yaklaşık beş yüz yıl sonra gelen *Guz*'larla (*Kas*'larla) aynı kavimdirler (Hatiboğlu, 1979: 32-33). Türklerle bağlantılı görülen kavimlerden birisi olan *Kutlar* başlangıçta, prehistorik çağda Hazar Denizi'nin güneydoğusu ile Ögüz Irmağı arasındaki bir bölgede, Türkistan'da yaşıyorlardı. M.Ö. 2500-M.Ö. 2400 yıllarında *Kutlar* Hazar Denizi boyunca batıya doğru harekete geçmişler, sonra da güneybatıya göç etmişler, böylece Zagros dağlık bölgesi çevresine yerleşmişlerdir (Durmuş, 2018: 187). Orta Asya'da Afanasyevo Kültürü, M.Ö. 2500-1700 yıllarında Minusinsk bölgesinde ve Andronovo Kültürü de aynı bölgede M.Ö. 1700-1200 yılları arasında görülmüştür. Bu kültürlerde görülen *brakisefal savaşı beyaz ırk* Türk soyunun atasıydı ve Taş Devri'nin ilk çağlarından beri Altaylar-Sayan dağlarının güneybatı bölgesinde (Minusinsk-Tuva-Abakan bozkırları) yaşamakta idi (Kafesoğlu, 2012: 49). Orta Asya'da bu devre ait yazılı kaynaklar neredeyse yoktur, ancak arkeolojik araştırmalar bu döneme ışık tutmaktadır. Büyük olasılıkla, Orta Asya'da, Güney Sibirya bölgesinde M.Ö. 2500 yıllarında ortaya çıkan Afanasyevo Kültürü'nün temsilcileri oldukça güçlenerek yeni bir kültürün, belki de bir devletin temelini atmış, Türk tarihinde sonraki dönemlerde her devlet kuruluşunda benzerleri görüldüğü gibi, diğer halkları itikleyerek bir göç dalgasına (Kavimler göçü) neden olmuştur. *Kut*'ların Orta Asya'dan Mezopotamya'ya göç etmeleri bununla ilgilidir. Aynı şekilde, büyük olasılıkla, Orta Asya'da, Güney Sibirya bölgesinde M.Ö. 1700 yıllarında Afanasyevo Kültürü'nün sahneden çekilerek Andronovo Kültürü'nün temsilcileri oldukça güçlenerek yeni bir kültürün, belki de bir devletin temelini atmış, diğer halkları sürükleyerek bir göç hareketine neden olmuştur. *Kuz*'ların/*Kas*'ların Orta Asya'dan Mezopotamya'ya göç etmeleri bununla ilgilidir. Orta Asya'da tarihin erken devirlerinde gerçekleşen bu türlü göç hareketleri ve iklimsel koşullar sonucunda bazı Türk toplulukları iklim olarak daha uygun olan Ön Asya-Mezopotamya bölgesine göç ederek burada *Gud* (*Kut*) hanedanını, *Kas* (*Guz*) hanedanını ve diğer Orta Asya kökenli hanedanları kurmuş olabilirler. Dolayısıyla *Kut*'ların ve *Kuz*'ların/*Kas*'ların Orta Asya'dan Mezopotamya'ya göç etmeleri M.Ö. 2500 yıllarında Afanasyevo ve M.Ö. 1700 yıllarında Andronovo kültürlerinin ortaya çıkışları ve bir göç hareketine neden oluşlarıyla ilgili görünmektedir. Nasıl ki sonradan çeşitli tarihlerde Çin'in kuzeyine, Hindistan'ın kuzeyine, İran'a, Kafkasya'nın kuzeyine, Anadolu-Azerbaycan bölgesine ve Doğu Avrupa'ya Türk göçleri dalga dalga olarak gerçekleşmişse, benzer bir durum tarihin erken devirlerinde ve sonraki devirlerde Mezopotamya için de geçerli olmuştur. Ancak tıpkı Çin, Doğu Avrupa ve Hindistan'da olduğu gibi Mezopotamya'da da bu Türk toplulukları yerli halklar içinde zamanla erimişlerdir, onlardan sadece bazı izler kalmıştır.

Sonraki dönemlerde de Mezopotamya bölgesine Türk göçleri olmuştur: Ortadoğu'da Türk askeri nüfusunun çok artması sonucunda Abbasi halifesi Mutasım (796-842) tarafından *Samerra* kenti kurulmuştur. Zamanla bu Türkler nüfuzlarını daha da arttırarak devletin kontrolünü ellerine almışlardır. Bu askeri Türk nüfuzu Selçuklular'ın gelişine kadar devam etmiştir (Şeşen, 2017: 18).

Guzlar/Kuzlar/Kazlar, Mezopotamya'ya dışarıdan, büyük olasılıkla, tarihte benzerleri birçok kez görüldüğü gibi, Orta Asya içlerinden gelmişlerdir. Bu topluluğun önemli bir kısmının anayurt Orta Asya-Avrasya bölgesinde kaldığı, bir kısmının ise yazılı kaynaklara yansıdığı şekilde Mezopotamya bölgesine göç ettikleri düşünülebilir.

Mezopotamya'ya dışarıdan, büyük olasılıkla Orta Asya-Avrasya coğrafyasından gelerek Mezopotamya'da egemenlik kurarak Sümer mirasını sürdüren, M.Ö. 2500'lü yıllarda bölgede egemenlik kuran *Gud'lar/Kut'lar* ile M.Ö. 1700 yıllarında bölgede egemenlik kuran *Guz'lar/Kas'lar* ve onların anayurt Orta Asya-Avrasya coğrafyasında kalan önemli bölümü, büyük olasılıkla, *İskit/Sakaların* ve onların torunları olan *Oğuzların* atalarıdır. *Guz/Kuz/Kaz* adının ve hatıralarının tarihi süreç içerisinde *İskitler/Sakalar* ve *Oğuzlarda*, çeşitli Türk topluluklarında devam ettiği görülmektedir.

Tarihin erken devirlerinde *Guz/Kuz/Kaz* kavim adının Türklerle ilişkilendirilmesi sonraki dönemlerde de devam etmiştir:

Asur kaynaklarında *İskitler*'in adı ilk kez Mısır fatihi olan Asur imparatoru Asarhaddon'un (M.Ö. 680-M.Ö. 668) devrine ait belgede geçmektedir. Bu belgede, *Gimirrai*'lerden ve *Aşguzai*'lerden bahsedilmiştir. Çivi yazılı metinlerde geçen bu kavimlerden *Gimirrai*'lerin Kimmerler ve *Aşguzai*'lerin de *İskitler* olduğu kabul edilmektedir. Bu belgeye göre, Asur imparatoru Asarhaddon, devletin kuzey ve kuzeydoğu sınırlarını tehdit eden Kimmer ve Mannalar'ın saldırılarını önlemek için *İskit* hükümdarı Bartatua ile anlaşmak yolunu seçmiş ve ona kızını vererek, *İskitler*'in bu kavimlere karşı savaşmasını sağlamıştı (Durmuş, 2017: 43). Böylece benzerleri Türk tarihinde çokça görülen Asur-*İskit* devletleri arasında evlilik müttefikliğinin kurulduğu anlaşılmaktadır. Bu bakımdan Asurlar'ın *İskitler*'i iyi tanıdığı, haklarında verdiği bilgilerin yakın gözlemlere dayanan birinci elden tarih kaynak olduğu anlaşılmaktadır.

İskit-Sakalar'ın adı, Fars kaynaklarında *Saka*, Yunan kaynaklarında *Skit(ai)*, Asur kaynaklarında *Askuz(ai)/İskuz(ai)*, Urartu kaynaklarında *İşkigulu* olarak geçmektedir (Ercilasun, 2004: 43). Asur kaynaklarında geçen *Askuz/İskuz* adı *Oğuz* adının en eski biçimi olmalıdır. Bu isimlerde bulunan *Kuz*, *Oğuz* (*Guz*); *As*, *Tas/Taş* (Dış); *İs*, *İç* anlamında olabilir. Bu durumda, *Askuz* (*Taş/Dış Kuz/Oğuz*), *İskuz* (*İç Kuz/Oğuz*) birçok Türk topluluklarında ve Dede Korkut'ta görülen iç-dış şeklindeki ikili yapılanmanın bir yansıması olabilir. Bu ikili yapılanma tarihi süreç içerisinde en büyüğünden en küçüğüne kadar birçok Türk boyunda ve onun alt dallarındaki kollarında da görülmektedir.

İskitler'in gelenek ve görenekleri hakkında en önemli bilgileri bizzat *İskit* ülkesini dolaşmış olan antik yazarlar, Herodotos ve Hippokrates vermiştir. *İskitler*'in bu gelenek ve görenekleri aynen Hunlar ve Göktürkler'de de devam etmiştir. *İskitler*'in yaşam tarzı Hunlar'dan başlamak üzere, daha sonraki Türk

topluluklarının hayat tarzıyla çok büyük bir benzerlik göstermektedir (Durmuş, 2017: 133-134).

Guz/Kuz/Kaz adının çok eski bir kökten geldiği, bu eski Türk topluluğunun bir kısmının, Anadolu-Azerbaycan-Mezopotamya bölgesine göç edenlerin adlarının ve hatıralarının bu bölgedeki tarihi kaynaklara yansıdığı, bu eski Türk topluluğunun anayurt Orta Asya-Avrasya’da kalanlarının adlarının ve hatıralarının, ortak hafızalarında, sözlü kültürlerinde, başta Dede Korkut olmak üzere Türklerin binlerce yıllık yaşamlarını yansıtan ortak hafızalarında korunduğu anlaşılmaktadır. Türklerde, Türk sözlü kültüründe ve bunun bir yansıması olarak Dede Korkut’ta eskiden gelen *Kaz* (*Kaz*, *Kazılık*, *Kazar*, *Kazak*, *Kazan*) unsuru bulunmaktadır. Tarihin derinliklerinden gelen bu *Kaz* unsuru yukarıda belirttiğimiz Türk tarihinin eski devirlerinin bir kalıntısıdır.

Büyük olasılıkla, tarihin derinliklerinde Orta Asya bölgesinde, Hazar-Baykal arasında, Türk milletinin ve kültürünün şekillenmeye başladığı en eski Türk toplulukları, destani-efsanevi adıyla *Kaz/Kuz* (*Gaz/Guz*), tarihi süreç içerisinde bir taraftan Asya’nın doğusuna Çin’in kuzeyine, diğer taraftan ise Hazar’ın batısına Karadeniz’in kuzeyine doğru yayılmış, bu yüzlerce, binlerce yıllık yayılma sürecinde, etkileşim ve karışmalar da olmuş, Türk dilinde değişiklikler de ortaya çıkmış, Türk anlatıları ve destanları da şekillenmiş ve evrimleşmiş, Türk dilinde “r” ve “z”li ayırım belirginleşmiş, böylece bu topluluklardan *Kuz/Oguz*’lar ve *Kur/Ogur*’lar gibi büyük kütleler ortaya çıkmıştır. Bu toplulukların nüfusunun ve bölünmelerin artmasıyla, yeni gruplar ortaya çıkmış, bunlar Karadeniz’in kuzeyinden Çin’e kadar uzanan Türk topluluklarının temelini oluştururken, bunların anlatıları da sonraki Türk anlatılarının temelini oluşturmuştur. Bu en eski Türk kütlesinden gelen eski Türk destanları, anlatıları, türlü folklor ürünleri de Türk göçleriyle birlikte, Türk dilindeki değişime paralel bir şekilde, yeni tarihi olaylarla birlikte, yeni yurtlara uyum sağlayarak, varyantlaşmış ve mahallileşmiştir. Türk tarihinde, şecerelerinde, Oğuznamelerde, destanlarında ve anlatılarında görülen; Oğuz, Ogur, Guz, Oğuz Han, Kara Han, Karlı Han, Kür/Gür Han, Küz/Güz Han, Kün/Gün Han, Ögürçik Alp, Korkut/Gorkut, Kazan, Köroğlu/Göroğlu, Gor Padişahı, Askuz, İskuz, Kun/Hun, Kanlı/Kanlı, Kangar/Kenger, Gur, Uygur, Karluk, Kara Türgiş, Kara Hanlı, Kırgız, Kırk Kız, Kaz, Kazar (Hazar) Denizi, Kazar (Hazar), Kazak, Kazgurt, Kazılık Dağı, Kazılık Koca vb.nin tarihi en alt tabakaları, bu adların köklerinde yer alan *Kaz-Kız-Koz-Kuz-Kar-Kır-Kor-Kur/Gaz-Gız-Goz-Guz-Gar-Gır-Gor-Gur* sözcükleri, hep bu Milattan Önceki birkaç binli yıllara uzanan en eski Türk toplulukları ve onların oluşum, şekillenme ve gelişim süreçleriyle ilgilidir. Bu nedenle bu unsurların en eski alt tabakaları, tarihin derinliklerine, binlerce yıl öncesine uzanmaktadır.

Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu’ndaki *Kazılık Koca*’nın adı Dede Korkut’taki *Kazan*’ın adı alt tabakada aynı döneme aittir. Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu’nun tarihinin daha iyi anlaşılabilmesi için Dede Korkut’taki *Kazan*’ın adı üzerinde durmak gerekir:

Dede Korkut’taki *Kazan* adı *Kaz Han* demektir ve “*Kazların Hanı*” anlamındadır:

Eski Türk tarihi, mitolojisi, destanları konusunda önemli eserleri ve çalışmalarıyla bilinen, bu alanda öncü kişilerden biri olan Bahaeddin Ögel'e göre, Türklerin, hükümdar karşılığı olarak kullandıkları en eski unvan *Kan (Han)* olmalıdır. *Kağan* unvanı, Gök-Türklerden önce Avar hükümdarlarının kullandıkları bir unvandı. 552 yılında Avar Devleti'ni yıkarak onların miraslarına konan Gök-Türkler, Avarların hükümdarlık unvanlarını da almışlardı. Gök-Türk hükümdarlarının resmi unvanları *Kağan* olsa da Eski Türk Yazıtları'nda, Kağan yerine sık sık *Han* unvanının kullanıldığı da görülmektedir. Tonyukuk Yazıtı'nda Han unvanına daha çok rastlanmaktadır, bu yazıtta İl-Teriş Kağan'a da çoğu zaman *Kan*, yani Han denmiştir (Ögel, 1971b: 62-63). Yani *Kan (Han)* unvanı Türklerin eski dönemlerden beri kullandıkları bir unvandır.

Bizce Dede Korkut'taki *Kazan* adı *Kaz Han* demektir ve “*Kazların Hanı*” anlamındadır. Tarihi süreç içerisinde *Kaz Han* adı zamanla *Kazan*'a dönüşmüştür.

Mireli Seyidov, 5.-6. yüzyıllara ait Ermenice bir kaynakta Gor ve Gazan adlı iki devletli ve büyük ordulu kardeşin adının geçtiğini belirtmiştir (Seyidov, 1989: 124'ten aktaran Duymaz, 1997: 35). G. Geybullayev, Dede Korkut'taki Kazan Han'ın 5. yüzyılda Albanya'ya gelen Kazan adlı bir el beyinin olabileceğini ileri sürmüştür (Geybullayev, 1994: 181'den aktaran İslamzade, 2011: 118). Mireli Seyidov'un ve sonrasında G. Geybullayev'in bu tespitleri oldukça değerlidir. Çünkü buradaki Gazan, Dede Korkut'taki Kazan tipinin tarihi alt tabakası ile ilgilidir. Dikkat edilirse eski tarihi kaynaklara doğru gidildikçe *Salur Kazan* adının yerini *Kazan* adı almaktadır. Bu durum, önce *Kazan* adının, sonra da *Salur Kazan* adının ortaya çıkmış olmasının bir yansımasıdır. Buradaki *Gor* adı da aynı zamanda *Köroğlu Destanı*'nın tarihi alt yapısı ile ilgilidir. *Gor* ve *Gazan* iki kardeştir ki, *Köroğlu* ve *Kazan* karakterlerinin tarihi alt katmanları arasındaki bu yakınlık, iki büyük Türk destanı olan *Dede Korkut Boyları* ile *Köroğlu Kolları*'nın kardeşliğine ve ortak tarihi köklerine de işaret etmektedir. Bu bölgede *Kor* ve *Kazan* adlarının tarihi alt yapısı, tarihin derinliklerinden gelen en alt tabakadan sonra, İskitler/Sakalar ve sonrasında Avrupa Hunları, Ogurlar/Bulgarlar, Hazarlar, Batı Gök-Türkleri ile ilgilidir. 5.-6. yüzyıla ait Ermenice bir kaynakta Gazan adının geçmesi oldukça makuldur.

Bulgar-Tatar epik geleneğine ait olan *Şan Kızı Destanı*'nda, Kazan Han, Hun halkının kurtarıcısı, soyun yeniden oluşumunda katkısı olan bahadır (alp) olarak tasvir edilmektedir. Destanın “*Hon halkı nasıl yenilendi*” bölümünde, Kazan'ın annesi tarafından bir kazana koyularak çaya atılması ve bununla onun soyunu tüketen düşmandan korunması, soyuna uygun olarak ona *Kazan* adı verilmesi, sonunda düşmanla savaşarak Hon (Hun) halkını kurtarması yüksek poetik düzeyde tasvir edilmiştir (Hacıyev, 2005: 163-166'dan aktaran İslamzade, 2011: 116).

Avrupa Hunları kalıntıları ile çeşitli Türk topluluklarının karışmasıyla oluşan Bulgar-Tatar Türklerinin epik geleneğine ait *Şan Kızı Destanı*'nda da Kazan Han, Hun halkının kurtarıcısı olarak geçmektedir. Böylece Kazan adının Karadeniz'in kuzeyinde, Kafkasya'nın kuzeyinde, Hazar Denizi çevresinde, Orta Asya'da eski dönemlere uzanan hatıralara sahip olduğu daha iyi anlaşılmaktadır. Tarihi süreç içerisinde Hazar-Baykal arasındaki tarihi Türk anayurdundan çıkan, Orta Asya'dan batıya doğru akan Türk kavimleri; bu bölgede yaşayan, devlet

kuran, bu bölgede yayılan Türk kavimleri; Kimmer, İskit/Saka, Hun, Avrupa Hun, Ogur, Bulgar, Avar, Batı Göktürk, Hazar, Oğuz, Peçenek, Kıpçak gibi Türk toplulukları bir taraftan Karadeniz'in kuzeyinden batıya ilerlerken, bir taraftan da Kafkasya üzerinden Anadolu ve Ön Asya'ya akınlar düzenliyorlardı. Bu nedenle bu hatıraların bu bölgeye komşu olan Ermeni kaynaklarında ve bu bölgede yaşayan Bulgar-Tatarların destanlarında yer alması son derece doğaldır.

Dede Korkut'taki *Kazan*, Oğuzların efsanevi hükümdarı *Oğuz Han*'dır:

Öncelikle *Kuz/Oguz* ile *Kur/Ogur* ayrımı hakkında bilgiler verelim:

Eski Türk tarihi konusunda değerli çalışmaları olan Zeki Velidi Togan'a göre, *Ogur*, *Yugur*, *Uygur* adları aynı sözcüğün çeşitli şekillerinden ibarettir. İran destanının Asadi Tusi tarafından aktarılan eski bir rivayetinde ilk Türk hükümdarının adı *Yugur Khakanı* olarak geçmiştir ve Türkler yerine Uygurlar belirtilmiştir. Oğuz destanında Oğuz Han'ın, Hindistan seferinden dönerken, *Gur*'lar memleketine geldikten sonra Doğu Avrupa'ya Bulgar ülkesine hareket ettiği, seferden döndükten sonra Uygurların reisinin de kendisini Semerkand'da karşıladığı belirtilmiştir. Yani *Gur* ile *Uygur* aynı zamanda varmış ve Uygurlar Oğuz Han'ın seferine iştirak ettirilmeyip memleketin korunmasıyla görevlendirilmişler. Fakat Afganistan'da, bütün İslam devrinde Fars dilinin başka bir şivesini konuştuğu görülen bu kavim, rivayetlere göre aslen Türk'tür. Bunu Mes'udi söylemiştir. Bu *Gur*'ların, en eski zamanlarda Çin sınırından kalkıp gelerek bugünkü Gur dağları bölgesinde yerleşmiş olduklarına dair rivayetler vardır (Togan, 1981: 148). Zeki Velidi Togan'ın burada belirttiği görüşleri tarihi kaynaklar da desteklemektedir: Çin kaynaklarında *Hun-Gurat-Uysun-Kenger/Kang-kü* gibi dört önemli halk arasında soy birliği vurgulanmaktadır (De Groot ve Asena, 2011: 90). Çin kaynağı Şi Ki (y.M.Ö. 97)'de bulunan Çang Kien'in Türkistan Raporu (M.Ö. 123)'nda şöyle demektedir: “*Büyük Guratya bir göçebe devletidir; halkı hayvanlarını takiben konar göçerdir. Hunlarla aynı kökten/ırktandır ... Guratlar evvelce Tun-hong ile Ki-lien/Tanrı (Dağları) arasında kalan bölgede oturuyorlardı; Hunlara yenildikten sonra ülkelerini Van üzerinden terk ederek batıya göçtüler; orada Ta-ha'ya saldırdılar ve onları egemenlikleri altına soktular. Onların başkenti Ui (Ur) Irmağı'nın kuzeyindeydi. Guratların küçük bir kısmı eski yurtlarını terk etmeyerek Nan Dağları'nda (Kansu'da) kaldı ki, Kiyonglar onlara Küçük Gurat'lar diyorlardı*” (De Groot ve Asena, 2011: 226). Hunlara (Xiongnu-Hsiungnu) yenildikten sonra göç eden Guratların yeni toprakları bugünkü Özbekistan'dan başlayarak Afganistan'ın kuzey bölgelerine, Kunduz'a kadar yayılıyordu (De Groot ve Asena, 2011: 269).

Zeki Velidi Togan'a göre, Selçuklular zamanından kalan kayıtlarda Kıpçak ve Kanglı'lara *Yugur oğulları* denilmiştir. Her halde en eski zamanlarda *Yugur* adı Kıpçak, Kanglı, Kimak (Yemek) Türklerine verilmiştir. Ogurların ihtimal Hunlarla birlikte, olasıdır ki daha önce Doğu Avrupa'ya gelenlerinin bir kısmı adlarına bakılırsa, *z* yerine *r* telaffuz eden bir kavim olarak görülmektedirler. Bunların *Kutrigur*, *Otrigur* gibi kabile adları Tokuzugur, Otuzoğuz olarak açıklanmaktadır. Bununla birlikte *Beşgur* (Başgur), *Belgur* (Bulgar) ve *Onogur* kavimleri de mevcut olmuştur. Bu son isim bugünkü Macarların diğer bir adıdır. Ayrıca *Ugur* (Yugur, Yura) adları, Ural kavimlerinin bir kısmı olup Finlerle birlikte *Fin-Ugur* zümresini oluşturan *Ugur* kavimlerinin adı olarak

kullanılmaktadır ki, bu da bu *Ugur* kavimleri üzerinde egemenlik kuran bir Türk *Ugur* kavminin adından gelmektedir. *Oğuz* bir fütühat devri ile bağlı isim ise, *Ogur* daha önce genel teşekkülün mevcut olmadığı devirlerdeki yayılmalar çağında kullanılan bir isim olabilir. Herhalde *Ogur* ya da *Yugur* adı sonradan Uygur, Oğuz, Kıpçak, Kanglı gibi kavimlerin genel bir adı olmuştur (Togan, 1981: 148-149). Zeki Velidi Togan, antik dönem Grek yazarlarının eserlerinde geçen kabile adlarının pek çoğunun Türk uruğ adlarından oluştuğunu söyleyerek; *Oxianoi*'yi *Oğuz*; *Kotier (Kasir)*'i *Khazar*; *Khun* (Doğu Avrupa'da) ve *Phun* (Orta Asya'da)'u *Kun (Hun)*; *Kasia*'yı *Kaz* ile eşleştirmiştir (Togan, 1981: 40-41).

Proto-Türkler, Altay-Sayan Dağları güneybatısındaki (Tuva-Minusinsk-Abakan bozkırları) anayurt sahasından, doğuda Çin'in kuzeyine Ordos'a doğru, batıda güney Rusya'ya Volga'ya, Karadeniz'in kuzeyindeki düzlüklere doğru, iki kısma ayrılmışlar ve güneybatıda da Asya'nın kuzeybatısına doğru yönelmişlerdi. Bu coğrafi ayrılığın Türkçe'de bazı değişikliklerin meydana gelerek lehçelerin doğmasına yol açtığı düşünülmektedir. Gyula Nemeth'in tespit ettiği iki büyük Türkçe lehçesinin (biri y'li Doğu Türkçesi, diğeri s'li Saha/Yakut-Çuvaş lehçesi) bu dönemde ortaya çıktığı, Saha/Yakut-Çuvaşların bir süre birlikte yaşadıkları sonra Saha/Yakutların bugünkü yurtları olan Kuzeydoğu Asya'ya geçtikleri, Çuvaşların da Ural Dağları'nın eteklerine geldikleri düşünülmektedir. Sonrasında Türkçe'de ikinci büyük farklılaşma (z ve r seslerinde) meydana gelmiştir. Doğu Türkleri (Hun, Gök-Türk, Uygur, Hazar, Peçenek Oğuz) *z'li Türkçe*, Batı Türkleri (Ogur, Bulgar, Çuvaş) *r'li Türkçe* konuşmuşlardır. Bu ayrılma 3. yüzyılda artık tamamlanarak gerçekleşmişti (Kafesoğlu, 2012: 52). Ogurlar, Oğuzların kardeşleri olup, birbirlerinden erken devirlerde, en geç M.Ö. 3. yüzyıldan önceleri ayrıldıkları, dolayısıyla da dillerinde bazı fonetik değişmelerin meydana geldiği düşünülmektedir. En açık fark ana Türkçe'deki "z" sesinin Ogur lehçesinde "r"ye çevrilmiş olmasıdır (Kafesoğlu, 2012: 191).

En geç Milattan Önce 3. yüzyılda Oğuz ve Ogur olarak iki ana kütleye ayrılan Batı Türkleri'nin dillerinde de tarihi süreç içerisinde farklılıklar ortaya çıkmış, Milattan Sonraki 3. yüzyıla kadar süren birkaç yüz yıllık süreçte ise bu Türk topluluklarının dillerindeki farklılaşma (r ve z'li ayrım) artık tamamlanmıştı. Geçmişte Oğuzlar bir arada iken zamanla iki kesime ayrılmış, dillerindeki farklılaşma ile birlikte Orta Asya'da kalanlar *Oguz/Guz/Kuz*, Doğu Avrupa, Karadeniz'in kuzeyi ve Balkanlar'a göç edenler ise *Ogur/Gur/Kur* adı ile anılmışlardır. Aslında bu ayrım bizim için çok önemlidir. Çünkü, Oğuz ve Ogur boyları arasındaki tarih, edebiyat ve folklor karşılaştırmaları, bunların tarihi kökenini tespit etme konusunda bir ışık tutabilir.

Milattan Önceki dönemlerde Oğuzlar'la ortak kökten ayrılan Ogurlar'daki *Şan Kızı Destanı*'nda Kazan'ın önemli bir yere sahip oluşu, Kazan tipinin Milattan Önceki dönemlere uzanan bir alt yapısı olduğunu göstermektedir. Hatta Ogurların/Bulgarların günümüzdeki torunları olan İtil Tatarlarının başkentinin *Kazan* adını taşıyor oluşu da bununla ilgili olabilir. Hatta İtil Tatarları'nın başkenti Kazan'ın adı "*büyük tencere*" anlamındaki kazan ile ilgili olsa bile, Dede Korkut'taki Kazan'ın adını "*büyük tencere*" olan kazan ile ilişkilendiren rivayetleri düşündüğümüzde, yine arada bir ilişki olabilir.

Korkutbilimde öncü çalışmaları bulunan Muharrem Ergin'e göre, Kazan Bey, Dede Korkut Hikâyeleri'nin başkahramanıdır. Vatikan nüshasının *Hikâyet-i Oğuzname-i Kazan Bey ve Gayri* başlığını taşıması da bundandır (Ergin, 1989: 23-24). Faruk Sümer'e göre, Oğuz Eli'nde iktidar Bayındır Han'ın beylerbeyisi Salur Kazan'ın elindedir. Bütün beyler kendisine tabiidir (Sümer, 1959: 426). Faruk Sümer'e göre, Salur Kazan Beğ, kendi kavmi üzerinde unutulmaz hatıralar bırakmıştır. Türkmenlerin her yerde ataları arasında hiç unutmadıkları iki şahsiyetten biri Dede Korkut, biri Salur Kazan'dır (Sümer, 1972: 398). Ahmet Bican Ercilasun'a göre, Dede Korkut Kitabı'nda yer alan 12 hikâyeden 9'unda Salur Kazan ve arkadaşlarının adı geçmektedir. Salur Kazan ve arkadaşlarının adının geçtiği 9 boyun ana kahramanı Salur Kazan'dır. Vatikan yazmasının adının *Hikâyet-i Oğuzname-i Kazan Bey ve Gayri* adını taşıması, bu nüshayı hazırlayan kişinin de eseri Kazan Bey ve arkadaşlarının hikâyesi olarak kabul ettiğini göstermektedir (Ercilasun, 2002: 24). Ali Duymaz'a göre, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy, Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy ve İç Oğuza Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'da Salur Kazan asıl kahramandır. Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy ve Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy, Salur Kazan'ın verdiği toylarla başlamaktadır. Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy, Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy ve Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'un adları Salur Kazan'ın adı ile anılmaktadır. Dede Korkut Kitabı'nın Vatikan nüshasının başlığı bile Salur Kazan'ın adını taşımaktadır: *Hikâyet-i Oğuzname-i Kazan Bey ve Gayri* (Duymaz, 1996: 49).

Türkolojinin önde gelen isimlerinden biri olan Vasiliy Vladimiroviç Barthold, Dede Korkut Destanları'nı *Büyük Oğuzname* olarak nitelendirmiştir (Konratbayev, 2000: 157). Türk tarihi ve edebiyatı araştırmalarında öncü kişilerden biri olan Fuad Köprülü'ye göre, diğer birçok millet gibi, Oğuz Türklerinin de başlangıcı bilinmeyen bir zamandan beri Milli destanları mevcut olup, çok büyük bir olasılıkla daha İslamiyet'in ortaya çıkışından önce zapt ve tespit edilmiş olan bu destana sonraları, Oğuzlar'a ait olduğu için *Oğuz-Name* demişlerdir (Köprülü, 1976: 247-248). Fuad Köprülü'ye göre, Dede Korkut Kitabı, asıl *Oğuz-Name*'nin tamamı değilse bile, herhalde pek önemli ve esas bir bölümüdür (Köprülü, 1976: 250-251) Türk halkbilimi ve eski Türk inanışları konusunda değerli eserleri ve çalışmalarıyla bilinen Abdülkadir İnan, Dede Korkut Kitabı'ndaki 12 hikâyenin eski bir Oğuz destanının 12 epizodundan başka bir şey olmadığını ifade ederek, büyük Türk destanının, Hun devrinde Alp Er Tonga, Kök Türk-Oğuz devrinde Oğuz Kağan, Bayındır boyuna mensup Akkoyunlular devrinde Bayındır Han adı çevresinde toplandığını dile getirmiştir (İnan, 1954: 193'ten aktaran Erdem, 1998: 323)

Muharrem Ergin'e göre, “*Gerek Dede Korkut Kitabının iç yapısı ve hikâyelerin şekil ve muhtevası, gerekse tarihi deliller ve çeşitli Oğuz rivayetleri bu hikâyelerin, eskiden oluşmuş büyük bir Oğuz destanından ayrılan, yeni yeni unsurlar eklenerek zamanla bağımsız hale gelen parçalar olduğunu göstermektedir*” (Ergin, 1989: 30). Muharrem Ergin'e göre, “*Dede Korkut tarihi kayıtlarla varlığını bildiğimiz, fakat ele geçmemiş olan asıl büyük, manzum ve tam bir Oğuz destanından ayrılmış ve hikâyeleşmeğe yönelmiş büyük destan parçalarından ibarettir*” (Ergin, 2017: 10). Melek Erdem'e göre, *Oğuzname*

esasına dayalı Dede Korkut Destanları, yakın tarihe bakıldığında, Oğuzların henüz farklı sınırlara sahip olmadıkları zaman dilimi içinde, bütün Oğuz Türklerinin ortak sözlü geleneğinin bir ürünü, uzak tarihe bakıldığında ise bütün Türk boylarının müşterek destanlarıdır (Erdem, 1998: 324). Ahmet Bican Ercilasun'a göre, Dede Korkut Kitabı, daha kapsamlı bir eser olan *Oğuzname*'nin bir parçasıdır (Ercilasun, 2019: 7).

Eski büyük Türk destanı *Oğuzname*, yani bir diğer söyleyişle *Kuzname*, sözlü tarihten destanlaşmış, geniş bozkırlarda Türk boyları arasında yüzlerce yıl boyunca ozanlar/Korkutçular tarafından anlatılmış, ancak *Manas Destanı* veya *Şehname* gibi oldukça büyük ve hacimli tek bir destan olduğu dönemde maalesef yazıya geçirilememiş, tarihi süreç içerisinde hikâyeleşmeye başladığı ve birçok ayrı destan parçaları haline geldiği, hatta birçok kısmı başka destanlara dahil olduğu bir sürede, deyim yerindeyse unutulmaya yüz tuttuğu ve sönükleşmeye başladığı bir sırada, nihayet bir kişi veya kişiler tarafından yazıya geçirilerek Dede Korkut Kitabı ortaya çıkmıştır.

Bizce, Dede Korkut'taki *Kazan*, Oğuzların efsanevi hükümdarı *Oğuz Han*'dir. Dede Korkut'taki *Kazan* adı *Kaz Han* demektir ve "*Kazların Hanı*" anlamındadır. Tarihi süreç içerisinde *Kaz Han* adı zamanla *Kazan*'a dönüşmüştür. *Oğuz Han*, yani en eski söylenişiyile *Guz/Kuz Han* adı ise "*Oğuzların Hanı*", yani en eski söylenişiyile "*Guzların/Kuzların Hanı*" demektir. *Kazlar* ile *Kuzlar* aynı topluluktur. *Kaz Han* (Kazan) ile *Kuz Han* (Oğuz Han) aynı adın tarihi süreç içerisinde farklılaşmış iki ayrı varyantıdır. Tarihi süreç içerisinde *Kazlar*; *Kazlar* ve *Kuzlar* olarak ikiye ayrılmıştır. *Kazlar*'dan zamanla *Kazarlar* (*Hazarlar*), *Kuzlar*'dan zamanla *Oguzlar/Ogurlar* ortaya çıkmıştır. *Kaz Han* adı ve destanı (*Oğuzname*) da *Kaz Han/Kazan* ve *Kuz Han/Oğuz Han* olarak iki farklı varyant haline gelmiştir. Daha sonraki süreçte ise *Kuzlar*; *Kuzlar/Guzlar/Oguzlar* ve *Kurlar/Gurlar/Ogurlar* olarak ikiye ayrılmıştır. *Kuzlar*'dan zamanla *Oguzlar*, *Kurlar*'dan zamanla *Ogurlar* (Bulgarlar/Tatarlar) ortaya çıkmıştır. Bu ayırım, Türkçe'de de "*r ve z'li ayırım*" olarak bilinmektedir ve tarihi olarak birçok araştırmacı tarafından dile getirilerek kanıtlanmıştır. Bu nedenle *Kazan* adının hatıraları *Oguzlar*la birlikte *Ogurlarda* (Bulgarlar/Tatarlar) da bilinmektedir. İtil Tatarlarının (İtil Bulgarları) başkenti *Kazan*'dır. *Şan Kızı Destanı*'nin büyük kahramanlarından biri *Kazan*'dır.

Reşideddin *Oğuznamesi* (*Camiu't-Tevarih*)'nde, *Oğuz Han*, "*Ben bir otağda doğduğum için adımı Oğur koymak gerekir*" (Togan, 1982: 18) diyerek kendi adını kendisi koymuştur. Burada *Oğuz Han*'ın kendi adını *Oğur Han* olarak belirtmesi, *Oğuz Han*'ın Türkçe'de gerçekleşen "*r ve z'li ayırım*"dan önceki bir zamana, yani *Ogur-Oguz* ayırımından önceye ait olduğunu gösteren unsurlardan biridir. *Oğuz Han*, aynı zamanda destanda kendi adını söylediği şekilde *Oğur Han*'dir.

Oğuzname'deki *Oğuz Han* (*Kuz Han*)'ın ailesi Türk tarihindeki *Kaz-Kuz-Kur* (Kazar-Oguz-Ogur) arasındaki ilişkiyi de açıklamaktadır:

Reşideddin *Oğuznamesi* (*Camiu't-Tevarih*), *Nuh* Peygamber ile başlar, oğlu *Yafes* (Olçay Han), onun oğlu *Dib Yavku*, onun oğlu *Kara Han*, onun oğlu *Oğuz Han* ile devam eder: "*Olçay Han'ın paytahtı bu yerde idi. Onun Dib Yavku Han*

adında bir oğlu oldu. Dib'in manası taht ve makam, Yavku ise halkın önderi demektir. O büyük ve tanınmış bir padişahdı. Dört muteber ve şöhretli oğlu vardı: Kara-Han, Or-Han, Kür-Han ve Küz-Han. Kara-Han veliahd olduğundan babasının yerine geçip padişah oldu. Onun çok talihli ve padişahlığa layık bir oğlu dünyaya geldi” (Togan, 1982: 17).

Reşideddin Oğuznamesi (*Camii't-Tevarih*)'nde, *Oğuz Han*, *Kara Han*'ın oğlu olarak gösterilmiştir. Buradaki *Oğuz*, yani kısaca *Guz/Kuz*, *Guzlar/Kuzlar* ile ilgilidir ve *Oğuz*ların en eski atalarının bir yansımasıdır. *Oğuz Han*'ın amcalarının adları *Or-Han* (Gor/Kor Han), *Kür-Han* (Gur/Kur Han), *Küz-Han*'dır, yani kısaca *Kor*, *Kur*, *Küz*. Bu adlar *Kazlardan/Kuzlardan*, *Kuzlar/Guzlar/Oguzlar* ve *Kurlar/Gurlar/Ogurlar* gibi Türk topluluklarının ortaya çıkmasının bir yansımasıdır. Destan anlatıcıları, binlerce yıl boyunca dilden dile, kuşaktan kuşağa anlatılan bu eski hatıraları ustaları ozanlardan öğrendikleri ve hafızalarında kaldığı şekilde yansıtmaya çalışmışlardır. Bu nedenle kardeşlerin büyüklük-küçüklük sırası değişebileceği gibi, bazı kardeşler destanlarda sıkça görülen, sahneyi kalabalık göstermek amacıyla sonradan uydurulmuş da olabilir. Nitekim iki tane *Guz/Kuz*'un geçiyor oluşu da bunun bir yansıması olabilir. Burada destanın özünde tarihi gerçeklerin bazı izleri vardır: Eski Türkler'deki, *Oğuzlar*'ın atalarının bir zamanlar *Kaz/Kuz* (*Kazlar/Kuzlar*) olarak bir arada yaşadığı, sonradan bunlardan *Kazların/Kazarların* ve *Kuzların/Guzların/Oguzların* ve *Kurların/Gurların/Ogurların* ortaya çıktığıdır. İşte *Oğuzname*'de, tarihi olarak gerçekliği tespit edilebilen bu en eski Türk kavimlerinin ve Türkçe'deki değişimlerin yansımalarının yer aldığı anlaşılmaktadır. Destanlar tarihi gerçekler olmasalar da sözlü tarihin işlenmiş hali olduklarından, içlerinde bazı tarihi gerçeklerin izlerini barındırdıkları, bu nedenle bu metinlerin bazı tarihi gerçeklerin önemli ipuçlarını verebilecekleri bir kez daha anlaşılmaktadır.

Reşideddin Oğuznamesi (*Camii't-Tevarih*)'nde, “*Oğuz'dan sonra büyük oğlu Kün Han yerine geçti*” (Togan, 1982: 49). Reşideddin Oğuznamesi (*Camii't-Tevarih*)'nde, *Oğuz Han*'dan sonra tahta geçen oğlu *Kün Han*, tarihi olarak *Kunlar/Hunların* bir yansımasıdır. İskitler'den sonra *Avrupa Hunları* (*Kunları*) bu bölgede İskit/Saka mirasını devam ettirmiştir. *Avrupa Hunları* hakkında kaynaklarda çokça bilgi vardır. Örneğin; Bizanslı tarihçi İoannes Skylitzes (ö:1101'den sonra)'in *Sinopsis İstorion* adlı eserinde şöyle demektedir: “*Türkler, Kauskasus (Kafkas) Dağları'nın kuzeyinde bağımsız yaşayan hiç bir millet tarafından esir edilemeyen Hun ırkındandır*” (Özkul, 2013: 75). Böylece Reşideddin Oğuznamesi (*Camii't-Tevarih*)'ne yansıyan destani söylentilerde, tarihi olarak *Kazlar/Kuzlar*'dan *Kazların/Kazarların*, *Kuzların/Guzların/Oguzların*, *Kurların/Gurların/Ogurların* ve sonrasında da *Kunların/Hunların* ortaya çıktığının yansımalarının yer aldığı anlaşılmaktadır.

Dede Korkut'ta, *Kazılık Koca* ve *Karacuk Çoban* adlarında görüldüğü gibi bazı kişiler dağların adını taşımaktadır. Eski Türklerin inanışlarında önemli bir yere sahip olan dağ kültü Dede Korkut'a yansımıştır. Dede Korkut'ta üç önemli dağ vardır: *Karadağ*, *Aladağ*, *Kazılık Dağı*. Bunlardan *Karadağ*, *Karacuk Çoban*'a; *Kazılık Dağı*, *Kazılık Koca*'ya ad olmuştur. Büyük olasılıkla Salur Kazan'ın babasının adı olan *Ulaş/Alaş* adı da *Aladağ*'ın adını taşımaktadır.

Böylece Dede Korkut'ta adı geçen önemli dağların kişileştirilerek Dede Korkut'a yansıdığı, bazı kahramanlara ad olduğu anlaşılmaktadır. Aynı durum *Oğuzname*'de de görülmektedir. Oğuz Han'ın amcaları *Or Han*'ın adı *Or Tag*'dan, *Kür Han*'ın adı ise *Kür Tag*'dan gelmektedir. Büyük olasılıkla Oğuz Han'ın babasının adı *Kara Han*'da *Kara Dağlar*'dan gelmektedir. Böylece eski Türklerin yaşamında önemli bir yere sahip olan dağların Dede Korkut'ta ve *Oğuzname*'de kişileştirilerek kahramanlara ad olduğu daha iyi anlaşılmaktadır.

Kazlar/Kuzlar, İskit/Sakaların atalarıdır. Bazı İskit/Saka boyları içerisinde *Askuz/İskuz* adlarının görülmesi de bunun bir yansımasıdır. Aral-Baykal arasında yaşayan eski Türk ana kütlesi başlangıçta ikiye ayrılmış, batı Türkleri *İskitler/Sakalar*; doğu Türkleri *Hunlar (Hsiungnu/Xiongnu)* olarak bilinmişlerdir. Yani bu Türk toplulukları aynı milletin iki ana koludurlar. Batıdaki *İskit/Sakalardan Batı Türkleri*, doğudaki *Hunlardan Doğu Türkleri* türemiştir. Ancak iki Türk topluluğu arasında karışmalar da olmuştur. Doğudaki Hunların bir kısmı (örneğin Batı Hun Devleti), Batı Türkistan bölgesine gelerek buradaki İskit/Sakaların devamı olan Kanglı, Usun gibi Türk boylarıyla karışmışlardır. Aynı şekilde Batı Türklerinden de tarihi süreç içerisinde Doğu Türklerine karışmalar olmuştur. Tarihte bunların örneği çoktur. Bu karışmalar iki Türk kütlesinin birbirine daha da yakın olmasını sağlamıştır. Hatta İskit/Sakaların ve sonrasında Doğu Avrupa'ya göç eden Avrupa Hun, Avar, Peçenek, Uz gibi Türk topluluklarının bir kısmı Slavlar, Ruslar vb. Doğu Avrupa halkları içerisinde erimişler; Hunların ve sonrasında Kuzey Çin'e göç eden Tabgaç, Doğu Göktürk, Uygur gibi Türk topluluklarının bir kısmı Kuzey Çin'de Çinliler içerisinde erimişlerdir. Türklüğünü koruyan; İskit/Sakalardan *Kuzlar/Oğuzlar*, *Kurlar/Oğurlar*, *Kazlar/Kazarlar* türemiştir; *Hunlardan Karluklar*, *Uygurlar*, *Kıpçaklar* türemiştir. Bu gibi nedenlerle *Kazların/Kuzların* hatıraları Dede Korkut'a yansımıştır. Dede Korkut'taki *Kazan*, *Kazılık Koca*, *Kazılık Dağı* vb. unsurların en alt tabakası tarihin derinliklerine uzanmaktadır.

Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nun tarihin derinliklerinden geldiği, en alt tabakasının Milattan Önceki birkaç binli yıllara uzandığı daha iyi anlaşılmaktadır. *Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu*'nda bu coğrafyanın yansımaları yer almaktadır:

Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nda *Amit Suyu*, *Demür Kapu Dervendi*, *Kara Dağ/Kara Dağlar*, *Kazılık Dağı*, *Türkistan* ve *Karadeniz*'in adı geçmektedir. *Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu*'ndaki coğrafya açık bir şekilde; doğuda Orta Asya (*Türkistan*) içlerinden *Karatav (Kara Dağlar)* ve *Kazıgurt (Kazılık Dağı)*, *Demirkapı (Demür Kapu Dervendi)* bölgesinden, *Amu Derya (Amit Suyu)*'dan batıda *Hazar Denizi*'nin ve *Kafkasya*'nın kuzeyi, *Karadeniz (Karadeniz)*'e uzanan coğrafyadır. Bu coğrafya tarihi olarak İskit/Sakaların coğrafyasıdır.

Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nda, *Kazılık Koca*, *Karadeniz kenarındaki Düzümürd Kalesi*'nde tutsak düşmüştür:

“*Kazılık Koca iş görmüş, iş(e) yarar adem idi. Yarar kocaların yanına cem eyledi. Yad yagı yaragıyla yola girdi. Çok taglar, dere depe geçdi. Günlerden bir gün Düzümürd Kal'esine geldi. Kara Deniz kenarında idi. Ana erüben kondılar*” (Tezcan ve Boeschoten, 2001: 139)

Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nda, Kazılık Koca'nın tutsak düştüğü, sonradan oğlu Yigenek'in onu kurtardığı bu kale Karadeniz kıyısındadır (*Kara Deniz kenarında*). Kazılık Koca bu kaleye uzaklardan, birçok dağlar ve akarsular aşarak (*Çok taglar, dere depe geçdi*) gelmiştir ve konar-göçer yaşadıkları için de bu kalenin yakınlarında yurt/çadır kurmuşlardır (*Ana erüben kondılar*). Böylece Orta Asya'da ortaya çıkan *Guz'ların/Kuz'ların/Kaz'ların* ve torunları olan İskit-Sakaların, Orta Asya'dan Karadeniz'e yayılmalarının eski Türklerin ortak hafızasında korunarak, Dede Korkut'ta, Kazılık Koca'nın, Türkistan'dan çıkarak, dağları, akarsuları aşarak Karadeniz kıyısına konması şeklinde yansıdığı anlaşılmaktadır.

Tarihin derinliklerinden gelen, tarihi süreç içerisinde *Guz'lar/Kuz'lar/Kaz'lar*, İskit-Sakalar, Kanglılar, Batı Gök-Türkleri, Türgişler, Oğuzlar, Hazarlar gibi Türk topluluklarından birbirine miras bırakılacak şekilde geleceğe aktararak günümüze kadar taşınan, Türklerin ortak hafızasında yaşatılmış olan *Guz/Kuz/Kaz* unsurunu biraz daha incelemekte fayda vardır:

Türk halkbilimi ve Türk hikâyeleri konusunda değerli çalışmaları bulunan Pertev Naili Boratav'a göre, kutsal dağlara adını veren *kazlar*, büyük olasılıkla bir Orta Asya-Türk unsurudur. Anadolu Tahtacıları, kıyafetlerine sembol olarak kaz ayakları örerler. Ebülgazi Bahadır Han'a dayandırılan bir Oğuz-Türk aktarımında, Oğuzların Anadolu'ya gelmeden önce efsanevi bir hükümdarı olan Ögircik Han, sülalenin en yaşlısına sembolik olarak bir çift *kazayağını* sunmuştur. Sıklıkla kuğu ile karıştırılan kaz, tüm Altay dünyasında mitolojik bir hayvandır (Boratav, 2012: 113). Kuğu ile kazın karıştırılması bazı söylentilerde de görülmektedir. Dede Korkut'la ilgili değerli çalışmaları bulunan Ali Duymaz'a göre, *Kaz* ongununun Türk mitolojisinde önemli bir yeri olup, Türkmenistan'daki bazı Salur kabileleri kaz ayağı damgası taşımaktadır. Anadolu'daki Türkmenlerin de kazı kutsadıkları, halılarına işledikleri kaz motifleri ve Kaz Dağı vb. yer adlarından bellidir (Duymaz, 1997: 39-40).

B. E. Budagov'a göre, Türk halklarında *kaz* etnonimidir. Y. Koyçubayev'e göre, Kazakistan'daki güney rayonunda olan *Kazbek*, tepelik ve alçak dağlık arazinin adıdır; buradaki *kaz* etnik ad olup, *bek* ise tepe demektir, *Kazbek* ise *Kazların yüksekliği/Kazların dağı* anlamına gelmektedir. B. E. Budagov'a göre, Kafkasya'daki *Kazbek Dağı*'nın adı ile Kazakistan'daki *Kazbek* aynı menşelidir. *Kafkaz* (Eski şekli *Kapıkaz*) oronimi ise *Kazların Kapısı/Geçidi* demektir. Dede Korkut Kitabı'ndaki Kazlık Dağı, Kafkas'dır. Antik dönem yazarları *Derbend'i Kaspi Geçidi* olarak adlandırmışlardır. *Kaz* (*Kas*) etnonimi ile bağlı etnonimler - *Kaspi*, *Kazak*, *Kazar* (*Hezer*), *Kazbek* (*Kaz dağı*), *Kapkaz* (*Kaz keçidi*) toponimleri eski *Kaz/Kas* tayfasının adı ile ilgilidir (Budagov, 1994: 98).

Mireli Seyidov'a göre, *Kazak*, *Kazılık*, *Kazgurt*, *Kafkas* gibi yer ve kişi adları Türk mitolojisindeki Gök Tanrı inancıyla ve *Kaz* sözcüğüyle ilgilidir; *Kaz* sözcüğü ise "yücelik, yükseklik, dağ, zirve" anlamlarını taşımaktadır, buradan hareketle de bir kuşa ad olmuştur (Seyidov, 1989: 110-114'ten aktaran Duymaz, 1997: 39). Nikolay Aleksandroviç Aristov'un aktardığına göre, Yakut-Saka Türkleri, her şeyin yaratıcısı *Ar-toyon*'un hanımı *Kü-bey-hatun* (*kutsal hanımefendi*), onun atalarına kuğu şeklinde göründüğüne inandıkları için pek çoğu bu kuşun etini yemezler (Aristov, 2014: 91). Wilhelm Tomaschek, bu rivayete

dayanarak, Türk kabilelerinin kökeniyle ilgili 6. yüzyıla ait eski bir efsaneye göre, Yakutların Türklerin kadim atalarından kuğuya dönüşen bir çocuğun torunları ya da ondan türemiş bir halk sayılabileceği sonucuna ulaşmıştır (Aristov, 2014: 91).

Korkutbilimle ilgili önemli tespitleri bulunan Şakir İbrayev'e göre, konar-göçer halklarda *kuğu* kutsal bir kuş olarak kabul edilir, yani bir kültür; kuğu vurulmaz, herhangi bir şekilde öldürülmez ve eti yenmez (İbrayev, 2000: 246). Ayşegül Derman-Zeynep Aslan'a göre, Dede Korkut'ta, "*Kaza benzer kızım gelinim*" ifadesinde olduğu gibi, sıkça geçen ifadelerde kadının kaza benzetildiği görülmektedir. Kadının kuğuya, ördeğe ya da kuşlara benzetilmesi motifine halk şiirinde de sıkça rastlanılır. Jean Paul Roux, bu eğretilmeyi kadının kaz, kuğu görünümünde ortaya çıktığı efsanelerle ilişkilendirmektedir (Derman ve Aslan, 2016: 214).

11. yüzyılda Kaşgarlı Mahmud'un verdiği bilgilere göre; Afrasiyab'ın kızının adı *Kaz*'dı ve *Kazvin* kentinin kurucusuydu. *Kaz* oyunu ise *Kaz*'ın oyun alanıydı, kız orada yaşar ve oyun oynardı. Bu nedenle Türkler, *Kazvin*'i Türk ülkesinin sınırları içerisinde kabul ederdi. Afrasiyab'ın kızı *Kaz* aynı zamanda Kum kentinin bulunduğu bölgeye de gider ve avlanırdı. Bu nedenle Kum'da Türk ülkesinin sınırları içerisinde kabul edilmişti. Ayrıca *Kaz*'ın babası Tonga Alp Er (Afrasiyab) Merv kentini de inşa etmişti. *Kaz*'ın Afrasiyab'ın kızının kocası Siyavuş da Baykend'de ölmüştü. Kaşgarlı Mahmud ayrıca İla nehrine akan büyük bir nehir olarak da *Kaz Suyu* (*Kaz Suyu*)'nın adını vermiştir. Afrasiyab'ın kızı bu nehrin kıyısında yüksekçe bir burnun tepesine bir kale yaptırmıştı, daha sonra da nehir onun adıyla anılmaya başlamıştı (Kâşgarlı Mahmûd, 2005: 419). Kaşgarlı Mahmud'un verdiği bu bilgiler bize Eski Türkler'in yaşamında *Kaz* ve onunla ilgili çok sayıda anlatının ve efsanenin yaygın olduğunu göstermektedir.

Kazar (*Hazar*) *Denizi*, *Kazar* (*Hazar*), *Kazak*, *Kazgurt*, *Kazılık Dağı*, *Kazılık Koca*, Dede Korkut'taki "*kaza benzer kızlar*", Orta Asya'daki *Kazak*, Kırgız Türkleri'nde ve diğer Türk topluluklarında kadınların başlarına taktıkları kadınları kaza benzeten uzun başlıklar vb. gibi adlar ve çeşitli unsurlar hep *Kaz*'ın tarihi hatıralarını taşımaktadır. Hatta *Kazan* adındaki en eski tarihi alt tabaka da bununla ilgilidir. *Kaz*'ın coğrafyasına baktığımızda, yukarıdaki adı geçen yer ve adların doğuda Altaylar'dan, Issık Göl'ün doğusundan batıda Hazar Denizi'nin kuzey ve batısına, Kafkasya'ya kadar uzanan geniş bir alanı kapladığını, bunun Batı Türklüğü, yani İskit-Sakalar, Kanglılar, Usunlar, Batı Hunları ve Batı Gök-Türkleri'nin ataları ile ilgili olduğunu görmekteyiz. Tanrı Dağları-Altaylar bölgesini merkez edinen eski Türk toplulukları, bir taraftan Orta Asya'da faaliyetlerde bulunup, Amu Derya'ya kadar yayılırken, Çin içlerine doğru ilerlerken, bir taraftan ise bu bölgeden Avrasya'ya, Hazar Denizi'nin kuzeyine ve batısına, Karadeniz'in kuzeyine yayılmışlar ve onların faaliyetleri de tarihi süreç içerisinde *Kaz*'lı ad ve hatıraların yayılmasını sağlamıştır. Bu coğrafya, Batı Türklerinin tarihi coğrafyasıdır. Afrasiyab'ın ise İskit-Saka, Kangar hükümdarı olduğu düşünülmektedir. Kaşgarlı Mahmud'un aktardığı efsanelerde geçen Merv, Baykend, İli adları da bu coğrafyanın Orta Asya olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bütün bunlar tarihi bir bağı ve sürekliliği göstermektedir. 11. yüzyılda dahi efsane özelliği taşıyan bütün bu anlatıların kökeni Milattan Önceki

dönemlere, İskit-Saka, Kanglı ve hatta daha da önceki dönemlere, Türklerin atalarına uzanmaktadır.

Dede Korkut Destanları'nı anlatanlar ozanlardır. Ozanlar ise tarihin derinliklerinde kutsal bilinen kopuzları ile Kamlar/Şamanlar ile yakın ilişkili olmuşlardır. Destanları anlatan Korkut, ozanlığının yanında aynı zamanda Kam/Şaman'dır. Bunların da etkisiyle Dede Korkut'taki birçok kahramanın Şamanistik yönleri belirgindir. Sadece Deli Dumrul değil, Dede Korkut'ta başka kahramanların da bu yönleri dikkat çekicidir (Eyüboğlu, 2022: 74). Örneğin; Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, olacak gelişmeleri önceden rüyasında gören, bu rüyayı kendisi yorumlayarak önlem alan Karacuk Çoban'ın mistik yönü oldukça güçlü olup, Karacuk Çoban'ın bu mistik yönü, eski Türk kamlarını/şamanlarını anımsatmaktadır (Eyüboğlu, 2021: 152). Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nda, Yigenek'in olacak gelişmeleri önceden rüyasında görmesi, rüyasında Dede Korkut'tan öğüt alması, daha sonra yakınlarında olduğu anlaşılan dayısı Emen ile görüşmesi vb. unsurlar Yigenek'in Dede Korkut'taki birçok kahraman gibi Şamanistik yönleridir. Bütün bunlar Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nun eski dönemlere uzanan tarihi köklerinin bir yansımasıdır.

Dede Korkut Kitabı'ndaki bazı boyların tarihi alt tabakası aynıdır. Aynı destan tarihi süreç içerisinde varyantlaşarak farklı destanlara evrilmiştir. Birçok araştırmacı bu konuya dikkat çekmiştir:

Korkutbilimde öncü kişilerden biri olan Orhan Şaik Gökyay'a göre, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy, Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu ve Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda; Uruz, Yegenek ve Segrek'in ilk savaşlarına ait bu üç hikâyede motif ve durumların ortaklığı, konu bakımından yakınlığı, bunların kök bakımından müstakil olduklarını şüphe ile karşılamaya yol açmaktadır. Bu hikâyelerden birinin, daha çok Salur Kazan ve oğlu Uruz'la ilgili olanın, öteki ikisinin ortaya çıkmasında örnek olarak kullanılmış olması mümkündür (Gökyay, 1973: CLXXVI).

Ahmet Bican Ercilasun, Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu ile Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy arasındaki yakın ilişkiyi, tek bir olayın iki ayrı hikâyeye hayat verdiğini, hikâyelerde sadece şahısların farklı olduğunu, muhtemelen aynı hadisenin, bir hikâyedeki şahıslardan diğer hikâyedeki şahıslara mal edilmiş olduğunu, hatta aynı olayın üçüncü bir hikâyeye, Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'na vücut verdiğini dile getirmiştir (Ercilasun, 1998: 14).

Türk destanları konusunda değerli çalışmaları olan Mehmet Aça, Dede Korkut'taki üç destanın birbiriyle olan benzerliğine dikkat çekmiştir. Mehmet Aça'ya göre, Dede Korkut'ta üç boyda, kahramanın babası ya da ağabeyinin düşman tarafından tutsal alınması kahramandan gizlenir ve bir süre sonra bu sır açığa çıkınca kahraman yakınına kurtarmaya gider. Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nda, babasının on altı yıl boyunca kafir elinde tutsak olduğu Yigenek'ten gizlenir. Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'nda, ağabeyi Egrek'in Kara Tekür tarafından tutsak edilerek Alınca Kalesi'ndeki zindana atılması Segrek'ten gizlenir. Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'da, Salur Kazan'ın Tomanın kalesinde tutsak olması oğlu Uruz'dan gizlenir (Aça, 2011: 29).

Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz ıkardığı Boy, zellikle Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu ve/veya Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nun Kazan'a bir uyarlamasıdır. Büyük olasılıkla bu boylar, zaman içerisinde farklı Türk/Oğuz boyları ve ozanlar tarafından taşınmış, destanlar zamanla işlenerek oldukça değişmiş, bu nedenle de bir süre sonra farklı anlatılar haline gelerek aktarılmışlardır; tıpkı *Bamsı Beyrek-Alpamış-Kozı Körpeş Bayan Sulu* destanları gibi.

Aradan geçen uzun zaman nedeniyle kahramanın adı unutulunca, tarihi olayların meydana geldiği ülke, bölge veya yer adı kahramanın adı haline gelebilmektedir ki, Kazılık Koca, Uşun Koca, Duha Koca adları bununla ilgilidir. Bu nedenle Kazılık Dağı olarak geçen yer/bölge adı aynı zamanda Kazılık Koca olarak da geçmektedir ve aynı dönemin tarihi hatıralarının bir yansımasıdır. Bu destanın alt tabakası Milattan nceki dönemlere aittir (Eyüboğlu, 2019: 372).

1.2. Alt Tabaka: İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun Tabakası

Birçok Dede Korkut boyu gibi, Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nun da İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun döneminde uzanan bir alt tabakası olduğu anlaşılmaktadır.

Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'ndaki *İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun Tabakası* ile *En Eski Devirler Tabakası* ok i ie geçmiştir. Dolayısıyla bir önceki tabakada belirttiğimiz bazı değerlendirmeler bu tabakaya da ait olabilir. Bunu göz önünde bulundurmak gerekir. Makale sınırını aşmamak ve tekrara düşmemek için burada ayrıca bunlara yer vermeyeceğiz. Gelecekte tarihin erken devirleriyle ilgili yeni kaynaklar ortaya çıktıkça, yeni araştırmalar ve keşifler yapıldıkça, bu tabakaların sınırları çok daha kesin olarak belirlenebilir.

1.3. Alt Tabaka: Göktürk-Türgiş Tabakası

Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nun bir alt tabakası Göktürk-Türgiş dönemiyle ilgilidir.

Vasiliy Vladimiroviç Barthold (Barthold, 2004: 39), Fuad Köprülü (Köprülü, 1976: 13-14), Bahaeddin Ögel (Ögel, 1971: 57, 68), Faruk Sümer (Sümer, 1972: X, 24-25; Sümer, 2007: 325), Ahmet Bican Ercilasun (Ercilasun, 2002: 32; Ercilasun, 2015: 17), Ahmet Taşağıl (Taşağıl, 2013: 42; Taşağıl, 2015: 24-29), Hüseyin Salman (Salman, 1998: 85-86; Salman, 2002: 412-420) gibi önde gelen araştırmacılar ve daha çok sayıda araştırmacı, Batı Göktürkleri'ni oluşturan *On-Oklar/Türgişler*'in, *Sir Derya Oğuzları*'nın ataları olduğu konusunda görüş birliği içerisindedirler. Nitekim biz de aynı görüşte olduğumuzu belirtmiştik (Eyüboğlu, 2019: 103).

Orta Asya'da kuzey istikametinde Sir Derya (Seyhun) Irmağı boyunca göç eden *on kabile* (On-Ok), 8. yüzyıldan 11. yüzyıla kadar üç asır boyunca nüfus bakımından çoğalmış ve önce 11. yüzyılda 22 boy, daha sonra 14. yüzyılda 24 boya ulaşımıştır. Yazıtların ve Çin kaynaklarının *On-Okları* böylece 24 *Oğuz* boyu olarak ortaya çıkmıştır (Salman, 2002: 412-420). Batı Göktürk ülkesinde, bugünkü Kırgızistan ve Kazakistan topraklarında 634'ten sonra *On Ok* organizasyonu ve boy gruplaşması ortaya çıkmış, bu organizasyon daha sonra *Türgiş* adını almış ve *Oğuzların* alt yapısını oluşturmuş, 766'dan sonra ise *Batı*

Oğuzları diye tanınmıştır. Selçuklu ve Osmanlı Devletlerini kuran *Oğuz Türkleri* bunlardır (Taşağıl, 2013: 42). Öncesinde Selçuklu ve Osmanlı devletlerini kuran, günümüzde Türkiye, Azerbaycan, Türkmenistan ve Balkan Türklerinin ve Kazak, Özbek, Kırgız, Karakalpak boyları içerisinde yer alan *Oğuz* topluluklarının ataları olan *Sir Derya Oğuz Yabgu Devleti*, kısaca *Sir Derya Oğuzları*, *Batı Gök-Türk* ve *Türgişlerin* devamıdır. Bu nedenle *Oğuzların* destani hatıraları olan Dede Korkut Hikâyeleri'nin tarihini, *Batı Göktürklerinde-Türgişlerde* ve onların ataları olan *İskit/Saka*, *Hun*, *Kanlı/Kangar*, *Usun/Vusun*, *Batı Hunları* arasında aramak gereklidir (Eyüboğlu, 2019: 106-107).

Gerek Gök-Türk tarihi, gerekse de Oğuz tarihi konusunda önemli çalışmalar yapmış araştırmacılar, *Oğuzlar*'ın yüzyıllardır batıda *Sir Derya-Tanrı Dağları-Altaylar* bölgesinde yaşayan ve *Batı Göktürkleri*'ni oluşturan *On-Oklar*'dan geldiği konusunda görüş birliği içerisinde. *Türgişler*'i ve öncesinde *Batı Göktürkleri*'ni oluşturan *On-Ok* Türkleri ise, tarihin en eski zamanlarından beri bu bölgede yaşamakta olan *İskit/Saka*, *Hun*, *Kanlı/Kangar*, *Usun/Vusun*, *Batı Hunları* gibi Türk topluluklarının birleşmesiyle oluşmuş, tarihi süreç içerisinde doğu Türklerinden yeni katılımlar da olmuş, Göktürkler döneminde *On-Ok/On kabile* ve *Türgişler* döneminde *Sarı Türgiş/Kara Türgiş* adlarıyla tanınmış, daha sonra ise yine doğu Türklerinden de katılımlar olmuş, böylece tarihi süreç içerisinde bütün bu boylar *Oğuz* kabile federasyonu olarak birleşmiş, kaynaşmış ve *Sir Derya Oğuz Yabgu Devleti*'ni oluşturmuştur. Dede Korkut'taki Dirse Han oğlu Boğaç Han, Kanlı Koca oğlu Kan Turalı, Kazılık Koca oğlu Yigenek, Uşun Koca oğlu Segrek, hep bu tarihi dönemlerin ve kaynaşmaların bir yansımasıdır. *On-oklar/Türgişler*'in *Sarı ve Kara Türgişler* olarak adlandırılan beşer boydan oluşan ikili yapılanması Dede Korkut'a *İç Oğuz* ve *Dış Oğuz* olarak yansımıştır. *On-Oklar/Türgişler*, ilerleyen dönemlerde Doğu Türkleri'nden de gelen katılımlarla birlikte *Sir Derya Oğuz Yabgu Devleti*'ni ve 24 *Oğuz* boyunu oluşturmuşlardır. Dede Korkut'un tarihini tam olarak değerlendirebilmek için *İskit/Saka-Hun-Kanlı/Kangar-Usun-Batı Hunları*'ndan *Batı Göktürkleri*'ne-*Türgişler*'e, *Türgişler*'den *Oğuzlar*'a giden süreci anlamak önemlidir (Eyüboğlu, 2019: 102-103).

Türk dili ve Dede Korkut konusunda önemli eserleri, çalışmaları ve tespitleri bulunan Ahmet Bican Ercilasun, Salur Kazan'ın tarihi kişiliğini *Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan (716-738)* olarak tespit etmişti (Ercilasun, 2000: 158; Ercilasun, 2002: 33; Ercilasun, 2004: 126). Biz de Ahmet Bican Ercilasun'un bu tespitlerine katılmış ve bazı eklemelerde bulunmuştuk (Eyüboğlu, 2019: 426-445). Dede Korkut'ta önemli bir yere sahip olan, destanın başkahramanı Salur Kazan/Kazan tipinde en eskisi tarihin derinliklerine uzanan birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır. Dede Korkut'taki Salur Kazan/Kazan tipinin önemli bir tarihi tabakasının *Kara Türgiş Devleti*'nin kurucu hükümdarı *Su-lu Kağan (716-738)* ile ilgili olduğunu tespit etmiştik (Eyüboğlu, 2019: 444-445). Dede Korkut'ta önemli bir yere sahip olan, destandaki en üst yönetici olan *Bayındır Han* tipinde birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır. Dede Korkut'taki *Bayındır Han* tipinin önemli bir tarihi tabakasının 2. (Doğu) *Gök-Türk Devleti hükümdarı Bilge Kağan (716-734)* ile ilgili olduğunu tespit etmiştik (Eyüboğlu, 2019: 273).

Dede Korkut'un önemli bir tarihi tabakasının Göktürk-Türgiş dönemiyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Bayındır Han, Dede Korkut'a Gök-Türk döneminde dahil olmuştur. Bayındır Han'ın Göktürk döneminde Dede Korkut'a dahil olmasıyla birlikte *Kazan*, Bayındır Han'ın beylerbeyi konumuna gelmiştir.

Dede Korkut'ta *Kazan* ve *Salur Kazan* olarak iki farklı tip bulunduğunu, bu iki farklı tipin tarihi süreç içerisinde kaynaşarak *Salur Kazan/Kazan* adıyla tek bir tip haline geldiğini belirtmiştik: *Salur Kazan*'ın adında bulunan *Kazan* adının, *Kaz* kökünü ve *Kazılık*'ı düşündüğümüzde, Milattan Önceki dönemlerden gelen bir tarihi alt tabakası olduğu açıktır. *Salur Kazan* Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy ile *Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu*'nun benzerliği de dikkat çekicidir. Bu bakımdan Milattan önceki dönemlerden gelen tarihi bir alt tabakası olan *Kazan* adının, 7.-8. yüzyıllarda yaşamış tarihi bir kişi olan Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan (716-738)'in adı ve hatıraları ile kaynaştığı, yüzyıllarca süren dilden dile, kuşaktan kuşağa aktarım ve işleme sonucu tek bir kişi olarak algılanmaya başladığını ve bu şekilde destanlara ve rivayetlere yansındığını söyleyebiliriz (Eyüboğlu, 2019: 444-445).

Gök-Türk çağında erkekler de küpe takıyorlardı (Ögel, 1984: 142'den aktaran Aydemir, 2010: 20-23). *Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu*'nda, *Yigenek*, "kulağı altın küpeli" olarak nitelendirilmiştir (Aydemir, 2010: 20-23).

Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nun ve dolayısıyla *Kazılık Koca*'nın tarihi kökleri Milattan Önceki dönemlere ait olup İskit/Saka-Kangar/Kanglıların hatıraları olmakla birlikte, ihtimal, bu hikâye Gök-Türk Devleti dönemine uyarlanmıştır ki, *Yigenek* de bir Gök-Türk beyi olmalıdır (Eyüboğlu, 2019: 488).

Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nda (Tezcan ve Boeschoten, 2001: 140) *Kara Budak*, *Bayındır Han*'ın veziri *Kazılık Koca*'nın oğlu *Yigenek* ile atışmıştır. *Yigenek*'in babası *Kazılık Koca*, *Bayındır Han*'ın veziridir. *Kara Budak* da *Bayındır Han*'ın oğludur. Böylece *Han*'ın oğlu ile *Han*'ın vezirinin oğlu atışmıştır. Yani *Oğuz*'da gelecekteki iktidarı temsil eden iki genç atışmıştır. *Kara Budak* bu boyda önemli bir işleve sahip olmuştur. *Han*'ın oğlu ile vezirinin oğlunun atışması da aslında alt planda bir yönetim krizinin yansıması olabilir (Eyüboğlu, 2022b: 223).

1.4. Alt Tabaka: Oğuz Tabakası

Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nun bir alt tabakası *Oğuz* dönemiyle ilgilidir. Destanın *Oğuz* tabakasında; *Oğuz* etnikleşmesi gerçekleşmiş, *Oğuz Eli*, *Oğuzlar* vb. unsurlar yaygınlık kazanmış, destanın bu varyantı *Oğuzlar* arasında yayılmıştır. Bu *Oğuz* etnikleşmesiyle birlikte bu destan bir *Oğuz* destanı haline gelmiştir.

Dede Korkut'la ilgili değerli tespitleri bulunan *Avelbek Konıratbayev*, *Yigenek/Yekenek*'i *Peçenek* ve *Egrek* ile ilişkilendirmiştir. *Avelbek Konıratbayev*'e göre, *Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu*'nda, *Arşun-Varhun*, *Atilla Argın* (*Argun*)ları olmalıdır. *Egrek*, babasını bu *Arşun*ların elinden kurtarmıştır. *Peçenekler*'in bir grubu, başlangıçta *Kafkasya* bölgesinde, ikinci grubu da *Cem* (*Emba*) civarında yaşamışlardı ki, *Sirderya Oğuzları* ile savaşanlar, *Kafkasya Peçenekleri* olsa gerektir (*Konıratbayev*, 2000: 160-162). *Avelbek Konıratbayev*'e göre, *Arşun-Varhun*, *Atilla Argın* (*Argun*)ları olsa gerektir.

Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nda Egrek, babasını bu Arşunlar'ın elinden kurtarmıştır. Boyda adı geçen Dizmurt, Macar (Mordva) elidir (Konıratbayev, 2000: 161).

Muammer Kemaloğlu'na göre, Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'na konu edilen tarihi olaylar, Sultan Tuğrul Bey'in 1054 Rum (Anadolu) Seferi kapsamındaki Malazgirt Muhasarası sırasında üç koldan yaptırdığı akınlarla ilgilidir. Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nun ilk bölümünde yer alan anlatımlara konu edildiği anlaşılan tarihi olayların oluşum zamanı, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nun ikinci bölümü ile aynı yıl olan 1054 yılına karşılık gelmektedir. Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'na konu edilen tarihi olayların oluşum zamanlarında, tarihi kimlikleri belirlenmiş olan destan kahramanlarının içerisinde buldukları Oğuz-eli ise *Gürgan*'dır. Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nun ilk bölümünde, Bayındır Han'dan akın izni dileyen ve dilediği akın için izin de almış olan *Kazılık Koca*'nın, Sultan Tuğrul Bey'in akıncı kollarından birine komuta eden üst düzey bir komutan olduğu anlaşılmaktadır. Kazılık Koca'nın başında bulunduğu bu akıncı kolunun Doğu Karadeniz yönüne giden birinci kol olduğu, Aristakes'in, birinci kolun, kuzeyde Abhaz kalesi ve Kafkas sınırlarındaki Parhar Dağına, batıda Canit'e ve güneyde Sim Dağları'na kadar ilerlediği tespitleri ile destanın birlikte değerlendirilmesi sonucunda ortaya çıkmaktadır. Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nda, Kazılık Koca'nın Düzmürd Kalesi'nde on altı yıl süren esaretinin sonlandırılması ve kalede bulunan kilisenin yıkılıp yerine mescit yapılması gibi anlatımların yer aldığı son bölümde, destan kahramanlarının içerisinde bulunduğu Oğuz-eli *Eher*, destan konusu yapılan tarihi olayların oluşum zamanı ise, Malazgirt Zaferi sonrasında bölgenin Saltuk Bey'e ikta olarak verildiği 1071 yılıdır. Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda, Bayındır Han'ın (Kınık Hanı Sultan Alp Arslan Han) söylediği "*yigirmi dört sancak bigi gelsün*" tabiri, Büyük Selçuklu ordusunu oluşturan yirmi dört Oğuz (Türkmen) boyunun bir arada ve seferde olduğunu işaret etmektedir. Bilindiği gibi o sefer, Alp Arslan Han ve muzafferan ordularının, Türkler'e, Anadolu'nun kapılarını ardına kadar açtıkları, *1071 Malazgirt Zaferi*'yle taçlandırılmış oldukları seferdi (Kemaloğlu, 2019: 70-72).

Muammer Kemaloğlu'na göre, *Bayındır Han* adı pek oturmamış olduğu Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda, Oğuz Yabgusu'nun vassalı bulunduğu bir Türk Hakanı'nı, bunun dışında yer aldığı diğer yedi destanda ise imar-mamur eden/şenlendiren anlamında kullanılmış olduğu gibi destanların gerçek ve görünmez kahramanları olan *Kınık hanları*'ni karşılamaktadır. Bayındır Han'ın adı bazı hallerde iki ayrı hanı çağrıştırmaktadır. Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nun ilk bölümünde Bayındır Han'dan akın dileyen Kazılık Koca'nın, aslında bu izni Kınık Han'ı Sultan Tuğrul Bey'den 1054'de, yine aynı destanın son bölümünde babasını kurtarmak için Bayındır Han'dan akın dileyen Yigenek Bey'in ise aslında bu izni Kınık Han'ı Sultan Alp Arslan'dan 1071'de almış oldukları anlaşılmaktadır (Kemaloğlu, 2019: 120).

1.5. Alt Tabaka: Diğer Değerlendirmeler

Bazı tarihi kaynaklarda Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'na dair bilgiler vardır. Tevarih-i Cedid-i Mir'at-i Cihan'da bir İç Oğuz beyi olarak Yigen Beg'in

adı geçmektedir (Ergin, 1989: 39-41). Buradaki Yigen Beg, Dede Korkut'taki Yigenek olmalıdır (Eyüboğlu, 2019: 488).

Eski Türk tarihi ve destanları konusunda önemli çalışmaları bulunan, bu alanda önde gelen kişilerden biri olan Faruk Sümer'e göre, Kazılık Koca Oğlu Yigenek, Dede Korkut'taki büyük kahramanlardan biridir. Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nda, Yigenek'in babası Kazılık Koca'nın Bayındır Han'ın veziri olduğu söylenmiştir. Yigenek, ayrıca bir yerde "beğler başı" olarak nitelendirilmiştir ki, bundan Yigenek'in bir zamanlar beylerbeği olduğu anlamı çıkarılmasa bile, mevkii yüksek bir bey olduğunu göstermektedir. Yigenek'in, Kazan'a "keşiş" dediği ve "kalın Oğuz beğleri'ni bir bir atlarından yıktığı" da söylenmektedir. Bu hususlar, bir zamanlar Yigenek ile Kazan arasında, sebep ve detayları bilinmeyen bir mücadelenin yapılmış olduğunu işaret etmektedir. Yigenek'in ailesinin en asil ve en güçlü ailelerden biri olduğu görülmektedir. Bu ailenin Üç-Oklar'dan olması ihtimali vardır ancak bu kesin değildir. Yigenek için ayrıca, "kur kurma kuşaklu, kulağı altun küpeli" de denilmektedir (Sümer, 1959: 424-428).

Faruk Sümer'e göre, Dede Korkut'ta, Kazılık Koca'nın Bayındır Han'ın veziri olduğu söylenmiştir. Kazılık Koca'nın adını, bu addaki dağdan almış olduğu görülmektedir. Yigenek, Kazılık Koca'nın oğludur. Yigenek'in, babası Kazılık Koca'yı tutsaklıktan kurtardığına dair bir destanı vardır ki, Dede Korkut Kitabı'nda adı Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu olarak geçmektedir (Sümer, 1972: 396).

Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nun *Yeğenek* adlı Türkmenistan varyantının olması, bu boyun tarihi köklerinin Oğuzlar'ın, Hazar'ın batısına, Anadolu-Azerbaycan'a göçlerinden daha önceye, henüz Orta Asya'da buldukları 10.-11. yüzyıllardan daha eski bir tarihe ait olduğunu göstermektedir:

Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nun Türkmenistan'da *Yeğenek* adlı bir varyantı vardır (Erdem, 1998: 72-73; Erdem, 2005: 161). Türkmenistan varyantında, Dede Korkut Kitabı'nda bulunmayan Dışoğuzların Gever Hanlığına Karşı Köreşi Boyu'nda, Oğuzlar ile Gever Hanlığı arasındaki mücadelelerde, Gazılık Hoca, Gever Hanlığı'na vekil olarak gönderilmiştir (Erdem, 1998: 262). Kazılık Koca'nın adı Türkmenistan varyantında da geçmektedir.

Türkmen varyantında Salır Kazan ile ilgili çok sayıda rivayet vardır: *Salır Gazan Hakkında (Rövyat)*'da (Erdem, 1998: 530-534), aslen Türkiye'den olan Salır Gazan güçlü bir pahlivanmış. Semerkant emiri ise Gacar boyundan olması gerektiği söylenen İtemen imiş. İtemen, Salır Gazan'dan haraç almak istemiş. Bunun üzerine İtemen'in üzerine yürüyen Salır Gazan, yolda Sahrayı Türkmenlerine uğramış. Onlar da Salır Gazan'ı yanlarında tutmak için güzel bir kızla evlendirmişler. Burada yedi yıl kalan Salır Gazan'ın ikisi oğul (Salır ile Sarı), ikisi kız (Sıray ile Gülsire) dört çocuğu olmuş. Salır Gazan, yedi yıldan sonra yine yola çıkmış. Yolunun geçtiği Balh vilayetinin Iqbal Patışa adlı şahının hem güzel hem de güçlü kızı varmış ki, kızı almak isteyip sınanan çok kişi bunu başaramamış. Bunu duyan Salır Gazan, kız ile güç sınamak için ona haber göndermiş. Sonunda Salır Gazan bu kızla evlenmiş ve on iki yıl birlikte

yaşamışlar, bir oğulları (Tekye Muhammet), bir kızları (Gülsüm) olmuş. Yoluna devam eden Salır Gazan, Samarkand'a gelmiş ve haberini İtemen'e göndermiş. İtemen, Salır Gazan'ı gücünü göstermesi için şart olarak havuza sokunca, hava soğuk bir kış vakti olduğu için havuz suyu donmuş ve İtemen, Salır Gazan'ın başını kesmiş. Aradan yıllar geçtikten sonra Salır Gazan'ın oğlu Tekye Muhammet güçlü bir pehlivan olmuş. Bir gün arkadaşları ile oynarken tartışınca, oğlan, Tekye Muhammet'e babası belli olmadığını söylemiş. Tekye Muhammet, annesinden babasının, Samarkand'da İtemen'in üstüne gidip geri gelmediğini öğrenmiş. Bunun üzerine Samarkand Hanlığı'na İtemen'e doğru yola çıkmış. Çöl içinden Sahrayı Türkmenlerin mekanına uğramış ve burada büyümüş kardeşleriyle görüşmüş. İki kardeş Tekye Muhammet ile Sarı, İtemen'i öldürmüşler, babalarının cesedini bulmuşlar. Yolda Buhara'yı almışlar. Sarı'nın evine gelip toy düzenlemişler. Tekye Muhammet ile Sarı birleşmiş, atalarının cesedini Tekye Muhammet'in anasının yanına alıp gitmişler, onu defnetmişler. Burasının Balh olması gerektiği belirtilmiştir (Eyüboğlu, 2019: 416-417). Bu rivayetin Dede Korkut Kitabı'ndaki birçok boyla benzerlikleri vardır.

Türkmenistan varyantındaki bu rivayetin ilk bölümü (Salır Gazan'ın ölümüne kadar olan bölüm), Dede Korkut Kitabı'ndaki Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu ve İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un; ikinci bölümü (Salır Gazan'ın bir oğlu olduktan sonraki bölümü) ise en alt tabakasında aynı destanın üç ayrı varyantı olarak değerlendirdiğimiz, Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu, Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu ve Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'un bir varyantıdır. Buradan şöyle bir sonuca ulaşabiliriz: Anadolu-Azerbaycan varyantında, tarihin derinliklerinden gelen büyük *Oğuzname*, tarihi süreç içerisinde birçok destan parçalarına ayrılarak Dede Korkut Kitabı'ndaki on iki boyu (on iki *Oğuzname*'yi) meydana getirirken ve Türkmen varyantında da birçok destan parçalarına ayrılarak Dede Korkut Kitabı ile paralel boyları meydana getirirken (Türkmen Halk Nüshası), Türkmen varyantında, büyük *Oğuzname*'nin bölünmeyen veya daha az bölünen bazı kısımları, birçok Dede Korkut boyunu bir arada içerecek şekilde, rivayet şeklinde yaşamaya devam etmektedir. Bu nedenle bu rivayetlerde birçok Dede Korkut boyu bir arada bulunmaktadır. Ayrıca belirtebiliriz ki, ozandan ozana taşınan Dede Korkut Kitabı'ndaki ve Türkmen varyantında Türkmen Halk Nüshası'ndaki boylar büyük oranda destan özelliklerini korumuş, ancak halk ağzında dilden dile taşınan Dede Korkut boyları ise daha çok değişime maruz kaldığından rivayet haline gelmişlerdir.

Ersarının Döreyişi Ya da Salırın Öldürilişi'nde (Erdem, 1998: 550-551), Senpul-Serpul denilen yerde yaşayan Salır Gazan'ın Tekeli ve Sarı adlı iki tane oğlu olduğundan ve Salır Gazan'ın parasına ve malına göz koyup onu öldürdüklerinden bahsedilmiş, daha sonra ise Tekeli ve Sarı'nın babalarının intikamını almak için bir kalenin oraya gittiğinden, sonra onların soylarından bahsedilmiştir (Eyüboğlu, 2019: 418). Bu rivayet Dede Korkut Kitabı'ndaki Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu, Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu ve Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'un bir varyantıdır.

Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nda geçen birçok yer adı bu boyun tarihini Oğuzlar'ın Anadolu-Azerbaycan'a glerinden daha önceye, henüz Orta Asya'da buldukları 10.-11. yüzyıllardan daha eski bir tarihe götürmektedir:

Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nda *Amıt Suyu*'nun adı geçmektedir (Gökyay, 1973: 99). *Camıu't-Tevarih*'de, Oğuz Han'ın Gur, Garcistan, Gazne, Zabil ve Kabil'e kadar olan yerleri ele geçirdiği, bu fetih sırasında *Amuy* ırmağından geçildiği belirtilmiştir. Oğuz Han, yurduna dönüşü sırasında *Amuye* Irmağı'ndan geçmiş, Semerkand'a doğru akan büyük bir ırmağ üzerindeki İlik vilayetini de geçerek Buhara sınırındaki Yalguz Ağaç'a gelmişti (Togan, 1982: 22, 47). *şecere-i Terakime*'ye göre, Oğuz Han, Talaş'tan Horasan'a giderken, *Amu suyu*'ndan geçmişti (Ebülgazi Bahadır Han, 1974: 39). Oğuznamelerde de geçen *Amuy/Amuye/Amu* Irmağı, Dede Korkut'ta geçen *Amıt Suyu* olup, eski bir destan geleneğinden gelmektedir ve Orta Asya'da bulunan günümüzdeki adıyla *Amu Derya*'dır (Eyüboğlu, 2019: 429-430).

Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nda *Demir Kapu Dervendi*'nin adı geçmektedir (Gökyay, 1973: 99) Türk Tarihinde çok sayıda yer *Demirkapı/Derbent* olarak bilinmektedir. Bu yerler özellikle de çeşitli Türk devletlerinin diğer kavimlerle sınır bölgelerini oluşturuyordu. Milattan nceki dönemlerden başlayarak, İskit/Sakalar, Hunlar, Kanglılar, Göktürkler, Batı Göktürkleri, Türgişler, Hazarlar, Oğuzlar gibi çok sayıda Türk boy ve devletleri, bu *Demirkapı*'ları aşmak için akınlar düzenlerlerdi ki, bütün bu hatıralar destanlara ve Dede Korkut'a yansımıştır. Bu *Demirkapı*'lardan ikisi çok ünlüdür ve Dede Korkut'ta adı geçen *Demirkapı*'lar bunlardır: 1) Orta Asya'daki (Amu Derya) *Demirkapı*: İliki ve en önemlisi, günümüzde Özbekistan'ın en güneyinde, Afganistan ve Tacikistan sınırlarının keşişim yerinde, Amu Derya'nın kıyısına yakın bir yerde yer alan *Demirkapı*'dır. 2) Hazar Denizi'nin batısındaki (Kafkasya) *Demirkapı*: Hazar Denizi'nin batısında, Azerbaycan'ın kuzeyinde, bugünkü Rusya'ya bağlı Dağıstan'da yer alan *Derbent*'tir.

Tarihi kaynaklarda *Demirkapı* hakkındaki bilgiler çoktur. Makale sınırını aşmamak için burada sadece bir iki örnek vereceğiz: *Kl Tigin Yazıtı*'nda Bilge Kağan, birçok yerde *Demirkapı*'dan bahsetmiştir ki, *Demirkapı*'nın Türkler için önemini ortaya koymaktadır: *Kl Tigin Yazıtı*'nda, Bilge Kağan, şöyle demektedir: “*Kurişaru Yen đ(z) keçe Temir Kapığka teği sledim*” (*Batıda İnci (Sır Derya) ırmağı(nı) geçerek Demir Kapı'ya kadar ordu sevk ettim*) (*Kl Tigin Yazıtı*, G3-G4; Tekin, 1998: 34-35). *Kl Tigin Yazıtı*'nda, Bilge Kağan, şöyle demektedir: “*Soğdak bodun iteyin tiyin Yin ğzğ keçe Temir Kapığka teği süledimiz*” (*Soğdak halkını düzene sokayım diye İnci (Sır Derya) ırmağını geçerek Demir Kapı'ya kadar sefer ettik*) (*Kl Tigin Yazıtı*, D39; Tekin, 1998: 48-49).

Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu da dahil olmak üzere Dede Korkut Kitabı'nda *Kara Dağ'ın/Kara Dağlar*'ın adı on bir boyda geçmektedir (Gökyay, 1973: 236). Dede Korkut Kitabı'nda (Gökyay, 1973: 335) bu dağların adı, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy ve Kam Bri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda *Karacuk* olarak da geçmektedir. Dede Korkut'ta adı geçen *Karadağ/Karaçuk*, Türklerin/Oğuzların anayurdu Orta Asya'da, Sır Derya boylarında uzanan *Karadağlar (Karataav)*'dır: Kaşarlı Mahmud'un Oğuz şehri olarak belirttiği

Karaçuk, esere göre hem Fârâb şehrinin hem de Oğuz ülkesinin adıydı (Sümer, 1972: 34, 38). Aybek ed-Devadari (ö:1336), 1310 yılında tamamladığı, içerisinde *Ulu Han Ata Bitiği*'nin özetini verdiği *Dürerü't-Tican ve Gurerü Tevarihî'z-Zaman* adlı eserinde Türkler arasındaki *Kara Dağ* hakkındaki birçok rivayeti aktarmıştır. Buna göre Türklerin atası Ulu Ay Ata ve Ulu Ay Ana, Ulu *Kara Dağ*'daki büyük bir mağarada yaşam bulmuş ve onlardan zamanla Türkler türemiştir (Demir, 2017: 73-89). Timur'un zafernamelerinde bu dağın adı geçmektedir. Buna göre *Karaçuk*, engin bozkıra hakim bir mevkideydi ve bozkır oradan gözetleniyordu. Timur ikinci defa Toktamış üzerine giderken buradan geçmişti. *Şecere-i Terakime*'deki Türkmen rivayetleri arasında Oğuzların yurdu olarak *Kazgurd* ile birlikte *Karaçuk*'tan bahsedilmiştir (Sümer, 1972: 35). Günümüzde Kazakistan'da Sir Derya Irmağı'na paralel bir şekilde uzanan *Kara Tav* sıradağları Dede Korkut'taki "*karşı yatan Kara dağ*" yahut *Karacuk Dağ*'dır (Togan'dan aktaran Gökyay, 1973: CIII-CIV). Dede Korkut'ta geçen *Karacuk* adı ile Oğuzlar'ın Sir-Derya boylarındaki ünlü sıradağları kastedilmiştir (Sümer, 1972: 384). Kazakistan'da Sir Derya'ya paralel bir şekilde uzanan *Karatav/Karadağlar*, Dede Korkut'taki ünlü *Kara Dağlar/Karaçuk*'dur (Eyüboğlu, 2019: 430). Dede Korkut'taki *Karacuk Çoban*'ın adındaki *Karacuk*, Orta Asya'da Sir Derya boyunca uzanan Oğuzların ünlü *Karadağlar*'ı ile ilgilidir. *Karadağlar*'ın bulunduğu Sir Derya bölgesi, Korkut efsanelerinde dünyanın merkezi olarak geçmektedir. *Karadağlar*, eski Türklerin Ulu Han Ata Bitigi kitabında ilk insanların, Türklerin atalarının ortaya çıktığı bölge olarak geçmektedir. *Karadağlar/Karacuk* bölgesinin Oğuzların/Türklerin hatıralarında önemli bir yeri vardır (Eyüboğlu, 2021: 139). Dede Korkut'ta on bir boyda adı geçen *Karadağ/Karaçuk*, Türklerin/Oğuzların anayurdu Orta Asya'da, Sir Derya boylarında uzanan ünlü *Karadağlar (Karatav)*'dir.

Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu da dahil olmak üzere Dede Korkut Kitabı'nda *Kazılık Dağı*'nın adı altı boyda geçmektedir (Gökyay, 1973: 336). Kırgızların *Manas Destanı*'nin devamı olan *Semetey Destanı*'nda Dede Korkut'un ve *Kazılık Dağı*'nin adları geçmektedir (Erdem, 1998: 317). Dede Korkut'ta adı geçen *Kazılık Dağı*, Türklerin/Oğuzların anayurdu Orta Asya'dadır: Zeki Velidi Togan, *Kazıgurt*'u Orta Asya'daki aynı adla bilinen dağ ve kasaba olarak belirttikten sonra, Ahmed Yesevi'nin halifesi İsmail ve İshak Ata'ların *Kazıgurt*'a mensup olduğunu söylemiştir (Togan, 1982: 81). Orhan Şaik Gökyay, *Kazılık Dağı*'ni, "*Taşkent'le Sayram arasında bir küçük dağ*" olarak belirtmiştir (Gökyay, 1973: 336). Faruk Sümer'e göre, gerek Azerbaycan, gerek Doğu Anadolu'da *Kazılık Dağı* adlı bir dağ, eski ve yeni kaynaklarda görülmemektedir. Bu dağın da Türkistan'da olması pek muhtemeldir. *Kazılık Dağı*'nin adı *Manas Destanı*'nda da bir yerde geçmektedir. *Kazgurd*, Oğuzlar'ın yurtlarındaki ünlü dağlardan birisi olup, Sirderya boylarındaki *Karaçuk*, yani bugünkü *Karatav* sıra dağlarının bir kısmı olmalıdır (Sümer, 1959: 366, 410). Alkey Margulan'a göre, Dede Korkut'ta geçen yerlerden *Kazılık* bugünkü Kazakistan'dadır. *Kazılık* adı, *Manas Destanı*'nda da vardır. Kazakistan'da, Çimkent ilinde, kutsal bir yer olarak görülen, *Kazıgurt Mağarası* vardır (Margulan, 2000: 142-143). Saadetin Gömeç, *Kazılık Dağı*'ni bugünkü Türkistan'da, Güney Kazakistan bölgesinde küçük bir dağ, Tanrı Dağları'nın batıya doğru uzanan kollarından biri olarak belirtmiştir. *Manas Destanı*'nda da geçmesi bunu doğrular niteliktedir (Gömeç, 2009: 212).

Türkmenistan varyantında, Dede Korkut Kitabı'nda bulunmayan Dışoğuzların Gever Hanlığına Karşı Köreşi Boyu'nda, Oğuzlar ile Gever Hanlığı arasındaki mücadelelerde, Gazılık Hoca, Gever Hanlığı'na vekil olarak gönderilmiştir (Erdem, 1998: 262). Kazılık Koca'nın adı, dolayısıyla Kazılık adı Türkmenistan varyantında da geçmektedir.

Dede Korkut'ta adı geçen ünlü *Kazılık Dağı*'nın, bugünkü Tanrı Dağları ve onun bir kolu olan Aladağlar ve Aladağlar'ın batıdaki en uç noktası olan *Kazıgurt Dağı* olduğu anlaşılmaktadır. Orta Asya'da Türk toplulukları arasındaki çeşitli efsanelerde, dünyanın merkezi olarak *Sir Derya*'nın gösterilmesi, insanlığın ilk olarak *Karadağ*'da ortaya çıktığına inanılması, bu bölgede yer alan binlerce yıllık mağara ve arkeolojik materyallerin bulunması, tarihin en eski devirlerinde Türkler için bu bölgenin önemini ortaya koymaktadır. Günümüzde Kazakistan'da Çimkent'in güneyi ile Özbekistan'ın başkenti Taşkent'in kuzeyi arasındaki, Kazakistan-Özbekistan sınır bölgesinde yer alan *Kazıgurt Dağı*, Tanrı Dağları'nın bir kolu olan *Aladağlar*'ın batıdaki uç noktasını oluşturmakta olup, bu dağ silsilesinin en eski adlarından birini yansıtır olmalıdır.

Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu ve Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'da *Türkistan*'ın adı geçmektedir (Gökyay, 1973: 812). Dede Korkut'taki *Türkistan*, hiç şüphesiz bu addaki ülkeyi ifade etmektedir. Türkistan adını taşıyan başka bir yer yoktur (Sümer, 1959: 408-409; Sümer, 1972: 384). Dede Korkut'ta adı geçen *Türkistan*, elbette ki Türklerin ana yurdu Orta Asya'da olup tarihi *Türkistan* bölgesini ifade etmektedir. Herhalde yeri ve anlamı bu kadar açık olduğundan fazla açıklama yapmaya gerek yoktur. Mağcan Cumabay'ın bir dizesi Türkistan'ın Türkler için önemini oldukça güzel bir şekilde dile getirmektedir: “*Türkistan iki dünya esigi koy, / Türkistan er Türkün besigi goy*” (Bahar, 1994: 233).

1.6. Üst Tabaka

Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nun en üst tabakası sonraki dönemlerle ilgilidir.

Tarih boyunca eski Türklerin yaşadıkları yerlerde ortaya çıkan arkeolojik buluntular, tarihi kaynaklarda yer alan çeşitli bilgiler ve bu konuda araştırmacılarca yapılan çok sayıda değerlendirme eski Türklerin inanışları konusunda değerli bilgiler vermiştir. Vasiliy Vladimiroviç Barthold (Barthold, 2004: 17), Wilhelm Radloff (Radloff, 1956: 3; Radloff, 2012: 15), Yusuf Ziya Yörükkan (Yörükkan, 2014: 11), Abdülkadir İnan (İnan, 1976: 8; İnan, 1986: 1), Jean Paul Roux (Roux, 2011: 116-117), Peter Benjamin Golden (Golden, 2012: 21), Yaşar Çoruhlu (Çoruhlu, 2015: 17), Fuzuli Bayat (Bayat, 2006: 21) gibi çok sayıda önde gelen araştırmacı, eski Türklerin din ve inanışlarını *Şamanizm (Kamlık/Şamanlık)* olarak belirtmişlerdir. Eski Türkler *Kamlık/Şamanizm* inanışlarına, kültür ve medeniyetine sahiptiler.

Eski Türklerin ve en eski atalarının; yaşadıkları coğrafyanın ve yaşamın bir ürünü olarak ortaya çıkan; tarihin derinliklerine ve eski çağlara uzanan; Natürizm, Animizm ve Totemizm ile harmanlanmış; atalar, gök, yer, dağ, ağaç, su, ateş vb. kültlerinin önemli bir yer tuttuğu; büyü, kehanet, fal vb. unsurların yer aldığı; tanrılar panteonunun bulunduğu; binlerce yıllık bir geçmişe sahip;

Kamlık/Şamanizm inanışlarından, kültür ve medeniyetinden; aralarında ortaklıklar olmakla birlikte çok sayıda farklılığın olduğu; farklı bir coğrafya ve yaşamın ürünü olan; İslam inanışlarına, kültür ve medeniyetine geçişleri ve bu süreçte yaşanan bazı değişimler ve dönüşümler, bunların insan yaşamına, inanışlarına, anlatılara ve tiplere etkileri, Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu'na yansımış ve bu anlatının üst tabakasının şekillenmesinde etkili olmuştur. Eski Türklerin yüzyıllar boyu süren ve hatta günümüzde bile devam eden, kimi zaman sancılı kimi zaman daha kolay gerçekleşen, tarihte ve günümüzdeki Türk toplumlarında farklı oranlarda ve etkilerde gerçekleşen, iki farklı kültür ve medeniyet arasındaki bu dönüşüm süreci, sadece bu anlatı değil, az veya çok, bütün Dede Korkut Boyları'nın üst tabakasının şekillenmesinde etkili olmuştur (Eyüboğlu, 2022: 77).

SONUÇ

Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nda en eskisi tarihin derinliklerine uzanan birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır. Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nda tarihi-coğrafi-edebi-kültürel olarak başlıca iki tabaka bulunmaktadır: *Alt Tabaka* ve *Üst Tabaka*. Alt tabaka *En Eski Devirler Tabakası*, *İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun Tabakası*, *Göktürk-Türgiş Tabakası*, *Oğuz Tabakası*'ndan oluşmaktadır.

Birçok Türk topluluğunun adının binlerce yıl öncesine uzanan tarihi kökleri olduğu daha iyi anlaşılmaktadır. Orta Asya'dan Mezopotamya'ya göç etmiş olan *Sümerler*, *Kutlar*, *Kaslar* gibi kavimler eski Türklerle ilişkilidir. M.Ö. 2500 ve M.Ö. 1700 yıllarında Orta Asya'dan Hazar Denizi'nin güney bölgesine göç ederek burada yayılan ve Mezopotamya'da hakimiyet kuran *Kutlar* ve *Kuzlar/Kaslar/Kazlar* tarihteki en eski Türk toplulukları arasında yer almaktadırlar. Tarihin erken devirlerinde *Guz/Kuz/Kaz* kavim adının Türklerle ilişkilendirilmesi sonraki dönemlerde de devam etmiştir. *Guz* ile *Oğuz* adı aynı kökten gelmektedir. *Guz/Kuz/Kaz* adının ve hatıralarının tarihi süreç içerisinde *İskitler/Sakalar* ve *Oğuzlarda*, çeşitli *Türk* topluluklarında devam ettiği görülmektedir.

Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'ndaki *Kazılık Koca*'nın adı ile Dede Korkut'taki *Kazan*'ın adı alt tabakada aynı döneme aittir. Dede Korkut'taki *Kazan*, Oğuzların efsanevi hükümdarı *Oğuz Han*'dır. Dede Korkut'taki *Kazan* adı *Kaz Han* demektir ve "*Kazların Hanı*" anlamındadır. Tarihi süreç içerisinde *Kaz Han* adı zamanla *Kazan*'a dönüşmüştür. *Oğuz Han*, yani en eski söylenişiyile *Guz/Kuz Han* adı ise "*Oğuzların Hanı*", yani en eski söylenişiyile "*Guzların/Kuzların Hanı*" demektir. *Kazlar* ile *Kuzlar* aynı topluluktur. *Kaz Han* (Kazan) ile *Kuz Han* (Oğuz Han) aynı adın tarihi süreç içerisinde farklılaşmış iki ayrı varyantıdır. Tarihi süreç içerisinde *Kazlar*; *Kazlar* ve *Kuzlar* olarak ikiye ayrılmıştır. *Kazlar*'dan zamanla *Kazarlar* (Hazarlar), *Kuzlar*'dan zamanla *Oguzlar/Ogurlar* ortaya çıkmıştır. *Kaz Han* adı ve destanı (Oğuzname) da *Kaz Han/Kazan* ve *Kuz Han/Oğuz Han* olarak iki farklı varyant haline gelmiştir.

Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nun tarihin derinliklerinden geldiği, en alt tabakasının Milattan Önceki birkaç binli yıllara uzandığı anlaşılmaktadır. Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nda, Yigenek'in Şamanistik yönleri vardır. Bunlar

Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nun eski dönemlere uzanan tarihi köklerinin bir yansımasıdır.

Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nun İskit/Saka-Hun-Kanlı-Usun dönemine uzanan bir alt tabakası olduğu anlaşılmaktadır. Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'ndaki *İskit/Saka-Hun-Kanlı-Usun Tabakası* ile *En Eski Devirler Tabakası* çok iç içe geçmiştir.

Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nun bir alt tabakası Göktürk-Türgiş dönemiyle ilgilidir. Dede Korkut'un önemli bir tarihi tabakasının Göktürk-Türgiş dönemiyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır.

Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nun bir alt tabakası Oğuz dönemiyle ilgilidir. Destanın Oğuz tabakasında; Oğuz etnikleşmesi gerçekleşmiş; Oğuz Eli, Oğuzlar vb. unsurlar yaygınlık kazanmış; destanın bu varyantı Oğuzlar arasında yayılmıştır. Bu Oğuz etnikleşmesiyle birlikte bu destan da bir Oğuz destanı haline gelmiştir.

Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nun *Yeğenek* adlı bir Türkmenistan varyantının olması, ayrıca boyda geçen birçok yer adı, bu boyun tarihi köklerinin Oğuzlar'ın, Hazar'ın batısına, Anadolu-Azerbaycan'a göçlerinden çok daha önceye, henüz Orta Asya'da buldukları 10.-11. yüzyıllardan daha eski bir tarihe ait olduğunu göstermektedir:

Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nun en üst tabakası sonraki dönemlerle ilgilidir.

KAYNAKÇA

Aça, Mehmet (2011). "İki Sır İki Kahraman: Uşun Koca Oğlu Segrek ile Zozı Körpeş", *Millî Folklor*, S. 90, s. 26-36.

Agacanov, Sergey Grigoreviç (2015). *Oğuzlar*. Çev. Ekber N. Necef ve Ahmet Annaberdiyev. İstanbul: Selenge Yayınları.

Aristov, Nikolay Aleksandroviç (2014). *Türk Halklarının Etnik Yapısı*. İstanbul: Selenge Yayınları.

Aydemir, Adem (2010). "Türk Folklorunda Nişanlanma ve Evlilik Sembolü Olarak 'Gerdanlık, Küpe ve Yüzük", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, S. 282, s. 20-23.

Bahar, Hasan (1994). "Türkistan'ın Coğrafi Konumu ve İlkçağ Kaynaklarına Göre Tarihi", *Selçuk Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 1, s. 233-244.

Balkan, Kemal (1990). "Eski Önasya'da Kut (Veya Gut) Halkının Dili ile Eski Türkçe Arasındaki Benzerlik", *Erdem*, 6 (16), s. 1-64.

Barthold, Vasiliy Vladimiroviç (2004). *Orta Asya Türk Tarihi -Dersleri-*. Ankara: Çağlar Yayınları.

Bayat, Fuzuli (2006). *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Beydili, Celal (2005). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, çev. Eren Ercan. Ankara: Yurt Kitap Yayın.

Boratav, Pertev Naili (2012). *Türk Mitolojisi / Oğuzların - Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi*. Çev. Recep Özbay. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.

Budagov, B. E. (1994). *Türk Uluslarının Yer Yaddaşı*. Bakü: Elm.

Çoruhlu, Yaşar (2015). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.

De Groot, J. M. ve Asena, G. Ahmetcan (2011). *2500 Yıllık Çin İmparatorluk Belgelerinde Hunlar ve Türkistan*. İstanbul: Pan Yayıncılık.

Demir, Necati (2017). *Ulu Han Ata Bitigi - Türklerin En Eski Destanı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Derman, Ayşegül ve Aslan, Zeynep (2016). “Çevre Eğitimi İçin Kültürel Bir Bakış Açısı: Dede Korkut Hikâyeleri”. *Turkish Studies*, Volume 11/14, s. 201-220.

Durmuş, İlhami (2017). *İskitler*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Durmuş, İlhami (2018). “Sumerlilerin Kökeni ve Kültürü”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5 (17 Ek), s. 177-200.

Duymaz, Ali (1996). “Kıpçak Sahası Türk Destanlarında Bir Oğuz Alpı: Salur Kazan”, *Millî Folklor*, S. 31-32, s. 49-59.

Duymaz, Ali (1997). *Bir Destan Kahramanı Salur Kazan*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Ebülgazi Bahadır Han (1974). *Türklerin Soy Kütüğü (Şecere-i Terakime)*. Haz. Muharrem Ergin. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser Serisi.

Ekici, Metin (2019). *Dede Korkut Kitabı Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası, Soylamalar Ve 13. Boy, Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi, Orijinal Metin (Tıpkıbasım), Transkripsiyon, Aktarma*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Ercilasun, Ahmet Bican (1998). “Deli Dumrul İle Kazakların Korkut Atası Arasında Bir Mukayese”, *Millî Folklor*, S. 37, s. 13-16.

Ercilasun, Ahmet Bican (2000). “Dede Korkut'taki Olayların Zamanı”, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni (Ankara, 19-21 Ekim 1999) Bildirileri*, haz. Alev Kahya Birgül ve Aysu Şimşek Canpolat. Ankara: AKM Yayınları. s. 157-160.

Ercilasun, Ahmet Bican (2002). “Salur Kazan Kimdir?”, *Millî Folklor*, S. 56, s. 22-33.

Ercilasun, Ahmet Bican (2004). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Ercilasun, Ahmet Bican (2015). “Oğuz Adının Etimolojisi”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Oğuzlar / Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu (Ankara, 21-23*

Mayıs 2014) *Bildirileri*, edit. Tufan Gündüz ve Mikail Cengiz. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları. s. 15-20.

Ercilasun, Ahmet Bican (2019). “Dede Korkut Kitabı’nın Yeni Nüshası ve Üzerindeki Yayınlar”, *Milli Folklor*, S. 123, s. 5-22.

Erdem, Melek (1998). *Dede Korkut Türkmenistan Varyantları*. Yayınlanmamış doktora tezi. Ankara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Erdem, Melek (2005). “Dede Korkut Destanlarının Türkmenistan Varyantının Yazma Nüshalarla İlişkisi Üzerine”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 4 (Aralık 2005), s. 158-188.

Ergin, Muharrem (1964). *Dede Korkut Kitabı / Metin - Sözlük*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Ergin, Muharrem (1989). *Dede Korkut Kitabı I. / Giriş - Metin - Faksimile*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi.

Ergin, Muharrem (2017). *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Eyüboğlu, Dursun Can (2019). *Korkut*. İstanbul: Cinius Yayınları.

Eyüboğlu, Dursun Can (2021). Dede Korkut'taki Karacuk Çoban. *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, 5 (2), 134-179.

Eyüboğlu, Dursun Can (2022). Dede Korkut'taki Deli Dumrul. *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademik Araştırmalar Dergisi*, 6 (1), 64-86.

Eyüboğlu, Dursun Can (2022b). Dede Korkut'taki Kara Budak Üzerine Bir Değerlendirme. *Anasay*, (19), 213-240.

Golden, Peter Benjamin (2012). *Türk Halkları Tarihine Giriş*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Gökyay, Orhan Şaik (1973). *Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları.

Gömeç, Saadettin (2009). “Dede Korkut Kitabında Geçen Tartışmalı Bazı Yer Adları Üzerine”, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 4 (2009), s. 210-217.

Hatiboğlu, Vecihe (1979). “Türk Tarihinin Başlangıcı”, *Ankara Üniversitesi Türköloji Dergisi*, C. 8, S. 1, s. 29-52.

İbrayev, Şâkir (2000). “Korkut ve Şamanizm”, akt. Dinara Düseybayeva, *Kazakistan'da Dede Korkut*, haz. Abdimalik Nısanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları. s. 197-281.

İnan, Abdülkadir (1976). *Eski Türk Dini Tarihi*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.

İnan, Abdülkadir (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm, Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

İslamzade, Atif (2011). “Epik Gelenekte Salur Kazan Karakteri Salur’un Kendi Rolünde”, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi (Azerbaycan Özel Sayısı)*, S. 2011/1, s. 112-119.

- İsmagulov, Orazak (2007). “Kazak Halkının Etnik Yapısı”, *Kazakistan Tarihi: Makaleler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. s. 35-44.
- Kafesoğlu, İbrahim (2012). *Türk Millî Kültürü*. İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- Karadeniz, Hasan Basri (2005). “Türklerde “Kut” Kavramı ve Osmanlılar’ın Kutsiyet Elde Etme Çabaları”, *Akademik Bakış*, S. 7, s. 1-14.
- Karakaş, Selim (2014). “Tengri Kutı Versus Res Publica: Erken Dönem Türk Yönetim Tarihinde Cumhuriyet Düşüncesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 7, S. 33, s. 341-350.
- Karatay, Osman (2013). “Kut: Evrensel Dilde Tanrı ve İyilik”, *Türk Tarihçiliğine Katkılar <Mustafa Kafalı Armağanı>*, Ed. Üçler Bulduk ve Abdullah Üstün. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü. s. 63-68.
- Kâşgarlı Mahmûd (2005). *Divânü Lugâti't-Türk*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Kemaloğlu, Muammer (2019). *Dede Korkut (Destan İçre Tarih)*. Ankara: Raf Kitabevi.
- Konıratbayev, Avelbek (2000). “Korkut Ata Hakkında”, akt. Dinara Düyseyeva, *Kazakistan'da Dede Korkut*, haz. Abdimalik Nısanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları. s. 147-182.
- Köprülü, Fuat (1976). *Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kramer, Samuel Noah (2002). *Sümerler (Tarihleri, Kültürleri ve Karakterleri)*. Çev. Özcan Buze. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Landsberger, Benno (1943). “Sümerler”, Çev. Mebrure Osman Tosun, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 5, s. 89-102.
- Margulan, Alkey (2000). “Korkut: Efsane ve Hakikat”, akt. Banu Muhyayeva, *Kazakistan'da Dede Korkut*, haz. Abdimalik Nısanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları. s. 123-146.
- Memiş, Ekrem (2002). “Ortadoğu'da Türklerin Varlığı Tartışmaları”, *Türkler*, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, C. 1. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. s. 435-450.
- Oğuz, Öcal (2004). “Destan Tanımı Ve Eski Türk Destanları”, *Millî Folklor*, S. 62, s. 5-7.
- Ögel, Bahaeddin (1971). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları, 1. Cilt*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Ögel, Bahaeddin (1971b). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları, 2. Cilt*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Özkul, Ümmühan (2013). *Bizans Tarih Yazarlarından İoannes Skylitzes'in, Sinopsis İstorion Adlı Eserinde Türkler (1025-1057)*. Yüksek lisans tezi. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.

Radloff, Wilhelm (1956). *Sibirya'dan II (Aus Sibirien)*. Çev. Ahmet Temir. İstanbul: Maarif Basımevi.

Radloff, Wilhelm (2012). “Şamanlık”, *Türklük ve Şamanlık*, edit. Ö. Andaç Uğurlu, çev. A. Temir, T. Andaç, N. Uğurlu. İstanbul: Örgün Yayınevi. s. 13-103.

Roux, Jean-Paul. (2011). *Eski Türk Mitolojisi*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.

Salman, Hüseyin (1998). *Türgişler*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Salman, Hüseyin (2002). “Türgişler”, *Türkler*, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, C. 2. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. s. 412-420.

Sümer, Faruk (1959). “Oğuzlar’a Ait Destani Mahiyetde Eserler”, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XVII/3-4, s. 359-455.

Sümer, Faruk (1972). *Oğuzlar / (Türkmenler) Tarihleri - Boy Teşkilatı - Destanları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.

Sümer, Faruk (2007). “Oğuzlar”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, cilt: 33, s. 325-330.

Şeşen, Ramazan (2017). *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Taşagıl, Ahmet (2013). *Kök Tengri'nin Çocukları (Avrasya Bozkırlarında İslâm Öncesi Türk Tarihi)*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık.

Taşagıl, Ahmet (2015). “Oğuzların Tarih Sahnesine Çıkışı Hakkında”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Oğuzlar / Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu (Ankara, 21-23 Mayıs 2014) Bildirileri*, edit. Tufan Gündüz ve Mikail Cengiz. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları. s. 21-30.

Tekin, Talat (1998). *Orhon Yazıtları / Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*. İstanbul: Simurg Yayınevi.

Tezcan, Semih ve Boeschoten, Hendrik (2001). *Dede Korkut Oğuznameleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Togan, Zeki Velidi (1981). *Umumi Türk Tarihine Giriş*. İstanbul: Enderun Kitabevi.

Togan, Zeki Velidi (1982). *Oğuz Destanı. Reşideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlili*. İstanbul: Enderun Yayınları.

Uydu Yücel, Mualla (2015). “Karadeniz’in Kuzeyinde Oğuz-Guz-Uzlar”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Oğuzlar / Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu (Ankara, 21-23 Mayıs 2014) Bildirileri*, edit. Tufan Gündüz ve Mikail Cengiz. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları. s. 385-404.

Yörükkan, Yusuf Ziya (2014). *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Millî Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD) / Cilt 6 - Sayı 2

Sorumlu Yazar: Raşit Çöloğlu / Erciyes Üniversitesi, Rektörlük, Dr.
rasitcologlu@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-8560-6463

Atıf: ÇÖLOĞLU, R. (2022), Tuva Destanlarında Hayvan Motifi: Haan-Tögüldür Destanı Örneği, Cilt 6, Sayı 2, s. 70-83.

Gönderim Tarihi: 16 Kasım 2022 / Kabul Tarihi: 24 Aralık 2022

Araştırma Makalesi

ISSN: 2587-1331

DOI: 10.55774/mikad.1205572

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/mikad>

TUVA DESTANLARINDA HAYVAN MOTİFİ: HAAN-TÖGÜLDÜR DESTANI ÖRNEĞİ

Öz

Tuvalar Güney Sibirya’da Türk ve Moğol halklarıyla iç içe yaşayan kadim bir Türk boyudur. Haan- Tögüldür Destanı Türk ve Moğol destanlarının yapı ve motif özelliklerini gösterir. Destan, kahramanın evlenmek için çıktığı yolculuk, gösterdiği kahramanlıklar ve istediği kızı almak için katıldığı müsabakalar üzerine kuruludur. Bu özelliğiyle Türk-Moğol destanlardaki “kahramanın evlilik yolculuğu”nun geleneksel kurgu ve motif yapısına uygundur. Türk destanları hayvan motifi ve sembolik anlamı açısından zengindir. Destanda at, kahramanın yoldaşdır, kahramana akıl verir, kahramanla birlikte şekilde değiştirir ve öldürülen sahibini diriltebilme becerisine sahiptir. Destanda kahramanın atları sıra dışı özellikler taşır. Destanda çok sayıda at donuna da yer verilir. Destandaki diğer bir hayvan da devedir. Deve kahramanın kendini ispatlaması için yoluna çıkan engellerden biridir. Haan-Tögüldür bu deveyi yenerek evlenmek için yapılan yarışlara katılabilir. Destanda kuş motifi Haan-Hereti kuşu şeklinde gizemli ve sembolik bir kuş olarak kendine yer bulmuştur. Destanda büyük ve küçükbaş hayvanlar bazı benzetmeler yanında daha çok etinden faydalanılan hayvanlar olarak yer almaktadır. Tuvalar şamanist ve Budist olmalarına rağmen Müslüman Türklerle benzer bir beslenme alışkanlığına sahiptirler. Bu çalışma sonucunda Haan-Tögüldür Destanı’nda zengin bir hayvan motifinin yer aldığı ve hayvan motiflerinin diğer Türk boylarının destanlarındakiyle benzer olduğu ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tuvalar, Destan, Haan-Tögüldür, Hayvan.

ANIMAL MOTIF IN TUVAN EPIC: THE CASE OF HAAN-TÖGÜLDÜR EPIC

Abstract

The Tuvans are an ancient Turkish tribe living together with the Turkic and Mongolian peoples in Southern Siberia. Haan-Tögüldür Epic shows the structure and motif features of Turkish and Mongolian

epics. The epic is based on the hero's journey to get married, the heroism he showed and the competitions he participated in to get the girl he wanted. With this feature, it is suitable for the traditional fiction and motif structure of the "hero's marriage journey" in Turkish-Mongol epics. Turkish epics are rich in animal motifs and symbolic meanings. In the epic, the horse is the hero's companion, gives the hero intelligence, transforms with the hero, and has the ability to resurrect its owner. The hero's horses in the epic have extraordinary features. Many horse colors are also included in the epic. Another animal in the epic is the camel. The camel is one of the obstacles in the way of the hero to prove himself. Haan-Tögüldür can beat this camel and participate in the races to get married. In the epic, the bird motif found its place as a mysterious and symbolic bird in the form of the Haan-Hereti bird. In the epic, cattle and small cattle are included as animals that are mostly used for meat, as well as some analogies. Although Tuvans are shamanistic and Buddhist, they have a similar diet to Muslim Turks. As a result of this study, it has been revealed that there is a rich animal motif in the Haan-Tögüldür Epic and that the animal motifs are similar to those in the epics of other Turkish tribes.

Keywords:Tuvans, Epic, Haan-Tögüldür, Animal.

GİRİŞ

Rusya Federasyonu'na bağlı Tuva Cumhuriyeti'nde, Moğolistan'ın batısında ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin Sincan Eyaleti'nde (Doğu Türkistan) yaşayan Tuva Türkleri (Akıncı ve Dok, 2012: 75) tarihte "Uryanghaylar", "Soyotlar", "Soyonlar", "Tannu-Tuvalar" şeklinde adlandırılmışlardır (Akıncı, 2009: 30). Türk boyları arasında Moğollarla en fazla ortak kültürel bağlara sahip halklardan biri olan Tuvalar geçmişte Batı Moğollarından Oyratların kurduğu Cungar Hanlığı'nın da önemli unsurlarındandır. Bu sebeple Tuva Türkleri, Moğollar tarafından Büyük Moğol Ulusu'nun (İkh Mongol Uls) bir parçası olarak da görülmektedir.

Tuvaların kökleri isim benzerliğinden dolayı To-pa'lara dayandırılrsa da (Ölmez, 1996: 10) To'pa ismi IV. yüzyılda kuzey Çin'de kurulan Türk asıllı Kuzey Wei Hanedanlığı'nın Türkçe adlandırılışı olan "Tabgaç" kelimesinin Çince telaffuzundan ibarettir ve Tuva Türkleriyle doğrudan bir ilişkisi bulunmamaktadır. Tuvaların boy yapısında yer alan "Kırgız" ve "Uygur" gibi ana uruglar dikkate alındığında Tuvaların yüzyıllar önce bölgeye hâkim olan Uygur ve Kırgız halklarının bakiyeleri oldukları ve belirli bir bölgede kader birliği içinde yaşayan bazı Türk boylarının Tuva adı altında ayrıştığı anlaşılabilir. Bu durum, farklı kökenden olan onlarca Türk ve Moğol boyunun siyasi ve coğrafi şartlar gereği bir araya gelerek yüzyıllar içinde Kazak adı altında tek bir ulus meydana getirmelerine benzetilmektedir.

Tuva Türklerinin destanlarından Haan-Tögüldür, *Dalay-Baybıñ Haan-Baazañaynıñ Maadırlıg Tooldarı* isimli çalışmada yer almaktadır. Bu kitap, "Tıvanıñ Dıl, Litaratura Bolğaş Töögünüñ Ertem Şinçilel İsnitidu" tarafından 1994 senesinde Kızıl'da "Aas Çogaalınıñ Turaskaaldarı" isimli seride üçüncü cilt olarak yayımlanmıştır (Arçın, 2010: 19).

Destana göre Haan-Tögüldür, Demir-Kurlug Han'ın güzeller güzeli kızı Toylu-Buduk'u almak için yapılacak müsabakalara katılmayı ister. Atı Kañ-Hüreñ ile yola çıkan bahadır yolda karşısına çıkan Demir-Kurlug Han'a ait erkek deve ile savaşı ve boynunu kamçıyla vurup kırarak öldürür. Ardından Haan-Tögüldür'ün, karşısına güreşi Koşkulday-Mergen çıkar. Onu da güreşte yener ve boğazını keserek öldürür. Haan-Tögüldür, Demir-Kurlug Han'ın obasına yaklaşıncaya bir ihtiyarla karşılaşır ve ona Toylu-Buduk'un hangi sarayda oturduğunu sorar. İhtiyar Toylu-Buduk'un yüz sekiz kat cam evin üstünde dokuz kat altın cam evin içinde oturduğunu söyler. Bunun üzerine Haan-Tögüldür atını kahverengi taya kendisini ise kepeneği keçeli, gözü irinli insanoğluna dönüşerek dokuz kat altın cam eve gelir ve uyuyan Toylu-Buduk'un yanına uzanır. Ertesi gün Demir-Kurlug Han uyandığında atının yanında bağlı duran

kahverengi tayı görür. Han'ın sihirbazı bu atın Haan-Tögüldür'e ait Kan-Hüren olduğunu söyler. O sırada da Toylu-Buduk'un yanında keçe kepenekli bir oğlanın uyuduğu haberi gelir. Demir-Kurlug Han Demir-Oğul güreşçisiyle Toylu-Buduk'un yanına gide ve orada yatan zavallı oğlanı görür. Haan-Tögüldür uyanınca Han'ın çadırına gider. Orada Haan-Tögüldür ve Demir-Oğul, Toylu-Buduk için tartışır ve bunun üzerine Han, atış-yarış yapmalarını, kazanan kişinin de Toylu-Buduk'u alabileceğini söyler. İlk olarak Demir-Oğul güreşçinin atları ile Haan-Tögüldür'ün Kañ-Hüreñatı yarışır. Kañ-Hüreñ'e Toylu Buduk'un hizmetçisi olan bir kız biner ve yarışı kazanır. Daha sonra Haan-Tögüldür Demir-Oğul ile güreşmeye başlar ve onu yener. Demir-Kurlug Han, Haan-Tögüldür'ün Toylu Buduk'u almasının uygun olduğunu söyler. Hayvanlar kesilir, şölen yapılır. Demir-Kurlug Han Haan-Tögüldür'e kendisinin Çinge-Şilgi atını verir. Haan-Tögüldür, Toylu-Buduk ile yurduna geldiğinde halkı yüzlerce hayvan kestirir ve ziyafet verir. Daha sonra Angır-Çeçen kardeşini kendisine müsabakalarda yardımcı olan Bakıştay-Höo'ye verir. Mallarını kardeşiyile eşit olarak paylaşır. Üç büyük yurt kurar, hayvanlarını besleyip, yaşarlar.

Walther Heissig yapı ve motif olarak Moğol destanlarını iki kısma ayırmış ve bunun Türk destanlarına da uygulanabileceğini belirtmiştir. Bunlar evlilik yolculuğunun yapıldığı "Kur destanları" ve kahramanın yurdunu veya ailesini kurtarmak için şeytani bir figüre karşı mücadelesinin anlatıldığı "Kurtarma destanlarıdır" (1979:9).

Kur destanlarında kahraman, anne babasından ona nasıl gelin olacağını söylemesini ister. Daha sonra uzakta yaşayan ve sık sık kendisine ailesince vaat edilen gelini aramaya koyulur. Yolda ilk engellerle karşılaşır. Bazı durumlarda, kendisine vaat edilen kadını başka bir talibin almaya çalışacağı haberini alır. Genellikle bu, gelinin babasının ülkesini işgal eden ve kızı ona vermeye zorlayan bir canavar veya bir devdir. Kızının kaderini At yarışı, okçuluk ve güreş müsabakaları belirleyecek ve bu yarışmaların galibi kızı alacaktır. Uzun bir yolculuktan sonra gelinin uzak yurduna gelen kahraman, küçük, sümüklü ve pejmürde bir çocuk figürüne dönüşür ve güzel atı uyuz bir tay olur. Kahraman, bu görünüşte müstakbel gelinin babasının önüne çıkar ve gelin için yapılan yarışmalara katılmasına izin verilmesini talep eder. Daha sonra diğer taliplere karşı üç maçı da kazanır. Kızını küçük sümüklü çocuğa vermemek için ona sık sık başka görevler yükleyen ve onu hapse atmaya ya da öldürmeye çalışan gelinin babasının direnmesine rağmen sonunda kahraman galip gelir. Kendini genç, güçlü bir kahraman olarak gerçek haliyle gösterir, kızıyla evlenir ve onunla birlikte memleketine döner (Heissig, 1979:9).

Moğol folklorist Rinchindorji'e göre ise Türk-Moğol destanlarında kahramanın bir eş arayışı üzerine kurulu olan evlilik yolculuğunun olay örgüsü çerçevesi, aşağıdaki temel motiflerden oluşur:

"Zaman; yer; genç kahraman ve onun akrabaları; kahramanın binek atı; anayurdu; sarayı ve çadırı; müstakbel eşi hakkında bilgi; genç kahramanın evlenme isteği ve yakınlarının buna karşı çıkan öğütleri; binek atının yakalanması; koşumların hazırlanması; yay, ok, kılıç ve bıçak kuşanma; yoldaki olaylar (doğal düşman olan yırtıcı bir hayvanı ve insan düşmanları alt etme); müstakbel eşin evine ulaşma; evlenme teklifinin müstakbel eşin ailesince geri çevrilmesi ve belli koşullar öne sürülmesi; yiğitçe mücadeleler sonucunda ailenin kalbini kazanma ya da onları ikna etme; en sonunda düğün töreninin düzenlenmesi ve güzel eşin anayurda getirilmesi." (Rinchindorji, 2012: 223).

Haan-Tögüldür Destanı'nda kahramanın evlenmek için çıktığı yolculuk, gösterdiği kahramanlıklar ve istediği kızı almak için katıldığı müsabakalar göz önüne

alındığında Türk-Moğol destanlardaki“kahramanın evlilik yolculuğu”nun geleneksel kurgu ve motif yapısına uygun olduğu görülmektedir.

Diğer yandan destanın daha başında Haan-Tögüldür “Ulusumuzu on bine kadar çoğaltıp/ Bir araya gelmelerini sağlayalım” (Arçın, 2009: 67) diyerek kendine akraba boyları bir araya getirme hedefi belirtilmekte bu hedefe doğru giderken de evlilik için müsabakalara katılmak istediğini söylemektedir. Bu durum Oğuz Kağan Destanı’yla benzerlik göstermektedir. Oğuz Kağan Destanı evliliklerinin ardından dünya fethini çıkmıştır. Haan-Tögüldür Destanı’nda da baştaki hedef dikkate alındığında destanın içinde belirtilmese de Han-Tögüldür’ün evliliğin ardından kendisine akraba boyları bir araya getirmek için çabaladığı aşikârdır. Han-Tögüldür’ün evlilik için yol boyu üstesinden geldiği engeller ve müsabakalarda gösterdiği kahramanlıklar akraba boyları bir araya getirme öncesi şöhretinin daha da duyulmasını sağlamıştır. Destandaki akraba boyların bir araya getirilmesi ülküsü Oğuz Kağan Destanı’ndaki Kalaç, Kıpçak, Karluk gibi Oğuzlarla soydaş boyların isimlendirilmesi ve aslında bu boyların Oğuz Kağan’ın hâkimiyeti altında birleştirilmesiyle benzerlik göstermektedir.

1. HAAN-TÖGÜLDÜR DESTANI’NDA HAYVAN MOTİFİ

Bir toplumun folklorunda yer alan hayvanların türleri, kullanım alanları, hayvanlarla ilgili sözcüklerin kullanım sıklığı, o toplumun yaşam tarzı, ekonomisi, coğrafyası ve kültürü hakkında önemli veriler sunmaktadır.

Tuva ve diğer güney Sibiryâ halklarının destanlarında insanların içinde yaşadığı çevreye dair birçok unsur bulunmaktadır. Bu unsurlar içinde maddi kültüre dair olanların yanında bitki ve hayvanlara da değinildiği görülmektedir. Bu toplumların yaşadıkları coğrafya dolayısıyla gerek beslenme rejimlerinde gerekse de çevrelerini donatan eşyaları arasında bitkilerden daha çok hayvansal ürünlerin yer almaktadır. Hayvancılığın yoğun bir şekilde yapıldığı bu toplumlarda hayvansal ürünler beslenmenin, giyinmenin, barınmanın ve eşyalarının pek çoğunun ham maddesini oluşturmaktadır.

Hayvanlar yalnızca maddi ihtiyaçların karşılanmasında değil, Güney Sibiryâ halkının iç dünyasının şekillenmesinde de kendilerine yer bulurlar. Mitoloji de hayvanların dikkat çekici rolü dünya genelinde olduğu kadar bu halklar içinde geçerlidir. Fakat öte yandan günlük hayatın realitesi içinde de Türk ve Moğollar için hayvanların insanlara benzer karakterlere sahip oldukları, benzer davranışlar sergiledikleri ve daha da ötesi at ve kurtta olduğu gibi insan ve insanüstü varlıklar arasına dâhil edilebildikleri görülmüştür.

Türk halklarının at ve deve gibi hayvanlara duyduğu ihtiyaç diğer hayvanlara göre biraz daha farklıdır. Ulaşımında kullanılan bu hayvanlar geniş coğrafyalara yayılarak gerçek anlamda hayvancılığa dayanan göçebe bir hayat süren Türk boyları için son derece gereklidir. Hem küçük ve büyükbaş hayvanların geniş meralarda yayılımını kontrol altında tutabilmek hem de uzaklardan gelecek tehditlere karşı hazırlıklı olmak için başta at olmak üzere hızlı binek hayvanlara ihtiyaç duyulmaktadır. Türklerin atı evcilleştirme ve at biniciliği ürünlerindeki teknolojiyi geliştirmeleri sayesinde yalnızca geniş sürülerin sahibi olmamışlar geniş topraklar ve pek çok halk üzerinde de tahakküm elde etmişlerdir.

Tuva ve diğer Türk boylarının destanlarında geniş bir hayvan folklorunun yer alması onların yalnızca hayvancılıkla uğraşmalarından kaynaklanmamaktadır. Bu durumun bir diğer nedeni de bu topluluklarda profesyonel seviyede avcılık yapılıyor olmasıdır. Zira Güney Sibiryâ destanlarında kahramanlar başta atı olmak üzere tazısı ve

evcilleştirilmiş kartal veya doğanı ile resmedilmektedir. Kahraman nereye gitse bu üçü yanından ayrılmaz. Bu hayvanlarla kahraman arasında güçlü bir duygusal bağ vardır. Örneğin Manas öldüğünde onun türbesinin başında atı, tazısı (taygan) ve akdoğanı (akşumkarı) kendilerini parçalarcasına yas tutar ve Tanrı'ya Manas'ın yeniden hayata dönmesi için yalvarırlar. Nitekim Tanrı bu zavallı ve sadık hayvanların feryadını karşılıksız bırakmaz ve Manas dirilir (Yıldız:1995: 658). Kahramanın bu üç hayvanı esasında birer av hayvanlarıdır. Bilindiği üzere eğitilmiş kartal ve doğan ile başta tavşan ve küçük kanatlılar olmak üzere tilki ve hatta kurt avı Türk ve Moğol halkları arasında yaygındır. Tazı ise kahramanın avda en yakın yardımcılarından bir diğeridir ve dağ koyunu, oğlak ve tilki gibi hayvanların üstesinden rahatlıkla gelir. At ise kılıç, mızrak ve ok-yay ile avlanan kahramanın yüksek hızını ve ani manevralarını mümkün kılar. Kahramanın yanında ayrılmayan bu üçlü avda olduğu kadar savaşlarda da kahramanın yanından ayrılmaz. Zira Türkler için av ve savaş birbiriyle son derece ilişkili iki aktivitedir.

Tuvalar için çevrelerindeki hayvanlar ve diğer canlılar sınırsız istifade edilecek kaynaklar değillerdir. Hayvanları avlamanın ve tüketmenin bir ölçüsü vardır. Tuvaların Şamanist inançlarına göre kendilerini doğanın bir parçası olarak görürler. Buna göre doğada canlı-cansız tüm varlıkların iyeleri vardır. Bu yüzden onlar doğaya zara vermekten kaçınırlar. İnsanların doğaya karşı bir üstünlüğü vardır ancak bu üstünlük doğanın dengesini bozacak şekilde kullanılmamalıdır.

1.1. At

Türk boylarının günlük hayatlarında olduğu kadar inanç ve folklorlarında da atın geniş bir yeri vardır. Türklerin tarih boyu kurdukları devletlerin temelinde atın önemli fonksiyonu olmuştur. Tarihte Türkler usta birer binici ve atlı savaşçı olmak için çok küçük yaşlardan itibaren attan daha küçük hayvanlar üzerinde pratik yapmaya başlamaktadırlar. Bu sebeple yetişkinliğe gelen bir Türk usta birer binici haline gelmektedir.

Şamanist inançlı Türklerin ritüellerinde at hem şamanı gökyüzüne çıkaran bir binek hem de törenler sırasında kurban edilen bir hayvandır (Çoruhlu, 2002:140). İlk atasının yarı at yarı insan şeklinde bir yaratık olduğuna inanan Yakutlar at kafası üzerine yemin etmektedirler (İnan, 1986: 290). Altay bölgesindeki kurganlarda ölünün yanında at kalıntılarının varlığı kadim çağlardan beri atın sahibiyle birlikte gömüldüğünü veya cenazelerde at kurban edildiğini göstermektedir.

Türklerin İslam öncesi inançlarında ata verdiği değer İslam'ı kabul etmelerinin ardından da devam etmiştir. Türkler atı en yakın dostları görmüş ve yiğit ile atının kaderi birleşmiştir. Türk destanlarında da atlar bahadırların günlük hayatlarında ve savaşlarda en büyük yardımcısı ve arkadaşıdır (Koşekova ve Yertayeva, 2020: 75)

Haan-Tögüldür Destan'ında karşımıza çıkan ilk tulpar Haan-Tögüldür'ün atı Kañ-Hüreñ'dir. Destanda bu ata değinilirken genellikle "Omurgasının bileşkesi olmayan/ Kaburga kemikleri çok güçlü olan" şeklinde bahsedildiği görülmektedir (Arçın, 2009: 67). Bu ifadeler Kañ-Hüreñ'in sağlam bir vücut yapısına sahip, dayanıklı ve güçlü olduğuna işaret etmektedir. Destanın birçok yerinde Kañ-Hüreñ "Ergelig" yani "şefkatli" olarak nitelendirilmiştir (Arçın, 2009: 67). Bir atın insana has duygu ve davranışlara sahip olması bir hayli dikkat çekicidir. Kañ-Hüreñ'in bu sıfatından dolayı onun güçlü bir at olmasına rağmen gazap verici değil daha müşfik bir yaratılışı olduğu anlaşılmaktadır. Tuvalarda kahraman ve atı arasında özel bir bağ vardır. Kahraman atını kendinden ayrı görmez hatta kendini atının bir parçası olarak kabul eder. Bu açıdan

bakıldığında Haan-Tögüldür'ün kendini tanıtırken “Kaň-Hüreň atlı kişiyim.” (Arçın, 2009: 70) demesi oldukça dikkat çekicidir.

Güney Sibiryada destanlarının birçoğunda (Alıp Mamiş, Er-Samır, Ak-Tayçı, Malçı-Mergen, Kan-Ceeren, Üç Kulaktu Ay-Kara At, Maaday-Kara, Ak-Kağan Destanları) at insansı özellikler göstermekte ve sahibinin iyiliğini düşünerek onunla konuşmakta, onu uyarmakta ve ona tavsiyelerde bulunmaktadır (Kaba, 2011: 82-87). Tuva masallarında da at, ”sahibinden daha akıllıdır: sahibinin tersine duruma hâkimdir, ne yapılacağını bilir. Zaman zaman sahibini dener, sonra da böylesine saf olduğu için onu azarlar. Yaklaşan tehlikeleri çok önceden fark eder. Durmak, zaman zaman kan içmek suretiyle, hâlâ hiçbir şeyin farkında olmayan sahibini uyarır. Binicisini aydınlatır, ona akıl verir” (Taube, 1995: 299). Aynı şekilde Kaň-Hüreň, Demir-Kurlug Han'ın sarayına doğru yol alan Haan-Tögüldür'e yolda karşılarında çıkacak tehlikeler konusunda endişelerini iletmektedir: “İyi atı Kaň-Hüreň yolda düşse kalka/ Gidiyormuş./Evet, Demir-Kurlug Han'ın/Yolunun devriyesi yüz sekiz köşeli,/Polat, çelik erkek deveyi nasıl geçersin?/Atının ölmesi mümkündür./Senin de ölmen mümkündür deyip/Duruyormuş”. Han Tögüldür ise “Evet, kişi(yi) besleyen temiz tüylü hayvan ise/Kendim bilirim bunu, iyi atım” diyerek atını teskin etmekte ve üstesinden geleceğini belirtmektedir (Arçın, 2009: 71).

Haan-Tögüldür Destanında Kaň-Hüreň'nin şekilde değiştirdiği görülmektedir. Türk folklorunda şekilde değiştirmekle ilgili sayısız anlatı vardır. Sakaoğlu, Türklerde şekil değiştirmenin daha çok cezalandırmak amacıyla başkası tarafından yapılan sihir gücüyle mümkün olduğunu belirtirken Bekki, şekil değiştirmenin “muhtemel tehlikelerden korunma ve hedefe ulaşma isteği” amacıyla kişilerin kendi iradesiyle gerçekleştiğini söylemektedir (Sakaoğlu, 1980 ve Bekki, 2007'den aktaran Kaba, 2011: 95). Güney Sibiryada destanlarındaki şekil değiştirme motiflerinin de gayesinin “muhtemel tehlikelerden korunma ve hedefe ulaşma isteği” olduğunu tespit eden Kaba, bu destanlarda genellikle kahramanla birlikte atının da başka bir varlığa ya da nesneye dönüştüğünü; şekil değiştirmedeki amacın tehlikelerden kurtulmak ya da kimsenin kendilerini görmemesi sağlayıp istedikleri yerlere girip çıkabilmek olduğunu söylemektedir (2011: 95).

Haan-Tögüldür Destanındaki şekil değiştirme motifi de diğer Güney Sibiryada Türk destanlarıyla benzerdir. Haan-Tögüldür, Demir-Kurlug Han'ın obasına yaklaşınca bir ihtiyarla karşılaşır ve ona Toylu-Buduk'un hangi sarayda oturduğunu sorar. İhtiyar bir tür sihir yaparak Toylu-Buduk'un yüz sekiz kat cam evin üstünde dokuz kat altıncam evin içinde oturduğunu söyler. Bunun üzerine Haan-Tögüldür atını kahverengi taya kendisini ise kepenegi keçeli, gözü irinli insanoğluna dönüşerek dokuz kat altın cam eve gelir ve dokuz kat minder üzerinde uyuyan Toylu-Buduk'un yanına uzanır (Arçın, 2009: 75-78).

Haan-Tögüldür'ün şekilde değiştirmesi Dede Korkut Kitabında esaretten kurtulan Bamsı Beyrek'in memleketine döndüğü bölümü anımsatmaktadır. Bamsı Beyrek memleketinde tanınmamak için eline bir kopuz alır. Elbise yerine ise eski bir deve çuvalını delerek başından geçirir ve deli ozan görünümüne bürünür. Bu sayede kolayca nişanlısı Banı Çiçek'in Yalancı oğlu Yaltacuk'la olan düğününe katılır ve ona yaklaşır kendini nişanlısına ayan eder (Ergin, 1969: 78-90).

Destanda yer alan bir diğer tulpar ise Demir-Kurlug hanın kızı Toylu-Buduk'u almaya giderken yoluna çıkan güreşçi Koşkulday-Mergen'in atı Kojagar-Sarığ'dır (Arçın, 2009: 72). Haan-Tögüldür, Koşkulday-Mergen'le (Köşkendey-Möge) yaptığı güreşte onu havaya kaldırıp yere vurur ve boğazını keserek öldürür. Bunun ardından

Haan-Tögüldür Kojağar-Sarığ'a şöyle der: "Tamam, iyi at isen/Sahibini dirilt,/ Diriltmeyi başaramazsan/Geri gelirken seni alırım./Diriltmeyi başarırsan/Bundan sonra bastığım izlere basmadan/Benim gittiğim yerlere gitmeden/Gidersiniz" (Arçın, 2009: 75). Bu dizelerde Haan-Tögüldür, Kojağar-Sarığ'dan sahibini dirilte bileceğinden bahsetmektedir. Nitekim Türk boylarının destanlarında atın sahibini dirilttiği birçok anlatı mevcuttur. Bunlardan biri yukarıda bahsettiğimiz gibi Manas'ın atı, tayganı ve şumkarının ile yalvarması sonucu yeniden hayatına dönmesidir. Kazakların Er Kökşö Destanı'nda Er Kökşö'nün oğlu Er Kosay'ın Temir Bay tarafından öldürülmesi üzerine atı Sarı At Bota Kız Suluu'ya savaşta ölen diğer kişilerin ödünü alıp Kosay'ın burnuna koymasını söyler ve bu şekilde Er Kosay dirilir (Radloff, 1870: 100). Altay destanı Kozın-Erkeş destanında da bahadır Kozın Erkeş'in ölmesi üzerine Kızıl-Konır at çıkagelir. Yeri eşeler ve kutsal bıçağı Bayım-Sur'un bulmasını sağlar. Bayım-Sur da kutsal bıçakla, Kozık Erkeş'i diriltir(Kaba, 2011: 157).

Destanın devamında Haan-Tögüldür Toylu-Buduk'u alıp evine dönerken Kojağar-Sarı atı bıraktıkları yerde göremezler: "Tam öyle giderken, Kojağar-Sarı atlı/ Köşkendey-Möge'nin öldüğü yere geldiğinde/ Kojağar-Sarı atı da yok/ Köşkendey-Sarı güreşçinin kendisi de yok/ Olmuştur."(Arçın, 2009: 98). Anlaşılan odur ki Kojağar-Sarı sahibi Koşkulday-Mergen'i dirilmeyi başarmıştır. Daha sonra bahadır ve atı, Haan-Tögüldür'ün uyarısına kulak vererek onun bastığı izlere basmaktan, gittiği yerlere gitmekten sakındıkları için uzaklara gitmişlerdir.

Toylu-Buduk'u almak için yapılan at yarışlarında Kañ-Hüreñ'in en büyük rakibi olarak öne çıkan sekiz ayaklı "Belder-Ala" da destanda yer alan tulparlardan biridir. Yarışta yer aldıklarını gördüğümüz gök renkli "Kök-Bora" ve Çeden-Şokar'mise sıra dışı niteliklere sahip olduklarına değinilmez. Belder-Ala sekiz ayaklı olarak nitelenmektedir. Bu da ona diğer atlara göre daha yüksek hız avantajı sağlamaktadır. Tulparların kanat gibi olağan üstü fiziksel özelliklere sahip olmasına birçok Türk destanında rastlanmaktadır. Fazladan dört ayak da bu türden bir motiftir.

Kañ-Hüreñ sahibine, daha dinç olduğu zamanlarda kutlanan "Büyük Barış Bayramı"ndaki (Ulug dançık) bir yarışta Belder-Ala atla karşılaştığını ve burada Belder-Ala atın birinci geldiğini, kendisinin ise onun bir kuyruk arkasında yarışı bitirdiğini söyler: "Tamam, ben dinç olduğum zaman/ Otuz üç göğün yerinde/Büyük barış bayramı olmuştu./ Orada sekiz ayaklı/ Belder-Ala atla/ O zaman karşılaşmışım./ Orada Belder-Ala at/ Birinci olarak gelmişti./Ben onun arkasından bir kuyruk mesafesiyle/Gelmişim, deyip duran/Kañ-Hüreñmiş." (Arçın, 2009: 85). Buradan yola çıkarak geçmişte Belder-Ala'nın Kañ-Hüreñ'den daha hızlı bir at olduğunu söyleyebiliriz. Diğer yandan Kañ-Hüreñ'nin Haan-Tögüldür'ün içinde yer almadığı anıların olması da önemlidir. Muhtemelen Kañ-Hüreñ'nin Haan-Tögüldür öncesinde başka bir hayatı vardır.

Aylar süren yarış esnasında Kañ-Hüreñ, gök renkli Kök-Bora atı ve Çeden-Şokar atı geçer. Sekiz ayaklı Belder-Ala atı ise arkasından görür (Arçın, 2009: 92). Yarışta Kañ-Hüreñ'nin binicisi Toylu-Buduk'un yazıcı hizmetçisi güzeller güzeli bir kızdır. Belder-Ala atı geçmeye hazırlandıklarında Kañ-Hüreñ, kıza dizginine ve yelesine nasıl tutunması ve üzerinde nasıl durması gerektiğini söyler. Daha sonra ise Belder-Ala atı geçme planını anlatır: "Ben Belder-Alanı geçersen/ Huraganday kara ovanın/ Çukurluğunda geçerim,/Ordan geçerken Belder-Ala'nın/Sekiz bacağı'nın dördü(nü) kırarım./Yüzüne patlatarak geçerim./Ona binen casusun yüzüne/Kıpkırmızı olacak şekilde vurup geçeceksin, tamam mı? diye /Akıl vererek giden Kañ-Hüreñ'miş." (Arçın, 2009: 93).Kañ-Hüreñ, Belder-Ala'yı geçmenin tek yolunun ona üstünlük sağlayan fazladan dört ayağının kırılması olduğunu düşünmektedir. Böylece Belder-Ala sıradan atların hızına düşecektir. Nitekim Kañ-Hüreñ ve binicisi olan kız planı harfiyen uygular

Belder-Ala'yı geride bırakıp bin atın tozuna denk toz kaldırarak Demir Kurlug Haan'ın sarayına girer (Arçın, 2009: 93).

Destanda yer alan bir diğer tulpar ise yarışları kazanan Haan-Tögüldür, Toylu-Buduk ile birlikte memleketine dönecekken ona Demir-Kurlug tarafından hediye edilen Hanın kendi atı Çiñge-Şilgi'dir (Arçın, 2009: 98). Destanda Çiñge-Şilgi'den yalnızca bir kere bahsedildiği için hakkında başka bir bilgi mevcut değildir.

Haan-Tögüldür Destanı'nda tulpar ve yarış atları dışında atların cinsiyetine ve yaşına göre bir takım isimlendirmelere de rastlanmaktadır. Bunlar *çavaa* (tay), *aksır* (aygır) ve *kızırak*'tır (kısarak) (Arçın, 2009: 103, 116, 142).

Türk Dünyasında atların isimlendirilmelerinde atın donu yani rengi ve deseni oldukça etkilidir. Atların isimleri genellikle donu ile atın benzetildiği tavşan, keçi gibi bir hayvanın adının ya da donu ile yaşını ifade eden bir terimin birleşiminden oluşmaktadır. Yine atın donunun yanına tabiat olayları, atın huyu, hızı, alnında yer alan akıtması, gösterdiği kahramanlığı bir kelime olarak eklenebilmektedir (Çınar, 2000: 134).

Bu zengin kültür Orhun Kitabeleri'nde bile kendini gösterecek akdim bir geçmişe sahiptir. Kitabelerde at donlarının unvan, özel isim ve etnonimlerle birleştiği görülmektedir. "Kültigin'in bindiği atlar içerisinde "Beyaz Tadık-Çur" adını taşıyanın "Çur" unvanı, aynı zamanda Tarduş beglerinin başçısının unvanı; diğer "Boz İşbara Yamtar" adını taşıyanın "İşbara"sı aynı zamanda Tarduş kağanın adı; "Az Yağız" adını taşıyanın "Az"ı ise bir etnonimdir" (Caferoğlu, 1953: 204).

Haan-Tögüldür Destanı'nda da benzer isimlendirmelere rastlanmaktadır. Haan-Tögüldür'ün yoldaşı Kañ-Hüreñ'in ismine baktığımızda atlarda sık kullanılan *hüreñ* yani "kahverengi" ya da daha doğru bir ifadeyle "koyu al" (doru) renk ismi dikkat çekmektedir. Buradan Kañ-Hüreñ'in doru olduğu anlaşılmaktadır. Kañ-Hüreñ'in dönüşüm geçirdiğinde de "tos kertik taagılıg hüreñ çavaa" yani "dokuz kertik darmadağın saçlı doru tay" kılığına girmektedir. Demek ki Kañ-Hüreñ şeklini ve yaşını değiştirmesine rağmen rengini değiştirmemiş veya değiştirememiştir. Bu da atın donunun atla özdeşleştiğini göstermektedir. Doru atlar Türk Dünyasının genelinde sevilme ve tercih edilmektedir. Altay Türkçesinde *küreñ* denilen ve *ker-küreñ*, *küreñ-çardar* ve *küreñ-cereen* gibi türleri olan, Kırgızların ise *küröñ* (Arslan ve Saliev, 2020: 26) dedikleri atlar hakkında Türkçede "Alma alı, sat yağızı, besle kırı, bin doruya" şeklindeki atasözü de doru atlara olan ilgiyi göstermektedir.

Destanda geçen bir diğer at olan Koşkulday-Mergen'in atı Kojagar-Sarıg'ın isminde de görüldüğü gibi sarı dona sahip olduğu bellidir. Diğer atlardan Belder-Ala'nın *ala*'dan dolayı alaca, Kök-Bora'nın *bora*'dan dolayı boz, Çeden-Şokar'ın *şokar*'dan dolayı [*çookır* (Altay)/ *çıbar-çaar* (Kırgız)/ *sıbar* (Başkurt)/*çokur-çoukur* (Moğol),*çubarıy* (Rus)] benekli veya çizgili, Çiñge-Şilgi'nin ise *şilgi*'den dolayı kızıl-sarı dona sahip oldukları anlaşılmaktadır (Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 101).

1.2. Deve

Haan-Tögüldür Destanı'nda değinilen bir diğer dikkat çekici hayvan ise erkek devedir (buura). 15.000 ila 20.000 yaşında olduğu tahmin edilen ve Üst Paleolitik döneme kadar uzanan dünyanın en erken deve çizimleri günümüzde Tuvaların önemli bir kısmının da yaşadığı Batı Moğolistan'da tespit edilmiştir (Chuluunbaatar, 2012: 95). Türk mitolojisinde deve Alplik simgesidir. Bilhassa erkek develer kahramanlar tarafından töz olarak kabul edilir. Türk şamanizminde savaş tanrısı Kızagan Tengre'nin

Altaylı kamlar tarafından kırmızı yularlı erkek deve sırtında tasvir edildiği görülür (Özkartal, 2012: 70).

Destanda erkek deve Toylu-Buduk'u almak için yola çıkan Haan-Tögüldür'ün geçtiği bölgeye Demir-Kurlug Han'ın yerleştiği devriyelerden biridir. Kañ-Hüreñ, Haan-Tögüldür'le bu yüz sekiz köşeli "çelik deveyi" (bolat buura) nasıl geçeceği konusunda endişelidir. Zira bu mücadelede kendisinin ve sahibinin ölme ihtimali vardır. Yolun ilerisinde yüz sekiz köşesini gök gürültüsü gibi şingırdatan ve azı dişini bileyip duran erkek deve ile karşılaşılır. Haan-Tögüldür atını süsler, nal gibi soğutur, iki yenini göğsüne bağlar ve altın küçük kamçıyla deveye saldırır. Küçük kamçıyı devenin ağzına sokup bir koluyla devenin yanağını diğer koluyla kulağını tutup, devenin boynunu yumuşak bir oğlak gibi kırar. Haan-Tögüldür böylece yoluna çıkan, onu sınamak için konulan engellerden birini aşmış olur (Arçın, 2009: 72). Evlenmek için yapılan bu seyahatte ilk kez karşılaşılan düşmanın azgın bir erkek deve olması Oğuz Kağan'ın evlilik öncesi erginleşme aşamasındayken yendiği gergedana benzetilebilir (Bang-Kaup ve Arat, 1936: 13). Erginleşme ritüelinde vahşi bir hayvan motifinin kullanılması tıpkı Oğuz Kağan Destanı gibi Haan-Tögüldür Destanı'nın da arkaik kökenlerini muhafaza ettiğini göstermektedir.

Benzer şekilde bahadırın evleneceği kızı hak etmek için erkek deve ile güreş yapma motifine Dede Korkut Destanı'nda da rastlanmaktadır. "Kanglı Koca Oğlu Kan Turalı Destanı"nda evlenmek için kız arayan Kan Turalı Tırabuzan tekfurunun fevkalade bir kızı olduğunu öğrenir. Kızın babası kim üç canavarı yenerse kızımı o yiğide vereceğim der. O canavarlar kükremiş aslan, kara boğa ve kara erkek devedir. Boğayı ve aslanı yenen Kan Turalı'nın karşısına önceki iki hayvandan daha amansız olan deve çıkar. Güreş sonunda Kan Turalı deveyi de yenmeyi başarır (Ergin, 1969: 134-148).

Destanda deveye değinilen bir başka yer ise Haan-Tögüldür'ün yolculuğu sırasında karşısına çıkan Koşkulday-Mergen ile güreştiği sahnedir. İki bahadır güreşe hazırlanırken seksen ve doksan deve derisinden yapılmış yepyeni serin kispetlerini zar zor giyinirler (Arçın, 2009: 74). Kispetlerin böylesine büyük olması epik destan geleneğinde karşılaşılan motiflerden biridir ve Türk ve Moğol destanlarındaki kahramanların olağandışı iriliğinden kaynaklanır. Onlarca deve derisinden yapılmış kispet motifine Manas Destanı'nın önemli epizotlarından "Kökötöy Han'ın Aş"ında da rastlamaktayız. Aş sırasında yapılan güreşlerde Manas, yaşlı Koşoy Alp'ten Kalmuk hanı bahadır Coloy'un karşısına çıkmasını ister. Bunu gönülsüz de olsa kabul eden Koşoy Alp'in kispetini (çalbar, kandagay) Manas'ın eşi Kanıkey altmışaltı deveboynu derisi ve altmış taka derisiyle dikmiştir (Yıldız, 1995: 414).

Güreşe kartal dansı yaparak başlayan Haan-Tögüldür ve Koşkulday-Mergen'in birbirlerine saldırımları develerin sert güreşlerine benzetilmektedir. Burası da destanda deveye değinilen bir başka sahnedir (Arçın, 2009: 74).

1.3. Kuş

Türk halk anlatılarında kuşlarla ilgili ilgi çekici pek çok motif vardır. Gerek İslamiyet'ten önce gerekse de sonraki Türk mimarisinde, kılık kıyafetinde, mezarlarında, süs eşyalarında ve edebiyatlarında kuşların dinsel ve sembolik çok önemli bir yeri vardır. İslamiyet öncesinde bazı Türk boylarının ongun olarak kabul ettikleri kuşlar vardır. Verbitskiy'in derlediği Altay yaradılış destanında da tanrı Ülgen kuş biçimindedir. Kuğu veya kaza dönüşen kızlarla ilgili de Türk ve Moğollarda birçok halk anlatısı vardır. Orta Asya'daki bazı kurgan kazılarında çıkarılan eşyalar üzerindeki kaz, ördek, kuğu gibi tasvirler ve bu hayvanları gösteren ahşap yontular, at koşum

takımlarına ait figürler Türk ve Moğollarda kuşların önemli bir simge olduğunun işaretidir (Çoruhlu, 2000: 152).

Destanda en dikkat çekici kuş Haan-Hereti'dir. İsminin başındaki "Haan" (Kağan) unvanına bakılırsa kuşların iyisi olabilecek bu mitolojik varlık Haan-Tögüldür ile farklı bir üslup ve içerikle iletişim kurmaktadır. Toylu-Buduk'u almak için yola çıkan Haan-Tögüldür ve atı yolculuğun henüz başındayken kendilerine saldıracakmış gibi manevralar yapan Haan-Hereti kuşuyla karşılaşır ve Haan-Tögüldür ona ok çeker. Haan-Hereti konuşabilmektedir. Onlara zarar vermek istemediğini söyler ve bahadırın kendisini tanıtmamasını ister. Haan-Tögüldür kendisini tanıttıktan ve ne amaçla yolculuk ettiğini söylemesinin ardından Haan-Hereti neden kendisine ok çektiğini sorar. Haan-Tögüldür kuşun saldırgan hareketleri sebebiyle bu yaptığını söyler. Haan-Hereti ise "İyi erliğini görmek için/ Öyle yaptım, oğlum" der (Arçın, 2009: 70). Destanda Haan-Tögüldür'e yalnızca Haan-Hereti "oğlum" diye hitap etmektedir.

Haan-Tögüldür'ü sınamak isteyen ancak bunu gerçek bir şekilde değil yalnızca onun reflekslerini test ederek yapan kuşun "oğlum" demesinin ardından Haan-Tögüldür'ün "Annenin oğlu ikisi denk olur,/ Babanın oğlu bükük olur" atasözünü söylemesi dikkate değerdir. Şamanizm inancında kuş ölen kişinin ruhu olarak görülmektedir. Türklerde ölen kişilerin ruhlarının bir kuş olarak göğe uçmaları inancı oldukça yaygındır (Sever, 1999: 86). Haan-Hereti'nin sözlerinden onun Haan-Tögüldür'ün atalarından birine ait bir ruhun kuş şeklindeki görünümü olduğu anlaşılabilir. "Haan" sözünün doğrudan kelime anlamı dışında destanda yalnızca Haan-Hereti ve Haan-Tögüldür'ün isminde kullanılması da onların akrabalığıyla ilişkili olabilir. Kuş, Haan-Tögüldür'e olan akrabalığı sebebiyle onu tehlikelere karşı uyarmakta ve onu tetikte olmaya çağırılmaktadır.

Haan-Hereti, bahadırın anne ve babayla ilgili atasözünü söylemesinin ardından şöyle der: "Evet, sabah olursa erken olurum ben,/Gece olursa geç olurum ben,/Yaşamımın süresi dolmak üzere olan kişiyim ben./Ölmek üzere olan ana-babana,/Öyle söyleyip varacağım ben de demiş,/ Haan-Hereti kuş." (Arçın, 2009: 71). Burada kuşun Haan-Tögüldür'ün anne ve babasıyla olan doğrudan bağı daha net bir şekilde ifade edilmektedir. Kuş ile bahadırın anne ve babası ölümü birlikte karşılayacaklardır.

Destanda geçen bir diğer kuş ise kartaldır. Mitolojide kartal motifi da hem Tuva hem de Kazak, Kırgız ve Saka mitolojisinde önemli bir yere sahiptir. Kırgızlarda "Alp karakuş" da denilen kartal Güney Sibiry folklorunda Tanrı'nın habercisi olarak bilinmektedir. Kırgız destanlarında kahramana olağan üstü güçler kazandırması ve yardım etmesiyle dikkat çeken kartal, Yakut Türklerinde koruyucu iyeler arasında yer almaktadır (Karadavut, 2010: 77). Kartal, Şamanist ritüellerde en yüksek ruhları taşıdığına inanılır ve Gök Tanrı, koruyucu ruh ve adaletin sembolüdür. Göktürk ve Uygur devirlerinde hakanları temsil eden kartal, koruyucu ruhun ve adaletin de sembolüdür (Özkartal, 2012: 63).

Kartal, destanda iki şekilde yer almaktadır: *Devig* (kartal dansı) ve *ezir* (kartal). Tuva Türklerinin de milli güreşleri (hüreş) öncesinde kartal taklidi yaparak dans seremonisi gerçekleştirdikleri bilinmektedir. Tuvalar genelde bu dansı *Dogee Baari* isimli Tuva halk şarkısı eşliğinde icra ederler. Mücadeleden önce güreşçiler *sodak-shudak* adlı ulusal kostümü giyerler. Kartal Dansı *Devig*'in icrasının belirgin bir özelliği, bir kartalın kanatlarının salınımı gibi yukarı-aşağı hareket eden kollardır. *Devig* veya "Kartal Dansı"nın savaşa girmeden önce özel bir savaşçı ritüeli, özel bir çeşit meditasyon türü ve savaştan sonra zaferin neşe ifadesi olduğu düşünülmektedir (İsaeva,

2019:965). Destanda Koşkulday-Mergen ile Haan-Tögüldür güreşmeye başlamadan önce üç defa kartal dansı yaparlar. Üçüncü kartal dansının ardından aladoğanın (hartıga) süratiyle ve kartalın (ezir) keskinliğiyle tutuşurlar (Arçın, 2009: 74). Türk mitolojisinde ve destanlarında önemli bir yer işgal eden kuşlardan kartal ve aladoğan Haan-Tögüldür Destanı'nın yalnızca bu sahnesinde güreşçileri betimlerken kullanılır.

1.4. Büyük ve Küçükbaş Hayvanlar

En önemli uğraşları hayvancılık olan Tuva ve diğer benzer yaşam tarzına sahip Türk-Moğol boylarının halk anlatılarında büyük ve küçükbaş hayvanlara bolca yer verilir. İncelediğimiz destanda da bu hayvanlar at, deve ve kuş gibi ön plana çıkmasalar da betimlemelerde ve yiyeceklere değinilen sahnelerde kendilerine yer bulmuşlardır. Bu sahnelerden birinde kartal dansı yapan bahadırlar boğanın (buga) yan bakışı gibi bakışıp, tutuşamazlar (Arçın, 2009: 74).

Bir diğer sahnede ise Haan-Tögüldür“kepeneği keçeli, gözü irinli insanoğluna” dönüştükten sonra Toylu-Buduk'un yanına varmak için sarayın yüz sekiz kat evin merdivenini çıkar ve onun üstündeki dokuz kat altın cam eve girer (Arçın, 2009: 77). Uzun-Sarıg güreşçi onların yanına gitmek ister ve dokuz kat cam evin beşinci katına kadar ancak çıkar. Yorgunluktan bitap düşen Uzun-Sarıg güreşçinin ciğeri oğlak (anay) akciğeri gibi ağzından fışkırır (Arçın, 2009: 80). Haan-Tögüldür'ün erkek devenin boynunu kırdığı sahne de“devenin boynunu yumuşak oğlak (hençe anay) gibi çıt diye kırdı” şeklinde anlatılmaktadır (Arçın, 2009: 72).

Destanda Toylu-Buduk'u almak için yapılan büyük yarışlarda yarışmacıların nasıl beslendiklerine de değinilmektedir. Aylar sürecek at yarışında Demir-oğul güreşçi Kañ-Hüreñ ile yarışacak atların binicilerinin erzaklarını “yemiş-meyve”, “börek-çöreğ”in (çigir-çimis, boova-boorzak) yanında “koyun” (hoyun) ve “koç” (irt) etlerinden hazırlar: “At yarışı olacak yere geldiğinde/Hanın on bin koyununun arasından/Bora-Kalçan koçları her kişiye/Erzak olarak dağıtan/Demir-oğul güreşçiymiş” (Arçın, 2009: 90). Destanda koçlar *bora-kalçan irt* yani muhtemelen “bomboz” bir renkle nitelendirilmiştir.

Kañ-Hüreñ'in binicisi olan Toylu-Buduk'un yazıcı hizmetçisi güzeller güzeli bir kızın erzakı ise “inek” (inek) ve “vahşi kara öküz” (doşkun kara şarı) etinden oluşmaktadır. Bu da güzel kızın diğer yarışmacılara göre harcayacağı eforun büyüklüğünü gözler önüne sermektedir: Hanın Sayan- Day'ın dağında/ Yüz on bin ineğin arasından/Vahşi kara öküzü kovmuş,/ Erzağı yapıp tamamıyla Kañ-Hüreñ'e yükleyip vermiştir?/Vahşi kara öküzün etini”...”Dün-gün demeden etini ateşte pişirip yiyip/ Durmuş./ Sonunda ulusu dokuz gün sonra geldiklerinde/ Kız vahşi kara öküzün etini/ Tamamıyla ateşte pişirip yiyip bitirip/ Durmuş.”(Arçın, 2009: 90-91).

Destanda bu sahnelerin dışında büyük ve küçükbaş hayvan sürülerinden tek tek hayvan adı belirtmeden bahsedildiği birçok yer vardır. Bunlar “hayvan” (amıtan/ mal), “ak hayvan” (ak mal), “hayvan sürüsü” (amıtanniñ maga-hölün), “beş tür hayvan” (beş çüzün mal) ve “evcil hayvan” (uyalıg mal) şeklindedir: “Hayvan sürülerini görmeliyim diyerek”/ (*Amitanniñ maga-hölün köör men- deeş*.)”(Arçın, 2009: 68/33); “Tamam, kişi konuşarak/ Hayvan kişneşerek tanışır”/ (*Çaa, kiji çugaalajıp tanjar, Mal kiştejip tanjar çüve bolgay*) (Arçın, 2009: 88/53); “Beş tür hayvanı büsbütünyle pişirip/Hazırlayan ulusmuş.”/ (*Beş çüzün maldı bügüt-bügütü-bile bijının,/Beletkep turgan ulus çüveñ irgin*)(Arçın, 2009: 99/64); “Evcil hayvanları besleyip” / (*Uyalıg malın azırap*.) (Arçın, 2009: 100/65).

1.5. Diğer Hayvanlar

Destanda sınıflandırma oluşturulamayacak kadar az tekrar edilen ve hayvan sınıfına dâhil edilmese de değinilmesi gereken böcekler de vardır. Bunlardan ilki Demir-Kurlug Han ve Demir-Oğul’un sigara tabakalarının büyüklüğünü anlatmak için kullanılan bir benzetmedir: “Kurt başı gibi gümüş tabakalarını/Çapraz olarak sunduğunda, iki tabakayı” (Arçın, 2009: 83). Burada “kurt başı” anlamında “börü baji” kelimeleri kullanılmıştır (Arçın, 2009: 48). Bir diğer alıntıda ise “kaplan” (par) sözüne yer verilmektedir: “Haan-Tögüldür kaplan kapısına sığmayan”/(*Haan-Tögüldür par ejikke sıñmas*) (Arçın, 2009: 82/47).

Böceklerden ise destanda “kurt” (kurt), “karınca” (kımıskayak) ve “bit”e (bıdı) yer verilmiştir: “Kurt-karıncası toplanıp”/(*Kurt-kımıskayaa çıglıp*), (Arçın, 2009: 74/39); “Kara biti söğüde koşan”/ (*Kara bıdı haakka halışkan*) (Arçın, 2009: 81/43).

SONUÇ

Tuvalar Moğolistan’ın batı bölgesinde, Hakasların güneyinde, Kazakların ise kuzeyinde yaşayan bir Türk boyudurlar. Onların Moğol ve Türk kültür alanlarının kesişiminde yer almaları hem Moğol hem de Türklüğe dair unsurları kültürlerinde barındırmalarını sağlamıştır. Bundan dilleri de etkilenmiş ve bu halk anlatılarında Moğolcadan birçok kelime kendine yer bulmuştur.

Tuvaların Haan-Tögüldür Destanı Türk-Moğol destan geleneğinin yapı ve motif özelliklerini taşımaktadır. Destanda hayvan motiflerine geniş yer ayrılmıştır. Bu durum Tuvaların hayvancılığa dayanan göçer evli sosyoekonomik yapılarından kaynaklanmaktadır.

Destanda at, geleneksel anlatılardaki pek çok motifle karşımıza çıkmaktadır. Bunları kahramanın yoldaşı olan at, kahramana akıl veren at; kahramanla birlikte şekilde değiştiren ve daha bakımsız bir görünüme bürünen at ve sahibinin öldürülmesinin ardından onu diriltebilen at şeklinde sıralayabiliriz. Destanda kahramanın tulparı yanında kahramanın rakipleri ve kayın babasının tulparlarına da rastlanmakta, bu atların da sıra dışı niteliklerine yer verilmektedir. Kısa bir destan sayılan Haan-Tögüldür’de dikkate değer sayıda at donuna yer verilmesi de atlanmaması gereken bir husustur.

Destanda yer alan hayvanlardan deve, kahramanın kendini ispatlaması için yoluna çıkarılan engellerden biridir. Deve birçok Türk anlatısında baş edilmesi zor bir canavar olarak resmedilmekte ve kahraman onu yenerek müsabakalarda yiğitliğini ispatlamaktadır. Haan-Tögüldür de yoluna çıkan erke deveyi yenerek evlenmek için yapılacak müsabakalara katılma imkânını elde etmiştir.

Kuş motifi Haan-Tögüldür Destanı’nda Haan-Hereti kuşu şeklinde gizemli ve sembolik bir kuş olarak kendine yer bulmuştur. Başta kahramanı korkutan ardından onunla bir dost gibi konuşan Haan-Hereti kuşu kahramanın anne-babasıyla ve atalar kültüyle ilişkili görünmektedir.

Destanda büyük ve küçükbaş hayvanlar bazı benzetmeler yanında daha çok etinden faydalanılan hayvanlar olarak yer almaktadır. Bu da Tuvaların beslenme alışkanlıkları hakkında kayda değer bir bilgi sunmaktadır. Destandan anlaşıldığı kadarıyla şaman ve Lamaist olan Tuvalar ile Müslüman Türklerin beslenme alışkanlıkları tamamen aynıdır. Bu da inanç farklılıklarının Türklerin günlük hayatların da önemli bir değişiklik meydana getirmemesi açısından ilginçtir.

Haan-Tögüldür Destanı'nın hayvan motifi açısından incelenmesi Tuvaların, hayvan türleri, hayvanların özellikleri, onların kullanımı ve kültürlerindeki yeri bakımından diğer Türk boylarıyla tamamen paralellik gösterdiğini ortaya koyması sebebiyle dikkate değerdir.

KAYNAKÇA

Akıncı R. E. (2009).*Batı Moğolistan Tsengel Tuvaları 'nda Şamanizm, Şaman Olma Ve Kozmoloji İlişkisi*. (Doktora Tezi)Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Akıncı R.E. Ve Dok B. (2012). Tsengel Tuvalarının Türkiye Deneyimi: Kültür Ve Dil Varlığının Canlandırılmasında Kültür Aşırı Girişimler. *Dilleri Ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Toplulukları 4. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Ankara.

Arçın, S. M. (2009).*Tuvaca Bir Destan: Haan-Tögüldür (Giriş-Metin-Aktarma-Dizin)*, (Yüksek Lisans Tezi).Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Arçın, S. M. (2010). Tıvaca Bir Destan: Haan-Tögüldür ve Yarış.*Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, 2 (1)

Arslan, M. ve Saliev, M. (2020). Kırgız Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki Renk Adları Üzerine. *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 3 (1) ,17-30.

Arıkoğlu E. ve Kuular E. (2003). *Tuva Türkçesi Sözlüğü*. Ankara:Türk Dil Kurumu Yayınları

Bang-Kaup W. ve Arat R. R. (1936). *Oğuz Kağan Destanı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Bekki S.(2007). *Maaday-Kara Destanı*. Elazığ: Manas Yayınları.

Caferoğlu, A. (1953). Türk Onomastiğinde At Kültü. *Türkiyat Mecmuası*, (10), 201-112.

Çınar A. A. (2000).Türk Dünyası Destanlarında At-Yiğit veya At-İnsan Birlikteliği. *IV. Türk Kültürü Kongresi*, Ankara.

Çoruhlu Y. (2000).Türk Mitolojisinin Ana Hatları. İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Chuluunbaatar, O. (2012). The Camel And Its Symbolism in The Daily Life Of The Mongols With Particular Reference To Their Folk Songs. *Camels in Asia and North Africa-Interdisciplinary Perspectives on their Past and Present Significance*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

Ergin, M. (1969). *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

İsaeva, G. (2019). Tuva ve Yakut Halk Dansları ve Kırgız Halk Dansları İle Karşılaştırma. *Motif Uluslararası Genç Halkbilimciler ve Türk Dünyası Kongresi*, Eskişehir.

Heissig, W. (1979). *Die mongolischen Heldenepen: Struktur und Motive*.Opladen: Westdeutscher Verlag.

Karadavut, Z. (2010). Kırgız Masallarında Mitolojik Unsurlar. *Milli Folklor*, 22(85).

Koşekova A.ve Yertayeva, P. (2020). ҚАҺАРМАНДЫҚ ЭПОСТАҒЫ БАТЫРЛАР ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ТҰЛПАРЛАРЫ . *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 3 (2) , 74-84.

Ölmez, M. (1996). Tuvalar ve Tuvaca. *Çağdaş Türk Dili*.(95), 10-17.

Özkartal M.(2012). Türk Destanlarında Hayvan Sembolizmine Genel Bir Bakış (Dede Korkut Kitabı'ndan Örnekler) *Millî Folklor*, 24(94), 58-71.

Radloff, W. (1870). *Proben Der Volksliteratur Der Türkischen Stämme Süd-Sibiriens III. Kirgisische Mundarten*. Sanktpeterburg: Tipografiya İmperatorskoi Akademii Nauk.

Rinchindorji, (2012). Moğol-Türk Destanları: Tipolojik Oluşum ve Gelişimi. (Çeviren: M. A. Yolcu).*Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 1(2), 221-239.

Sakaoğlu, S. (1980).*Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Sever, M. (1999). Türk Mitolojisinde Kuşlar.*Millî Folklor*, (42), 83-88.

Taube, E. (1995). Altay'da Tuvaların Sözlü Edebiyatında At. *Türk Kültüründen At ve Çağdaş Atçılık Sempozyumu*, İstanbul.

Yıldız, N. (1995). *Manas Destanı (W. Radloff) Ve Kırgız Kültürü İle İlgili Tespit Ve Tahliller*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Milli Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD) / Cilt 6 - Sayı 2

Sorumlu Yazar: Sevcan Erol / Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji, Yüksek Lisans, sevcantunal@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0002-2035-8021

Atıf: EROL, S. (2022), Çokkültürlülük ve Birlikte Yaşamaya Dair Ayetlerin Yorumlanması: Kur'an-ı Kerim Örneği, Cilt 6, Sayı 2, s. 84-99.

Gönderim Tarihi: 2 Aralık 2022 / Kabul Tarihi: 25 Aralık 2022

Araştırma Makalesi

ISSN: 2587-1331

DOI: 10.55774/mikad.1213851

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/mikad>

ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK VE BİRLİKTE YAŞAMAYA DAİR AYETLERİN YORUMLANMASI: KUR'AN-I KERİM ÖRNEĞİ

Öz

Yeryüzüne gönderilen en son ve en kutsal kitap olması bakımından Kur'an İslam dinini benimsemiş olan bütün Müslüman alemin yol göstericisi olma niteliğindedir. Kur'an pek çok konuda bütün insanlara ve inananlara yol gösterici olduğu gibi, bireylere hem kendilerine hem de çevresindekilere nasıl davranılacağını da gösteren bir kutsal metin olma özelliğine sahiptir. Bu çalışmada son yılların popüler kavramlarından biri olan çokkültürlülük ve dolayısıyla birlikte yaşamaya dair de insanlığa öğütleri açısından Kur'an incelenmeye tabii tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Çokkültürlülük, Birlikte Yaşama, Ayet, Kur'an

INTERPRETATION OF VERSES ON MULTICULTURALITY AND LIVING TOGETHER: THE EXAMPLE OF THE QURAN

Abstract

In terms of being the last and most sacred book sent to the earth, the Qur'an is the guide of the whole Muslim world who adopted Islam. The Qur'an is a sacred text that guides all people and believers in many subjects, as well as how to treat individuals and those around them. In this study, the Qur'an has been examined in terms of multiculturalism, which is one of the popular concepts of recent years, and hence advice to humanity about living together.

Key Words: Multiculturalism, Coexistence, Verse, Quran

GİRİŞ

İnsan doğduğu andan itibaren toplumsal bir dünya içerisinde varlığını sürdürür. Bu toplumsallaşma beraberinde birlikte yaşamayı, hoşgörülü olmayı ve sosyalleşmeyi de beraberinde getirir. Her birimiz farklı görüşlere, bakış açılarına sahip olmamıza rağmen bu toplumsal hayatta varlığımızı sürdürmeye devam ederiz.

“İnsanlığın ilk dönemlerinden itibaren çoğalan, çoğaldıkça da birbirleriyle sosyal ilişkileri bazen sertleşen, bazen de büyük savaş ve muharebelere kadar varan bir süreç, medeniyetler tarihinin en önemli dönüm noktalarını oluşturmaktadır. Hâlbuki çeşitli milletler ve çeşitli fiziki farklılıkların esas sebebinin kavrayabilmek bu birlikteliğin problemsiz devamını sağlayabilecek etkin unsurlardan biri olarak değerlendirilebilecektir” (Göz,2017:235).

Bireyler doğduğu andan itibaren kendini ifade etme ve sosyalleşme eğilimi içerisinde. Bu amaç doğrultusunda birey kendini gerçekleştirebileceği, fikirlerini özgürce ifade edebileceği bir ortama ihtiyaç duyar. Bu ortam hoşgörü ve sabır açısından ne kadar yüksek standartlara sahip bir ortansa bireyin de kendini ifade etmesi o kadar sağlıklı olacaktır. “Bireyin kendi menfaatini düşünürken toplumsal olanı da göz ardı etmemesi gerekir. Hatta toplumsal olana öncelik hakkı tanımak bireyin yaşamının ve geleceğinin teminatı açısından bazen daha uygun görülmektedir. Çünkü bireye kıyasla toplum istikbale yönelik bir boyut taşımaktadır” (Kuçuradi, 1998, s. 65) İnsanlar ancak anlayış ve hoşgörü çatısı altında kendilerini gerçekleştirebilir ve birlikte yaşama çabası da ancak bu şekilde bir anlam kazanabilir. Elbette bütün bunların gerçekleşebilmesi için bireyin kendini özgür hissetmesinin önemi kadar çevresindeki ayrımcılığında minimum düzeyde olması gerekir. İşte bu yüzden anlayış ve hoşgörü birlikte yaşamının en önemli prensibidir.

“Her toplumda insanlar arası kazanılmış farklılıklar vardır. Zekâ, yaş, cinsiyet vb. biyolojik değişkenler ve insan organizmasından kaynaklanan diğer özellikler gibi. Toplum üyeleri bu kişisel farklılıklara göre kabul edilmiş sosyal ayrımlarla farklılaşmışlardır” (Korkmaz, 2006:75). Fakat bu farklılaşma bir çatışma gibi değil bütünleşme gibi anlaşılmalıdır. Ateş (2000:121)’in özetlemesiyle, “ötekine katlanabilmenin temel koşulu, hoşgörü ile bakmaktır. Hoşgörü; bir insanın kendinden farklı düşünceleri, inançları, değerler sistemi vb. olan insanlara karşı sevecen bir tahammül göstermesi demektir, yani katlanmaktır”.

“Birlikte yaşamayı kolaylaştıran ve bunu mümkün kılan öğelerin başında ortak fikirler, ortak hedefler, idealler, kültür ve uyum gelir. Bu öğelerdeki farklılıklar çoğaldıkça birlikte yaşama ilkelerine daha çok ihtiyaç duyulmaktadır. Bu ilkeler sayesinde farklılıkların meydana getirdiği çatışmalar en aza indirgenebilmekte, farklılıklar içinde ortak öğeler ve benzeşmeler yakalanabilmekte, birlikte yaşamının uyum içinde olması sağlanabilmektedir” (Karakuş, 2018:169).

a. Araştırmanın Konusu

Bu çalışmada öncelikle çokkültürlülük ve birlikte yaşamaya dair bilgiler verilecek olup sonrasında İslam dininin temelini oluşturan mukaddes kitap Kur’an-ı Kerim’den çokkültürlülükle ilgili ayetler seçilip yorumlanacaktır. Dolayısıyla araştırmanın konusu Kur’an-ı Kerimdeki çokkültürlülük ve birlikte yaşama ile ilgili ayetlerin yorumlanmasıdır.

b. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı yüce kitabımız Kur'an-ı Kerim'deki birlikte yaşama pratikleri ile ilgili ayetlerin saptanıp, detaylı şekilde incelenmesi ayrıca çokkültürlülük kavramına ilişkin ayetlerin neler öğütlediğinin belirlenmesi ve analiz edilmesidir.

c. Araştırmanın Önemi

Dünya üzerindeki birey sayısı gün geçtikçe artmakla beraber insanların birbiri ile olan ilişkileri zayıflamaktadır. Farklı nedenlerden dolayı insanlar bireyselleşmekte, ve birbirlerinin değerlerine, toplumsal yaşama düzenine karşı da hoşgörüsüzleşmektedir. Bu araştırmanın önemi; bireylerin nasıl yaşaması gerektiği ile ilgili değerli bilgiler veren Kur'an-ı Kerim'in birlikte yaşama ve çokkültürlülük kavramlarına ne denli değer verdiğinin ortaya çıkarılmasıdır.

d. Araştırmanın Yöntemi

Kur'an-ı Kerim'deki ayetlerin yorumlanmasını ve çözümlenmesini temel alan bu makalede yöntem olarak doküman incelemesi yani içerik analizi kullanılmıştır. Bu bakımdan makale nitel araştırma özelliği taşımaktadır.

1. ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK VE BİRLİKTE YAŞAMA PRENSİBİ

“Çokkültürlülük deyimi görece yeni bir kavram olmakla beraber çokkültürlülük durumu hiç de yeni değildir. Çeşitli kültürlerin aynı zamanda yan yana birlikte var olduklarını gösterir. Tarihin hiçbir döneminde kültürler birbirleriyle tamamen ilişkisiz, tümüyle içine kapalı olmamışlardır. İnsanlık tarihi, sürekli bir etkileşim ve mübadele sürecidir; ayrı grupların birbirleriyle temasa geçtikleri, çarpıştığı, birbirlerinden borç aldığı, birbirlerini değiştirdiği ve kendi içlerinde değiştikleri bir sürecin tarihidir. Bu süreçte toplumlar arasında dostluk, düşmanlık veya bunların ortasında melez durumlar oluşmuştur” (Çelik,2008:321).

Bireylerin anlayış ve hoşgörü çerçevesinde birlikte yaşamasını sağlayan bazı kavramların da anlaşılması bu noktada büyük önem arz etmektedir. Bireyler arasında hiçbir dil, din, ırk ayrımı gözetmeksizin hepsine aynı mesafe ile yaklaşmayı belirten eşitlik, adalet; birlikte yaşamayı daha da kolaylaştıran sevgi, sadakat, anlayış gibi kavramlar çokkültürlü ortamlarda bireylerin birlikte yaşama kültürlerini etkilemektedir. “Sadece aynı milletin, aynı dinin, aynı ırkın mensubu olan fertler arasında değil, insanlık ailesinin birer üyesi olan bütün insanlar arasında temel insanlık değerlerinin hayata hâkim kılınması adına medeniyetlerin temsilcilerinin üzerlerine düşeni yapmalarının gerekliliği yirmi birinci yüzyılın ilk çeyreğinde insanlığın yaşadığı vahim olaylarla daha iyi anlaşılıyor olsa gerektir” (Göz, 2017:235).

İnsanoğlu farklı kültürlerin birlikte yaşaması ile ilgili nice savaşlar verdikten sonra çokkültürlülük kavramını günümüze taşımıştır. Birbirinin düşüncelerine saygılı ve hoşgörülü yaklaşan bireyler arasında birlikte yaşamaya dair herhangi bir sorun çıkmayacağı saptanması için bunca olumsuzluğun yaşanması yerine, Kur'an-ı Kerim'deki ayetlerin okunup değerlendirilmesi bu noktada büyük önem arz etmektedir. Birlikte yaşama karşılıklı ilişkilere dayalı bir süreç olduğuna göre o halde bu sürecin sağlam bir şekilde işleyişi yalnız ahlaki değerler çerçevesinde mümkün olabilir (Blau, 2005, s. 194).

Birlikte yaşamak mecburiyetinde olan dünya insanlığı, beraber yaşamak, tanış olmak ve bilişmek üzere bu dünyayı yaşana bilir bir mekân haline getirmek için gayret etmek adına üzerine düşenin fazlasını yapmak durumundadır. Renk, dil, din ve ırk farklılıkları bu görevlerin ve sorumlulukların yerine getirilmesine hiçbir zaman engel

olmamalıdır. İnsanlığın temel ortak değerleri bu noktada varlığını ve etkinliğini hissettirecek güç ve kuvvete sahiptir. Bu sorumluluk insanlık ailesini oluşturan bütün milletler ve bu milletlerin bireylerine aittir (Göz, 2017:235).

Yüce Allah'ın, yarattığı insanlara gönderdiği elçilerin her biri farklı bir şeriat ile topluluklara gönderilmiştir. Fakat şeriatlar farklı olsa bile Allah'ın bütün elçilerinin gönderilme amacı birdir: Tevhit ilkesi altında aynı inanç esaslarını insanlara bildirmektir.(Güner,2001:217) Kur'an-ı Kerim'de bu düşünceyi pekiştiren pek çok örnek bulmak mümkündür.

2. KUR'AN-I KERİM'DEKİ ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK VE BİRLİKTE YAŞAMA İLE İLGİLİ AYETLERİN İNCELENMESİ

Kutsal kitabımız Kur'an-ı Kerim'de çokkültürlülük ve birlikte yaşamaya dair pek çok ayet bulunmaktadır. Bunlardan bazıları aşağıdaki gibidir:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ
وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ
أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَىٰكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ

Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık, Allah katında en değerli olanınız O'na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir, her şeyden haberdardır. (Hucurat 49/13)¹

Ayetin tefsiri:

“Fertler, gruplar, kavimler, ümmetler, milletler siyasî, kültürel, biyolojik, coğrafi vb. farklarla birbirinden ayrılır; bu farklara bağlı olarak farklı kimlik sahibi olur, bu kimlikle tanınır ve tanışır. Ayrıca her biri kendi farkını, özelliğini bir gurur, değer ve övünç vesilesi yapar. Ayet farklı yaratılmanın “kimlik edinme ve bu kimlikle tanınma, tanışma” fonksiyon ve hikmetini onaylıyor; ancak farklı sosyal ve etnik gruplara mensup olmanın üstünlük vesilesi olarak kullanılmasını reddediyor; insanın şeref ve değerini, kendi iradesi ile elde etmediği etnik aidiyete değil, kendi irade ve çabasıyla elde ettiği evrensel değerlere bağlıyor.”²

Bir diğer kaynağa göre tefsiri;

Ey insanlar haberiniz olsun ki biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Âdem ile Havva'dan veya her birinizi bir ana ile bir babadan yarattık, yani bu yönden hepimiz eşitsiniz, birbirinize karşı övünmeye veya şu kavim, bu kavim diye aşağılamaya hak yoktur. Bu sebeple bir insanlık kardeşliği vardır ki o bile öyle alay etmeye ve birbirinin etini yercesine gıybete mâni olmak gerekir. Ve sizi milletler ve kabileler yaptık ki

¹ www.kuran.diyaret.gov.tr

² www.kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/

tanişasınız, yani soylarınız, atalarınızla iftihar için değil birbirinizi soyu sopu ile tanıyarak ona göre yardımlaşmanız içindir.³

Hucurat Suresi'nin 13. Ayetinde de belirtildiği üzere insanların iki cins olarak yaratıldığı ve birbirleri ile kaynaşmaları, birliktelik içinde yaşamaları için boy ve kabilelere bölündüğü söylenmiştir. Fakat burada önemli olan nokta birbirimize düşman olalım diye değil özgür irademizle beraber olmak istediğimiz kişileri biz seçelim diye kabilelere ve boylara ayrılmamızdır. Allah katında birlikte huzur ve barış içerisinde yaşamak oldukça önemli bir unsurdur.

وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافُ السِّنِّتِكُمْ
وَالْوَانِكُمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِلْعَالَمِينَ

O'nun kanıtlarından biri de, gökleri ve yeri yaratması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olmasıdır. Kuşkusuz bunda bilenler için ibretler vardır. (Rum 30/22)⁴

Ayetin tefsiri:

İnsanların dillerinin ve renklerinin farklılığı objektif olarak gözlemlenebilen bir olgudur. Bundan ibret alınması ise bilme şartına bağlanmıştır. “Bilenler” şeklinde çevirdiğimiz âlimin kelimesi dar anlamıyla alınırsa bunu “âlimler, ilim sahipleri” şeklinde tercüme etmek mümkündür; fakat burada her insanın fitrî özellikleriyle bilebileceği bir durumdan söz edildiği için kelimenin geniş anlamı esas alınmıştır. Konu üzerinde özel araştırmalar yapan uzmanların bu kapsamda sayılması ise zaten evleviyet gereğidir. Fakat “bilme”nin başkaları tarafından telkin edilen veya öğretilen bilgileri alıp bellekte koruma anlamında olmadığına dikkat edilmelidir. Zira ayette geçen kelimenin kökünde “varlık ve olayların hakikatini anlamak, temyiz etmek yani farklı şeyleri birbirinden ayırtmak, bir şeyin mahiyetini iyice kavramak, bir işi sağlam ve düzgün yapmak” gibi anlamlar bulunmaktadır. Şu hâlde ayette muhataplardan istenen, bir kökten geldikleri halde insanların biyolojik ve kültürel farklılıklara sahip olmaları üzerinde dikkatle düşünüp bundan sonuçlar çıkarmaktır.⁵

Bir diğer kaynağa göre tefsiri;

Yine O'nun ayetlerindedir, göklerin ve yerin yaratılışı ki, iki bakımdan Allah'ın varlık ve sıfatının delillerindedir.

Birincisi: Maddenin böyle çeşitli cisimlerle yükseklerle ve alçaklara ayrılarak tabiatın aslında çeşitlilik meydana getirilmesi, kendi kendine birbirini takip eden kanundan başka bir şey olmaması gereken tabiatın üstünde hâkim olan yüce yaratıcının kudretini gösterir.

İkincisi: Göklerin ve yerin yaratılışında öyle yüksek bir sanat vardır ki, her noktası onu yaratan Allah'ın ilim ve iradesiyle sıfatının mükemmelliğini gösterir...

İlim ehli olan âlimler bilirler ki; ilk olarak, bütün bu çeşitlilik ve farklılık, tabiatın akışını değiştirerek farklı tabiatlar yaratan Allah Teâlâ'nın kudretini gösterir. Ve bütün

³ www.kuranikerim.com (Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır tefsiri)

⁴ www.kuran.diyaret.gov.tr

⁵ www.kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/

bu değişiklik içinde hepsinin düzenini koruyup idare etmesi de ilim ve sanatındaki kemal (olgunluk) ve hikmetini gösterir. İkinci olarak, demek ki, dillerin ve renklerin değişmesinde hikmet vardır.⁶

Rum Suresi'nin 22. Ayeti ise bütün insanların yüce Allah katında bir olduğu, onları yargılayacak tek kişinin yine Allah olduğu belirtilmiştir. O her şeyin yaratıcısıdır, bizleri farklı renklerde ve ırklarda yaratıyor olmasının sebebi de yine onun varlığının göstergesidir. İnsanlar olarak bizler ayrımcılık yapma hakkına sahip değiliz. Kùltürlerimizin, dilimizin ve renklerimizin farklı olması fakat aynı zamanda huzur içerisinde birbirimizi yargılamadan yaşamamız gerektiğini dile getiren bu ayet çokkùltürlùlùęün vazgeçilmez ilkelerinden biri olma özelliğini taşımaktadır.

وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا
وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً
فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا
وَكَنتُمْ عَلَىٰ شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُمْ مِنْهَا
كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ

Hep birlikte Allah'ın ipine sınıksız yapışın; bölünüp parçalanmayın. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani siz birbirinize düşman idiniz de Allah gönüllerinizi birleştirdi ve O'nun nimeti sayesinde kardeş oldunuz. Siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan da sizi Allah kurtarmıştı. İşte Allah size ayetlerini böyle açıklıyor ki doğru yolu bulasınız... (Al-İmran 3/103)⁷

Ayetin tefsiri:

“İslâm, düşünce ayrılığının düşmanlığa dönüşmesini, insanları çekişen ve vuruşan kamplara ayırmasını müsamaha ile karşılamaz. Nitekim bu ayet-i kerimede Müslümanların birliği Allah'ın bir nimeti olarak değerlendirilirken, toplumsal barışı tehdit eden –ve İslâm'dan önce örnekleri çokça görülen– çekişme hallerini her an içerisine düşüp yanabilecekleri ateşten bir çukurun kenarında bulunmaya benzetmiştir. Yüce Allah, insanların böyle bir tehlike ile karşı karşıya kalmamaları için toptan

⁶ www.kuranikerim.com (Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır tefsiri)

⁷ www.kuran.diyaret.gov.tr

Allah'ın ipine (Kur'an) sarılmalarını, onun genel prensiplerinin dışına çıkmamalarını emretmektedir."⁸

Bir diğer kaynağa göre tefsiri;

Allah'tan hakkıyla korkmak ve her halde Müslüman olarak ölebilmek için de her şeyden önce Allah'ın ipine toptan yapışarak tevhit üzere toplanmak ve ayrılıklardan çekinmek lazımdır...

Şu hâlde önce kalplerin birleşmesi, ikinci olarak füllerin birleşmesi hak dinin esaslarının en büyüklerindedir. "Ben, kendi başıma, yalnızca dinimi, imanımı koruyabilirim." demek tehlikelidir. Kendi başına kalmak isteyen fertlerin, iman ve İslâm üzere hüsn-i hatime (iyi sonuç) ile ahirete gidebilmesi şüpheli olur. Fert zorlama ve baskı altında her şeyini kaybedebilir. Çünkü "Allah'ın kudreti toplumla beraberdir." Ve dinin dünyada en büyük feyzi de bu toplumun kuruluşundadır. Bunun içindir ki, toplumlarını yitiren veya perişan edenler muhakkak perişan olurlar...⁹

Birlik ve beraberliği anlatan en önemli ayetlerden biri yukarıdaki gibidir. Bütün insanlığı farklı yaratmasına rağmen onlara bir irade bahşeden Allah doğru yolun yalnızca onun yarattıklarına inancın tam olması ile bulunabileceğini, bu arayışta birlik ve beraberliği elden bırakmamak gerektiği aynı zamanda insanın doğru yolda ilerlemenin de kardeşlik bağlarının ve Allah'a olan inancın kuvvetlenmesinde önemli olduğu dile getirilmiştir.

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا
وَاخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَأُولَئِكَ
لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ

Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayınız. İşte onlar için büyük bir azap vardır. (Al-i İmran 3/105)¹⁰

Ayetin tefsiri:

Geçmişte peygamberlerin getirdikleri kitaplara ve apaçık delillere rağmen insanlar, anlamsız ve faydasız tartışmalar yüzünden asıl görevlerini unutmuşlar ve kendilerine tevdi edilen emaneti koruyamamışlardır. İçine düştükleri ayrılık, toplumların bölünmesine ve parçalanmasına sebep olmuştur. Sonuçta insanlar hakkı ayakta tutamaz, iyilikleri tavsiye edemez, kötülükleri engelleyemez duruma gelmişlerdir. Fakirler, mazlumlar ve âcizler ezilmiş, güçlülerin, zenginlerin ve zalimlerin haksızlıkları karşısında bir şey yapılamamıştır. Neticede insanlar mutsuz olmuşlar, dünya onlar için bir zindan, hayat katlanılamaz bir işkence haline gelmiştir. Bu yüzden Allah Müslümanları uyarmakta, geçmiş milletlerin düştükleri hataya düşmemelerini emretmektedir.¹¹

⁸ www.kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/

⁹ www.kuranikerim.com (Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır tefsiri)

¹⁰ www.kuran.diyaret.gov.tr

¹¹ www.kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/

Farklılıklarımıza rağmen bütün insanların Allah huzurunda eşit olması insanların kendi buyruklarınca birbirlerinden ayrılmasının hüsrana ile sonuçlanacağını gösteren en güzel ayetlerden biri. Bir yol gösterici varken neye güvenip de farklı olan insanları toplumumuzdan dışlıyoruz? Ayrımcılık yapan ve birbirini Allah'ın rızası için sevmeyen herkes için büyük bir azap olacağı dile getirilmiştir.

وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا
وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ وَاصْبِرُوا إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ

Allah ve resulüne itaat edin, birbirinize düşmeyin, sonra zayıflarsınız ve zaferi elden kaçırsınız. Sabredin, kuşkusuz Allah sabredenlerle beraberdir. (Enfal 8/46)¹²

Ayetin tefsiri:

Harekette sebat ve istikrar, Allah'ı devamlı anmak ve asla unutmamak, Allah ve resulüne itaat, birlik ve beraberliği korumak, düşmana karşı caydırıcı güç edinmek, başarının gerektirdiği kadar hazırlıklı ve sabırlı olmak.¹³

Bir başka kaynağa göre tefsiri;

Ayrıca Allah'a ve Resul'üne itaat eyleyiniz, ve aranızda niza etmeyiniz ki, feşele düşersiniz, yani, zayıf, tembel, çekingen ve korkak olursunuz, salaklaşır, yılınlaşsınız ve rüzgârınız kesilir, havanız söner, ağırlığınız kaybolur, devletiniz elden gider. Ve sabırlı olunuz. Zira Allah, kesinlikle sabredenlerle beraberdir. Beraber olduğu için de sabredenlere zafer ihsan eder.¹⁴

Bu ayette küçük farklılaşma yolu ile bireyler arası ayrılığın büyüyerek ne derece büyük bir felakete ulaşacağı aktarılmıştır. Bireyler kendilerini ve kendi dışındakileri soyutladıklarında bunun sonucu topluma, devlete hatta bütün insanlığa varacak kadar büyüebilmektedir. Bu açıdan bakıldığında farklı kültürlerle sahip olmamıza rağmen sıkı sıkıya bağlılığımız önemli bir unsuru oluşturacaktır.

لَا يَنْهَيْكُمْ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ
فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ
وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ

¹² www.kuran.diyaret.gov.tr

¹³ www.kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/

¹⁴ www.kuranikerim.com (Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır tefsiri)

Allah, din konusunda sizinle savaşımayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlarla iyi ilişkiler içinde olmanızı ve onlara adaletli davranmanızı yasaklamaz. Allah adaletli olanları elbette sever. (Mümtehine 60/8)¹⁵

Ayetin tefsiri:

Burada verilmek istenen mesaj belirli olaylarla sınırlı değildir, ayette yer alan olumsuz nitelikler kapsamına girmediği hangi dine mensup ve hangi etnik kökenden olursa olsun uluslararası toplumun bütün üyeleriyle iyilik ve adalet esasına dayalı ilişkiler kurulabilir, bu hükümle ilgili nesih iddialarının da dayanağı yoktur.¹⁶

Bir başka kaynağa göre tefsiri;

Bu vazifeler yapıldığı ve düşmanlardan tamamen uzak durularak cihat edildiği takdirde umulur ki, Allah sizinle o kâfirlerden düşmanlık ettiğiniz kimseler arasında bir dostluk meydana getirir. Çünkü İslâm'ın galip gelmesiyle hayra engel olanlar aradan çıkartılıp, hak ve adaletle İslâm'ın güzel ahlâkı tatbik edilmeye başlayınca, o düşmanlıklar da dostluğa dönüşmeye başlar. Nitekim Mekke'nin fethi üzerine Hz. Peygamber'in o yüce ahlâkı fiilen uygulanmaya başlayınca, yirmi senedir düşmanlığın her türlüünü yapmaya çalışanlar bile hayretler içinde İslâm'a girmek için yarış etmişler ve çok geçmeksizin bütün Arabistan İslâm'a girerek o hak nuru, âlemin ufkunu aydınlatmaya başlamıştı. Bu ayet de gösteriyor ki, cihadın asıl maksadı, düşmanlık değil, dostluğu umumileştirmektir. Allah düşmanlarından uzaklaşmakla onlara buğzetmek de, dostluğu gereği gibi O'nun rızası için samimiyeti genelleştirme vesilesidir. Allah kadirdir, kudreti çoktur, düşmanlıkları dostluğa çevirmeye kadirdir. Ve Allah Gafur'dur, Rahim'dir. Rızası uğrunda çekilen zahmetleri boşa çıkarmaz.¹⁷

İnsanlar arasında hoşgörülü ve adil davranmanın ne kadar önemli olduğuna vurgu yapan bir ayet. Farklılıklar konusunda birbirlerine hoşgörü ile yaklaşmış ve onları dışlama yoluna gitmemiş kimseler için Allah mükafat vermektedir. Kendi dışındaki insanlara adil ve eşit davrananlar Allah tarafından sevilecektir.

إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ثُمَّ لَمْ
يَنْقُصُوا شَيْئًا وَلَمْ يُظَاهِرُوا عَلَيْكُمْ أَحَدًا
فَاتِمُّوا إِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ إِلَىٰ مُدَّتِهِمْ إِنَّ اللَّهَ
يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ

Ancak kendileriyle antlaşma yaptığınız müşriklerden bilâhare yükümlülüklerini eksiksiz yerine getiren ve sizin aleyhinize kimseye arka çıkmayanlar müstesna; onlara

¹⁵ www.kuran.diyaret.gov.tr

¹⁶ www.kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/

¹⁷ www.kuranikerim.com (Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır tefsiri)

verdiğiniz söze süresi doluncaya kadar riayet ediniz. Allah haksızlıktan sakınanları sever. (Tevbe 9/4)¹⁸

Ayetin tefsiri:

İnsanî ilişkilerin sağlıklı bir biçimde sürdürülmesinde ve toplumsal düzenin tesisi ve korunmasında antlaşma ve sözleşmeler çok önemli bir yere sahiptir. Sözleşmelerin güvenilir olması ve işlevini ifa edebilmesi de ahde vefa ilkesinin korunmasına bağlıdır. Kur'an gerek insanın kendisini yaratan Allah'a verdiği söz, gerekse başka insanlarla yaptığı sözleşmeler anlamında ahit kavramı üzerinde önemle durmuş ve değişik vesilelerle ahde vefa ilkesine vurgu yapmıştır.¹⁹

Bir başka kaynağa göre tefsiri;

Ahdini bozanlara aşağıda bildirildiği şekilde dört aydan fazla mühlet tanıma, ancak o müşrikler içinde kendileriyle antlaşma yapmış olduklarınız, üstelik size hiçbir şeyi eksik bırakmayanlar, yani antlaşma şartlarından hiçbirine riayetsizlik etmeyenler, size doğrudan doğruya hiçbir zarar vermedikleri gibi, size karşı olan hiçbir kimseye de arka çıkmayanlar (Nitekim Hz. Peygamber ile yaptıkları antlaşma şartlarına riayet eden Beni Huzaa'ya saldıran Beni Bekr gibi ki, bunlara Kureyş müşrikleri silah yardımı yapmışlardı), işte böyle dolaylı yollardan bile zarar vermeyenlere, işte böylelerine antlaşmada belirlenen müddetin dolmasına kadar süre tanıyın. Yani bunları o antlaşmaya uymayanlarla karıştırmayın ve bir tutmayın. Öbürleri gibi, bunlara da dört aylık süre bitince hemen savaş açmaya kalkışmayın. Bunlara onlar gibi muamele etmeyin. Antlaşma şartlarında belirlenen süre doluncaya kadar bekleyin, o sürenin tamamı tamamına bitmesini gözetin ve siz de antlaşma şartlarına uyun. Çünkü Allah, muttakileri muhakkak sever. Sözleşme şartlarına uymak da takvadandır. İsterse karşı taraf müşrik olsun, onlar arasında bile ahdine riayet eden vefalı kimselerle etmeyen gaddarları eşit tutmak takvaya aykırıdır.²⁰

Bu ayeti ülke ve o ülkede yaşayan yurttaşların haklarına dikkat çekmek amacı ile açıklamayı uygun buldum. Birlikte yaşamada konulan kurallar daha sonrasında hiç kural koyulmamışçasına hiçe sayılmaktadır. Bu kişiler veya yöneticiler için uyarı gönderilmiştir. Anlaşmaların uygulanmasının ne derece önem taşıdığını gösteren bu ayet yine çokkültürlülüğe yürürlüğe giren yasalar bağlamında değerlendirilebilir.

وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَأَمَنَّ مَنْ فِي الْأَرْضِ كُلَّهُمْ جَمِيعًا أَفَأَنْتَ
تُكْرَهُ النَّاسَ حَتَّى يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ

Eğer rabbin dileseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi topluca iman ederdi. Hal böyleyken, mümin olsunlar diye sen tutup insanları zorlayacak mısın! (Yunus 10/99)²¹

Ayetin tefsiri:

¹⁸ www.kuran.diyaret.gov.tr

¹⁹ www.kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/

²⁰ www.kuranikerim.com (Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır tefsiri)

²¹ www.kuran.diyaret.gov.tr

Evrendeki düzenin ve en üstün kudretin yüce Allah'a ait olduğu hakikatinin daima göz önünde tutulması gerektiği vurgulanmakta, Hz. Peygamber'den, inkârcılıkta direnenler karşısında maneviyatını bozmaması istenmektedir. Ayrıca bu ayetler, başkalarını zorla imana getirme çabası içine girenlerin kendi iradelerini Allah Teâlâ'nın iradesi üstüne çıkarmaya çalışmak gibi bir yanlışlığa düşmüş olacakları uyarısında bulunmaktadır.²²

Bu ayette herkesin, her bireyin farklılıklar ekseninde yaratıldığı ve Allah'ın hiçbirini dışlamadığı, kullarının ise hiçbir zaman buna hakkı olmadığı anlatılmak istenmiştir. Gerçekten de Rabbimiz bizleri hiçbir sığata tabii tutmazken biz insanları çeşitli özelliklerine göre sınıflandırırız. İşte bu çokkültürlülük kavramının uygulanamamasında çok büyük bir etkidir.

وَلَا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ
فَيَسُبُّوا اللَّهَ عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ كَذَلِكَ زَيْنًا لِكُلِّ
أُمَّةٍ عَمَلُهُمْ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّهِمْ مَرْجِعُهُمْ فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا
كَانُوا يَعْمَلُونَ

Allah'tan başkasına tapanlara kötü söz söylemeyin; sonra onlar da bilmeden, taşkınlık yaparak Allah hakkında kötü sözler söylerler. Böylece biz her ümmete kendi işlerini çekici gösterdik. Sonunda dönüşleri rablerinedir. Artık O, ne yaptıklarını kendilerine bildirecektir. (En'am 6/108)²³

Ayetin tefsiri:

"Biz her ümmete kendi işlerini çekici gösterdik" mealindeki cümle, Allah'ın insanlara inanç ve yaşayışları konusunda bir seçme imkânı bırakmadığı şeklinde anlaşılmalıdır. İnsanların inanç ve telakkilerine, ahlâk ve yaşayışlarına tesir eden, sonuçta onların inanç ve davranışlarını beğenmelerini sağlayan birçok psikolojik ve sosyal sebep vardır ve her şey gibi bunlar da Allah'ın koyduğu kanunlar uyarınca oluşmaktadır. İnsanın asıl görevi ise akıl ve muhakeme gücü yardımıyla bu sebepleri aşarak Allah'ın ayetleri üzerine düşünmesi, hoşlanıp bağlandığı inancı ve hayatı sorgulamasıdır. İnsanlar, bilgisine ve dürüstlüğüne inanıp güvendikleri seçkin kişilerin görüşlerinden ve irşatlarından da yararlanıp aydınlanarak gerçeğe ulaşma imkânına sahiptirler; Allah insanlardan bu imkânı esirgememiştir.²⁴

Bir başka kaynağa göre tefsiri;

Herhangi bir milletin, ne kadar batıl olursa olsun mukaddes saydıkları şeylere sövmekten sakınmalıdır. Biz, böyle her ümmete amelini süslemiştir. Kimisinin

²² www.kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/

²³ www.kuran.diyaret.gov.tr

²⁴ www.kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/

iyiliğine başarı, kimisinin kötülüğüne alçaltma olmak üzere her birine çeşitli duygular, karakterler, zevkler, telakkiler vererek yaptıklarını hoş göstermişizdir. İşin aslı hayır olsun, şer olsun, küfür olsun, iman olsun, taat olsun, isyan olsun, hepsi, yaptıklarını beğenerek, güzel kabul ederek yaparlar. Ve sevdiklerini müdafaa etmek için heyecanlara düşerler. Hoşlanıp hoşlanmamak gibi duygular isteğe bağlı değil zorlamaktır. Gerçek ve hayrın yolu, sırf zevk ve duygularda değil, yukarıda açıklandığı üzere basiretlerdedir.²⁵

Bu ayette farklı düşüncelere sahip olan insanlar hakkında asla kötü söz kullanılmaması gerektiği kullanıldığı halinde ötekileştirilenlerin de o insanlara aynı davranışı sergilemesi sonucu oluşacak olan kaostan söz edilmektedir. Bunu önlemenin tek yolu ise değerlere saygı duyup birlikte huzur ve barış içerisinde yaşamayı becerebilmek.

إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ
وَالْمَسَاكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ
قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ
اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِّنَ اللَّهِ وَاللَّهُ
عَلِيمٌ حَكِيمٌ

Sadakalar (zekât gelirleri) ancak şunlar içindir: Yoksullar, düşkünler, sadakaların toplanmasında görevli olanlar, kalpleri kazanılacak olanlar, azat edilecek köleler, borçlular, Allah yolunda (çalışanlar) ve yolda kalmışlar. İşte Allah'ın kesin buyruğu budur. Allah bilmekte ve hikmetle yönetmektedir. (Tevbe 9/60)²⁶

Ayetin tefsiri:

Zekâtın dağılımıyla ilgili bu buyruğun amaçları ve içerdiği incelikler üzerinde değişik açıklamalar yapılmıştır. Bunlar genellikle, zekâtın hangi sebeple meydana gelmiş olursa olsun fakirlik sorununa mutlaka çözüm bulunması ve Müslümanların güçlü olması gerektiği fikrini zinde tutan, bir yandan bireyler arasında dayanışma ruhunu diğer yandan da sosyal güvenlik fikrini besleyen bir kurum olduğu noktasında birleşmektedir.²⁷

Bir başka kaynağa göre tefsiri;

²⁵ www.kuranikerim.com (Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır tefsiri)

²⁶ www.kuran.diyaret.gov.tr

²⁷ www.kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/

Allah alimdir, hakimdir. Her şeyi ve herkesin durumunu, derecesini, neye hakkı olup, neye olmadığını bilir ve her şeyi yerli yerine koyar ki, hakları hak sahiplerine iletmek, haklara ve görevlere riayet edenlerle etmeyenlere de ona göre hak ettiklerini vermek dahi O'nun hikmeti cümlesindedir.²⁸

Çokkültürlü yaşamın en önemli koşullarından biri ihtiyacı olan kişilere yardımın esirgenmemesinden geçer. Dünya malı dünyada kalır, insanlara yardım etmek onlarla aramızda olan bağı kuvvetlendirir. Bu da birlikte yaşama sürecinde çok önemli bir unsuru gözler önüne sermektedir.

وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا
بَيْنَهُمَا فَإِنْ بَغَتْ إِحْدِيهِمَا عَلَى الْأُخْرَى
فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّى تَفِيءَ إِلَى أَمْرِ اللَّهِ فَإِنَّ
فَاءَتْ فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَأَقْسِطُوا إِنَّ اللَّهَ
يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ

Eğer müminlerden iki grup birbiriyle kavgaya tutuşursa hemen aralarını düzeltin; ikisinden biri diğerinin hakkına tecavüz etmiş olursa -Allah'ın emrine geri dönünceye kadar- haksızlığa sapanlara karşı savaşın; dönerlerse aralarındaki anlaşmazlığı adaletle çözüme bağlayın ve herkese hakkını verin. Allah hakkı yerine getirenleri sever. (Hucurat 49/9)²⁹

Ayetin tefsiri:

İslâm toplumu, hem dışarıda hem içeride meydana gelen haksız çatışmalar karşısında ilgisiz ve duyarsız kalamaz, barış ve adaletin gerçekleşmesi için elinden geleni yapmakla yükümlüdür.³⁰

Bir başka kaynağa göre tefsiri;

Bağy, haksız yere yükselmek isteyerek düşmanlık etmektir. Yani barış teşebbüsü yapıldığı ve şüphe varsa giderildiği halde birisi barışa yanaşmayıp her ne olursa olsun haksızlıkla üste çıkmak sevdasını beslerse: O vakit o saldıran grupla savaşın. Ta ki, o Allah'ın emrine dönene kadar.³¹

Yanlış yolda olanların bile yanlış yoldan döndüğü anda aramıza katılması öğütlenen bu ayet yine birlikte yaşama pratiği olarak çokkültürlü toplumların sahip

²⁸ www.kuranikerim.com (Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır tefsiri)

²⁹ www.kuran.diyaret.gov.tr

³⁰ www.kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/

³¹ www.kuranikerim.com (Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır tefsiri)

olması gereken bir özelliği dile getirmektedir. Oysa biz insanlar bir toplumu veya bireyi dışladığımızda bir daha geri dönüşü olmayacak şekilde damgalıyoruz bu da toplumsal ve bireysel ilişkilerimizin sekteye uğramasına dolayısıyla çokkültürlü bir ortamın oluşmamasına neden oluyor.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرُ قَوْمٌ
مِنْ قَوْمٍ عَسَىٰ أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ وَلَا نِسَاءٌ
مِنْ نِسَاءٍ عَسَىٰ أَنْ يَكُنَّ خَيْرًا مِنْهُنَّ وَلَا تَلْمِزُوا
أَنْفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَزُوا بِالْأَلْقَابِ بِئْسَ الْإِسْمُ
الْفُسُوقُ بَعْدَ الْإِيمَانِ وَمَنْ لَمْ يَتُبْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ
الظَّالِمُونَ

Ey iman edenler! Bir topluluk diğer bir toplulukla alay etmesin; zira onlar kendilerinden daha iyi olabilirler. Kadınlar da başka kadınlarla alay etmesinler; çünkü alay edilenler edenlerden daha iyi olabilirler. Biriniz diğerinizi aşağılamayın, birbirinize kötü ad takmayın. İman ettikten sonra fâsıklıkla anılmak ne kötüdür! Günahlarına tövbe etmeyenler yok mu, işte zalimler onlardır. (Hucurat 49/11)³²

Ayetin tefsiri:

Araştırmadan inanıp hüküm vermek, masum insanlar hakkında kötü kanaate sahip olmak ve kötü davranışta bulunmak, haksızlıklar karşısında pasif kalmak, hakkın yerini bulması ve adaletin gerçekleşmesi için çaba harcamamak gibi toplumda barışı, düzeni, birlik ve beraberliği, kardeşçe dayanışmayı olumsuz etkileyen davranışlardan birkaçına yukarıda geçen ayetlerde temas edilmişti. Aynı sonuçları doğuran ve öteden beri topluluklar içinde çokça görülen bazı hatalara da bu ve sonraki iki ayette, bazı uyarılarla birlikte yer verilmiştir. İnsanları alay etmeye iten psikolojik faktörler içinde büyülenme, kendini beğenme, karşısındakini küçük ve kusurlu görme gibi hal ve duygular da vardır. Sırf gülmek için bir kimse ile alay edilmiş olsa bile alay konusu olan şahsın buna lâyık görülmesi ve aşağılanması söz konusudur. Bir kimse, toplum içinde yükselen değerlere göre –bu değerleri ölçü olarak alanlar bakımından– ikinci sınıf, “değersiz ve önemsiz” görülebilir, ama evrensel değerler ve konumuzla ilgili olarak da dinî ve manevî değerler söz konusu olduğunda aynı şahıs önemli ve değerli olabilir; hele Allah nezdinde kimin nasıl değerlendirildiğini tam olarak bilmek

³² www.kuran.diyadin.gov.tr

*mümkün değildir. İnsanları küçümseyenler, alay edenler, aşağılayıcı, küçümseyici lakaplar takanlar için bir de bu yönünü düşünmelidirler.*³³

Bir başka kaynağa göre tefsiri;

*Ey iman edenler! Bir kavim bir kavimle alay etmesin." Müminler arasında iyilik ve takva emredildikten sonra o kardeşlik ve iyilikleri bozabilecek cahilliklerden sakındırmak ve müminler arasında iyilik ve takva duygusunu en yüksek bir içtenlikle uygulayarak karşılıklı saygı telkin etmek ve bu şekilde İslâm'ın daha birçok kavimlere yayılıp gelişeceğine işaret ile o geniş kardeşliği süsleyecek temizliğe yükseltmek üzere bu iki ayet ümmete edep öğretmekle huzur ve gıyab'da ahlaki bir yol göstermedir.*³⁴

Toplum olarak cinslerin ve hemcinslerin birbirini dışlamaması gerektiğine vurgu yapan, iftira atmanın veya karalama yöntemine gidilmenin, onlardan olmadıkları bir kişiymiş gibi bahsetmenin sakıncalarına vurgu yapılmıştır. Burada etiketleme veya damgalamanın toplumsallaşma dolayısı ile çokkültürlü bir toplum olmasında büyük sakıncaları olduğu dile getirilmiştir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Yüce dinimiz İslam ve onun yol gösterici olarak belirlediği Kur'an-ı Kerim aslında çokkültürlü bir toplum oluşturmada ve birlikte yaşamının hangi amaçlar doğrultusunda olması gerektiğine dikkat çeken en önemli unsur niteliğindedir. Görüldüğü üzere İslam dini, her ne olursa olsun insanların birbirini ayırmaması gerektiğini, birlik ve düzen içerisinde yaşanması gerektiğini ayetlerle vurgulamıştır. Çokkültürlülüğü bir nimet olarak gören İslam dini ve onun kutsal kitabı olan Kur'an-ı Kerim farklı kültürlerin birbirine zarar vermeden barış içerisinde yaşaması gerektiğini söylemiş bu şekilde davranmayan kişiler için büyük bir azabın gerçekleşeceğini vurgulamıştır. Hoşgörülü ve saygılı bir toplum yapısında bütün bireyler kendini gerçekleştirme imkânı bulacak, farklı kültürlerin kaynaşması yolu ile de ülkesine ve dünyaya faydalı işler yapacak olan bireyler Allah tarafından ödüllendirilecektir şüphesiz. Bu açıdan bakıldığında yüce dinimiz dili, dini, ırkı, özelliği ne olursa olsun insanları ötekileştirmemeyi, sevgi ve barış içerisinde yaşamayı onlara öğütlemiştir. Allah'ın insanları farklı yaratmasındaki sebep aslında onların birbiri ile kaynaşmasını sağlamak ve kabileler boyu kökten değişimi sağlamak amacı iledir. Bu şekilde insanlar elindeki fırsatı değerlendirebilirse çeşitli kültürlerle oluşmuş yepyeni ve sağlam bir kimlik elde edecektir.

³³ www.kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/

³⁴ www.kuranikerim.com (Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır tefsiri)

KAYNAKÇA

Ateş, T. (2000). Öteki'yi Anlamak, Karizma Dergisi, 2000, 3, 121-123

Blau, P. (2005). Değişim ve Sosyal Yapı, R.A. Wallace and A. Wolf (ed.) *Contemporary Sociological Theory*, PrenticeHall: Inc., Englewood Cliffs.

Çelik H. (2008) Çokkültürlülük ve Türkiye'deki Görünümü *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* Yıl: 9, Sayı: 15

Göz, K. (2017). İslâm Toplumunda Birlikte Yaşama Kültürünün Dönüm Noktaları. *The Journal of Academic Social Science Dergisi*. Sayı: 5, Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Güner, O. (2001) Hz. Peygamber'in 'Öteki' ne Bakışı, İslam ve Öteki, Kaknüs Yayınları, İstanbul

Karakuş, A. (2018) Kur'an'a Göre Birlikte Yaşamın İlkeleri. *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* Cilt:5 Sayı:1

Korkmaz, A. (2006). Değişme ve Farklılaşma, İstanbul: Doğu Kütüphanesi

Kuçuradi, İ. (1998). İnsan ve Değerleri, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

İnternet Kaynakları:

www.kuran.diyamet.gov.tr

www.kuran.diyamet.gov.tr/tefsir/

www.kuranikerim.com

Milli Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD) / Cilt 6 - Sayı 2

Sorumlu Yazar: Hacıyeva HAQIQAT / Azərbaycan Dillər Universiteti, Doç. Dr.,
Hagigat1969@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-3938-0376

Atıf: HAQIQAT, H. (2022), Alman Dilində Söz Mənasının Dəyişməsi (Semantik Çıxarma), Cilt 6, Sayı 2, s. 100-107.

Gönderim Tarihi: 10 Ekim 2022 / Kabul Tarihi: 4 Kasım 2022

Araştırma Makalesi

ISSN: 2587-1331

DOI: 10.55774/mikad.1186839

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/mikad>

ALMAN DİLİNDƏ SÖZ MƏNASININ DƏYİŞMƏSİ (SEMANTİK ÇIXARMA)

Xülasə

Sözün adının əsas götürdüyü xüsusiyyətə ümumiyyətlə sözün daxili forması deyilir: günorta sözünün daxili forması zaman (günün ortası) anlayışını ehtiva edir. Bu termin W. Humboldt-a qayıdır və A. Potebnja'nın vətənpərvər dilçiliyində inkişaf etmişdir. "Daxili forma" ifadəsi bir sıra sinonim terminlərə malikdir: Etymon, orijinal mənası, sözün etimoloji mənası. Motivasiya tamamilən tamamlanır, ardıcılığı komponentlərə bölmək asan olur, məsələn, törəmə və ya qarışıq sözlərdə: işçi otağı, məclis, bina, sürücü, gəlin, gündəlik və s. Bir çox simpliziya (kök sözlər) Sinxronizasiya həvəsləndirilmir, orijinal mənası şərh edilə bilməz, hətta tarixi-etimoloji təhlili də etimonun anlaşılmasına gətirib çıxarmır, çünki adın əsaslandığı etimon dildən çoxdan itib. Bunlar ölü bir etimonlu sözlərdir. Bu cür motivasız sözlərə aşağıdakılar daxildir: şey, göz, qulaq, meşə, dağ və s. Digər hallarda orijinal mənasını açmaq asan deyil, onu xüsusi tarixi-etimoloji təhlilə tabe etmək lazımdır. Bunlar qaranlıq bir orijinal mənaya sahib sözlərdir və bu cür sözlərə qaranlıq bir etimon olan sözlər deyilir: Latın diskindən masa (dəyirmi). Bəzi sözlər, yuxarıda qeyd edildiyi kimi, etimoloji cəhətdən motivlidir, bu da onların etimonlarını anlamaq üçün asandır. Yaşayan bir etimonu olan bu cür sözlər asanlıqla etimologlaşdırılır: on üç, işçi, iş masası, torpaq və s.

Tarixi cəhətdən adekvat bir adlandırma motivi, yəni tarixən adekvat daxili söz forması artıq aydın şəkildə müəyyən edilə bilmərsə, şəffaf sözlər və söz elementləri ilə konseptual və ya fonetik uyğunlaşma səbəbindən yeni bir etimologiya (xalq etimologiyası; yanlış etimologiya / psevdo-etimologiya) meydana çıxa bilər.(9) Xalq etimologiyası sözlərin əmələ gəlməsindən və ya genetik əlaqəsindən asılı olmayaraq, səs gövdəsinin təsadüfən düzəldilməsindən və bilinən sözlərin mənasından asılı olan semantik motivasiyadır. Xalq etimologiyası orijinal etimoloji əlaqələrini itirmiş sözlərdə və ya xarici dillərdən alınmış sözlərdə tapılır: zəncəfil sözünün birinci hissəsi həyatla deyil, şəkilli çörəyin köhnə adı ilə - bulka; Erlikönig adının qızılağac ağacı ilə heç bir əlaqəsi yoxdur, ancaq kökünü Danimarka ellerkongesini belə tərcümə edən şair Herderin bir səhvinə borcludur. Düzgün "Elf King" adlandırılmalı idi.

Sözün mənə növləri Leksik mənəsi mürəkkəbdir. Söz mənələrinin müxtəlif növləri vardır:

Denotativ mənə obyektiv reallığın müəyyən bir görünüşünü təmsil edir, yəni bu görünüşün insan şüurundakı obrazına əsaslanır. 2. Əhəmiyyətli mənə, söz işarəsinin bir cisim sinfi üçün bir təyinat kimi görünmə xüsusiyyətidir. 3. Konnotativ mənə təsvir olunanlara münasibət, qiymətləndirmə və emosional münasibətlərə işarə edir: incə (neytral), əlavə incə (müsbətqiymətləndirir), son dərəcə incə (mənfi qiymətləndirir). 4. Sözün dil daşıyıcısının şüurundakı ilk mənəsi olaraq ayrıca olaraq qeyd edildiyi zaman ortaya çıxan əsas mənə. Bu mənəyə birbaşa, aktual, nominativ mənə deyilir. 5. Əsas mənədən və ya ikincil mənədən qaynaqlanan ikincil mənələr: Tülkü "ağıllı adam", sabit söz kompleksi "dolabdakı bütün fincanlar deyil" və s. Söz mənəsinin sem və ya komponent təhlili Seme, sözün mənəsinin daha da parçalanamayan dil baxımından ən kiçik üsürləridir. Bunlardan leksik və qrammatik mənələri təsvir etmək üçün istifadə olunur. Semeşlər bir iyerarxiya təşkil edir. Müəyyən prinsiplərə əsasən təşkil olunurlar. Buna görə aşağıdakı semeşlər fərqlənir: 1. Leksemanı nitq hissəsi kimi təyin edən kateqoriyalı-semantik semeşlər: Felleş praktikliyi, isimləri - təmsilçilik, sifətləri - xüsusiyyətləri ifadə edir. 2. Mənə sözünün konseptual özəyini təşkil edən leksik / fərdi semeş - semem. 3. Fərdi leksemaları və semeşləri fərqləndirən fərqləndirici / konkretləşdirən semeşlər. 4. Münasibətləri, qiymətləndirmələri və emosional dəyərləri ifadə edən qiymətləndirici / konnotativ semeşlər.

Açar sözlər: anlamdakı dəyişiklik, mənənin dəyişmə səbəbi, mənə növləri, dilçilik, tarixi- mədəni dəyişiklik.

CHANGING THE MEANING OF A WORD IN GERMAN (SEMANTIC ORIGIN)

Summary

A change in general meaning, or semantic derivative, is understood as a change in the meaning of existing words. The subject of lexicology, which studies the meaning of words and changes in the meaning of words, is called semantics or semantics. The term semantic is of Greek origin: *semantikos* - actually "indicator", "meaningful". So the semantics of the word is the meaning of the word. Changing the meaning is one of the main ways to enrich the vocabulary of a language. The meaning of the word cannot be taken as something stable, enduring, always stable. The meaning of the word may change. This often happens at the same time as the characters change (objects and views. In the German language today there are a number of words that are perceived as outdated, be it because of their semantics or their phonetic-grammatical form. They are called archaisms. Archaism - from the Greek *archaios* - "out of date" - denotes a word that is out of date for some reason. As already mentioned, archaisms include not only outdated words, but also outdated grammatical and phonetic forms of the word. One differentiates: a) semantic archaisms; b) historicisms; c) phonetic-morphological archaisms; d) archaism of meaning. Words and expressions that are largely replaced by new, more recent synonyms in modern linguistic usage are known as semantic archaisms. The following words can be named as examples of the semantic archaisms: the shore = the coast, the minne = love, the robe = the dress, the aunt = the aunt, the born = the spring, the pest = the vermin.

The desire to increase or decrease the impression of language can also lead to a change in meaning (intensified expression or influence and weakened expression or euphemism). Types of meaning change There are two systems that structure the change of meaning, logical and psychological. Logical classification is based on a quantitative comparison of the meanings of a word before and after a change of meaning. The psychological structure is based on associations. Logical classification is preferred by linguists because it is simpler and covers all cases of meaning change.

Keywords: German language, semantics, phonetic-grammatical form, archaism of meanin, word and expressions, logical classification.

Изменение значения слова в немецком языке (семантическое происхождение)

Резюме

Под изменением общего значения или семантической производной понимается изменение значения существующих слов. Предмет лексикологии, изучающий значение слов и изменение значения слов, называется семантикой или семантикой. Термин семантический имеет греческое происхождение: *semantikos* - собственно «указатель», «значимый». Итак, семантика слова - это значение слова. Изменение значения - один из основных способов пополнить словарный запас языка. Значение слова нельзя воспринимать как нечто стабильное, прочное, всегда стабильное.

Значение слова может измениться. Часто это происходит одновременно со сменой персонажей (объекты и соперничество).

В немецком языке сегодня есть ряд слов, которые воспринимаются как устаревшие, будь то из-за их семантики или их фонетико-грамматической формы. Их называют архаизмами. Архаизм - от греческого *archaios* - «устаревший» - означает слово, которое по какой-то причине устарело. Как уже было сказано, к архаизмам относятся не только устаревшие слова, но и устаревшие грамматические и фонетические формы слова. Различают: а) семантические архаизмы; б) историзмы; в) фонетико-морфологические архаизмы; г) архаичность смысла. Слова и выражения, которые в современном лингвистическом использовании в значительной степени заменены новыми, более новыми синонимами, известны как семантические архаизмы. Следующие слова можно назвать примерами семантических архаизмов: берег = берег, минне = любовь, халат = платье, тетя = тетя, рожденный = источник, вредитель = паразиты. 4.1.2. Историзм

Желание усилить или уменьшить впечатление от языка также может привести к изменению значения (усиление выражения или влияния и ослабление выражения или эвфемизма). Типы изменения значения Есть две системы, которые структурируют изменение значения: логическая и психологическая Логическая классификация основана на количественном сравнении значений слова до и после изменения значения Лингвисты предпочитают логическую классификацию, поскольку она проще и охватывает все случаи изменения значения.

Ключевые слова: слова и выражения, архаизмам, устаревшие слова, но и устаревшие мысли в современном лингвистическом использовании.

Ümumi anlamdaki dəyişiklik və ya semantik törəmə, mövcud sözlərin mənasındaki dəyişiklik kimi başa düşülür. Sözlərin mənasını və sözlərin mənasındaki dəyişikliyi öyrənən leksikologiyanın alt fənninə semasiologiya və ya semantika deyilir. Semantik termini Yunan mənşəlidir: semantikos - əslində "göstərici", "əhəmiyyət kəsb edən" deməkdir. Deməli, sözün semantikasi sözün mənasıdır.(9,1) Anlaman dəyişməsi dilin söz ehtiyatını zənginləşdirməyin əsas yollarından biridir. Sözün mənası sabit, davamlı, hər zaman sabit bir şey kimi qəbul edilə bilməz. Sözün mənası dəyişə bilər. Bu, əksər hallarda işarələrin dəyişməsi (obyektlər və görünüşlər) ilə eyni vaxtda baş verir.

Anlaman dəyişməsinin səbəbləri alman sözlərinin çoxunun bir neçə mənası var və çox vaxt bir sözün yeni mənaları bir çox səbəbdən qaynaqlanan məna dəyişikliyi səbəbi ilə meydana gəlir. Bu səbəblərə gəldikdə, dil və ekstralinqvistik (tarixi, sosial və hətta psixoloji) səbəblərdən danışılır. Dil iqtisadiyyatı ən vacib səbəblərdən sayıla bilər. İşarələrin sayı (reallığın obyektləri və görünüşləri) sonsuzdur, lakin sözlərin sayı məhduddur, buna görə sözlərə yeni mənalar verilir. Ekstralinqvistik səbəblər müxtəlif ola bilər. Çox vaxt yeni konsepsiyaların inkişafına səbəb olan insanların həyatındakı tarixi-mədəni dəyişikliklərdir. İşarələrin (cisimlərin) dəyişməsi mənada da dəyişikliklərə səbəb ola bilər. Bir çox sözlər əvvəlcə yalnız daha dar bir sosial və ya peşə qrupu tərəfindən sosial olaraq məhdudlaşdırılmış bir söz və ya texniki ifadə olaraq istifadə olunur. Sonradan bu sözlər ümumi dilə keçə bilər. Dil təəssüratını artırmaq və ya azaltmaq istəyi, mənadakı dəyişikliyə də səbəb ola bilər (güclənmiş ifadə və ya təsir təsiri və zəifləmiş ifadə və ya evfemizmin arxasınca getmək). Məna növləri dəyişir. Mənanın dəyişməsinə strukturlaşdırıcı iki sistem var, məntiqi və psixoloji. Məntiqi təsnif bir mənanın dəyişməsindən əvvəl və sonra bir sözün mənalarının kəmiyyət müqayisəsinə əsaslanır. Psixoloji quruluş assosiasiyalara əsaslanır. Məntiqi təsnifat dilçilər tərəfindən daha sadə olduğundan və məna dəyişməsinin bütün hallarını əhatə etdiyi üçün üstünlük verilir.

Bu təsnifata görə mənada aşağıdakı dəyişiklik növləri ayrılmalıdır:

1. Mənanın genişlənməsi;
2. Mənanın daralması;

3. Ad təyinatının metaforik köçürülməsi;
4. Ad təyinatının metonimik köçürülməsi;
5. Əhəmiyyətin qiymətləndirilməsi (meliorasiya) və amortizasiya (pejoration);
6. evfemizm;
7. Söz mənasını şişirtmək (hiperbola);
8. Sözü zəifləməsi (litotes).

Mənada dəyişiklik yalnız ayrı-ayrı sözlərdə deyil, söz birləşmələrində də tapıla bilər. Anlamın genişlənməsi və daralması Mənanın genişlənməsi sözü mənə əhatəsinin fərddən ümumi, konkretədən mücərrəd inkişafının nəticəsidir. Sözü mənə genişləndirir və söz özü başqa anlayış almağa başlayır. (9, 2) Mənanın genişlənməsi orijinal mənəni ümumiləşdirməkdən ibarətdir. Anlamın inkişafı sözü istifadə sahəsinin genişlənməsinə gətirib çıxarır: Stube, əvvəlcə “isti hamam üçün istilik cihazı”, daha sonra “bu cihazla təchiz olunmuş vanna otağı”, daha sonra “isidilə bilən otaq” və sonda ümumiyyətlə “otaq”; Əvvəlcə “başını və çiyinlərini örtmüş bir ruhani geyimi” olan Cap bu gün - “baş geyimləri”. Bir qayda olaraq, semantik söz aralığının genişlənməsi sözü birmənalı olmasına səbəb olur və onunla eyni deyil. Polisemik bir sözü xüsusiyyəti bu sözü bir neçə işarəni (cisimlər və görünüşlər) ifadə etməsidir və nəticədə bir neçə mənə daşıyır. Digər tərəfdən, mənanın genişlənməsi üçün bir sözü yalnız bir işarəni (obyekt və görünüşü) təyin etməsi, yəni yalnız ümumi faktiki bir mənə verməsi, lakin sözü semantik əhatə dairəsi və istifadə sahəsi genişlənməsi səciyyəvidir. Mənə genişləndirilməsi üçün paralel müddət mənə ümumiləşdirilməsi edir. Mənanın genişlənməsi tez-tez sözlərin texniki sahədən ümumi dilə keçməsinin müşayiət olunan bir fenomenidir.

Mənanın daralması, mənanın genişlənməsinin əks tərəfidir. Paralel təyin mənanın ixtisaslaşmasıdır. Mənanın daralması bir sözü ümumi mənədən birinə semantik inkişafı nəticəsində yaranır.(9,3)

Litotlar, ifadələrin həqiqətlə müqayisədə şişirdilmiş bir zəifləməsidir: sizi bir stəkana çaya dəvət edirəm, bir qaşığı şorbaya dəvət edirəm; bu an gəlir .

Mənanın daralması, mənanın genişlənməsinin əks tərəfidir. Paralel təyin mənanın ixtisaslaşmasıdır. Mənanın daralması bir sözü ümumi mənədən fərdə, mücərrəddən konkretə doğru semantik inkişafı nəticəsində yaranır. Sözü mənə daralır və söz dar, vahid bir konsepsiya ifadə etməyə başlayır. Mənanın daralması da sözü onunla birlikdə istifadə sahəsinin məhdudlaşdırılmasına gətirib çıxarır: Dach, əvvəlcə ümumiyyətlə “örtük ucu”, bu gün yalnız “bir evin damı”-Dach eines Hauses; „das Deckende“, ; Lid, - „Deckel“ überhaupt, bu gün isə göz qapağı” „Augendeckel“; Brief,-„kurzes offizielles Schriftstück“, „Urkunde“, “ bu gün. Qapaq, əvvəlcə ümumiyyətlə "qapaq", bu gün yalnız "göz qapağı"; Əvvəlcə "qısa bir rəsmi sənəd", "sertifikat" olan məktub, bu gün "adətən poçtla göndərilən məsafədə yazılı bir əlaqə".

Ad təyinatının məcazi köçürülməsi Metafora (yunan dilindən meta - "artıq", phero - "daşmaq") köçürmə deməkdir. Bənzərliyə söykənən birliklərə əsaslanır. Gizli bir müqayisə metaforaya xarakterikdir. Metaforanın iki növü var: üslubi və leksik. Üslubi məcaz leksikdən çox daha ifadəli, daha mənzərəlidir, lakin sözlərin yeni mənalarını yaratmır. Yalnız üslub məqsədlərinə xidmət edir: sevgi alovu, xatirələr axını. Metaforik köçürmənin səbəb ola biləcəyi bir neçə bənzərlik növü var:

a) Formanın bənzərliyi: iynə başı, baş ucluğu, darboğaz, silsilə, stul ayağı, "gözləyən insanlar sırası" mənasını verən ilan, göz bəbəyi;

b) xarakter xüsusiyyətlərinin və ya xarici görünüşünün oxşarlığı: gözəl bir kişi - Apollon, gözəl bir qadın - Venera, qısqanc bir insan - Otello;

c) Daxili bir xüsusiyyətin oxşarlığı, keyfiyyəti: acı sözlər, şirin ton, quru sözlər, sərt səs;

d) Böyük bir metafora qrupu heyvanlardan insanlara köçürülməni meydana gətirir: Hund „gemeiner Kerl“, Fuchs „hiyləgər adam“, Esel „axmaq adam“, Schwein „pinti adam“, büffel, oxsen „əzbərləmək“;

e) Çox xüsusi bir məcaz növü şəxsiyyətləşdirmə, canlı varlığın xüsusiyyətlərinin cisimlərə və ya görünüşlərə ötürülməsidir: Leuchte „berühmter Fachmann, kluger Kopf“, Kratzbürste „widerborstige Frau“, Klotz „unbeholfener der Wind erhebt sich, die Augen sprechen, die Jahre gehen, das Leben geht weiter“;

g) Şeylərin adlarının insanlara ötürülməsi: Leuchte „berühmter Fachmann, kluger Kopf“, Kratzbürste „widerborstige Frau“, Klotz „unbeholfener Mensch“; "məşhur mütəxəssis, ağıllı baş" lampası, "əsassız qadın" cızma fırçası, "bacarıqsız adam" bloku;

h) Konkretdən mücərrəd hala köçürmə: iz, əvvəlcə "heyvanın və ya bir insanın yerdəki izlərinin tərk etdiyi təəssürat", daha sonra bu söz həm də "çarxların təəssüratları" mənasını verir, məcazi köçürmə nəticəsində söz olur Abstrakt bir mənada iz qoyun; i) Rəngin oxşarlığı: i) die Grünen „Angehörige einer Partei, die für Umweltschutz auftritt Yaşillər "ətraf mühitin qorunmasını mühafizə edən bir partiyanın üzvləri"

f) Funksiyanın oxşarlığı: Fuß eines Berges, eines Gefäßes Leuchte „berühmter Fachmann, kluger Kopf“, Kratzbürste „widerborstige Frau“, Klotz „unbeholfener Mensch“;

h): Spur, ursprünglich „der Eindruck, der die Fußtritte eines Tieres, eines Menschen auf dem Erdboden hinterlassen“, später bezeichnet das Wort auch „die Abdrücke von Wagenrädern“, infolge der metaphorischen Übertragung bekommt das Wort Spur auch einen abstrakten Sinn; məcazi mənaya görə „Spur“ sözü də abstrakt məfhumə çevrilir.

Metonimiya, bu obyektlər arasındakı məntiqi əlaqə əsasında ad təyinatının bir obyektə digərinə köçürülməsidir. Metafordan fərqli olaraq, heç bir bənzərlik və gizli müqayisə yoxdur. Metonimiya sözü əslində "adının dəyişdirilməsi" mənasını verir (Yunan dilindən meta - "haqqında" və onoma - "ad"). Bəzi məkan, müvəqqəti, maddi, səbəb və digər əlaqələr metonimik köçürmənin əsasını təşkil edir: (9,4)

a) Bütövlə hissə arasındakı əlaqə – Synekdoxe: er ist ein kluger Kopf statt kluger Mensch (der Teil für das Ganze), die ganze Welt klatschte Beifall (wird gemeint eine Gruppe von Menschen, in diesem Fall umgekehrt das Ganze vertritt den Teil);

b) Otağın işləyən adamla əvəzləşməsi: Stadt anstatt Einwohner, Haus anstatt Bewohner, die ganze Schule anstatt Schüler, das Auditorium anstatt Zuhörer;

c) Konteynerdən içindəki şeyə ad ötürülməsi: pivə əvəzinə şüşə, şərab əvəzinə şüşə, çay əvəzinə fincan, qəhvə;: Glas statt Bier, Flasche statt Wein, Tasse statt Tee, Kaffee;

c) Yer əvəzinə orada istehsal olunan şey: Havanna, Mokka, Champagner, Eau de Cologne;

d) İcraçının yerinə əşyanın adı: Ohm, Guillotine, Röntgenstrahlen, Kochstäbchen, Herz, Mackintosh;

e) İstrsal olunan əşya əvəzinə yer: Glas – ein Gefäß, nach dem Material benannt;

f) Hərəkətin nəticəyə keçməsi: sammeln – Sammlung, zeichnen – Zeichnung, senden – Sendung;

g) Zaman yanaşmaları: Mittag „Essen, Mittagessen“, früher „Zeitpunkt, Tagesmitte“;

h) Bədən hissəsinin paltar hissəsinə keçməsi Kragen bedeutete ursprünglich „Hals“;

i) Paltar hissəsinin bədən hissəsinə keçməsi: Schoß bezeichnet eigentlich den „unteren Teil der Kleidung“, metonymisch auch „Knie“.

Arxaizmlər. Bu gün alman dilində, istər semantikasına, istərsə də fonetik-qrammatik formasına görə köhnəlmiş kimi qəbul edilən bir sıra sözlər var. Bunlara arxaizm deyilir. Arxaizm - Yunan arxaiosundan - “köhnəlib” - nədənsə köhnəlmiş bir sözü ifadə edir. Artıq qeyd edildiyi kimi, arxaizmlər yalnız köhnəlmiş sözləri deyil, eyni zamanda sözün köhnəlmiş qrammatik və fonetik formalarını da əhatə edir. bunlar fərqləndirilir. (8)

r: a) semantik arxaizmlər;

b) tarixçilik;

c) fonetik-morfoloji arxaizmlər;

d) mənə arxaizmləri.

Semantik arxaizmlər: müasir linqvistik istismarda böyük ölçüdə yeni, daha yeni sinonimlərlə əvəz olunan sözlər və ifadələr semantik arxaizmlər kimi tanınır. Semantik arxaizmlərin nümunəsi olaraq aşağıdakı sözləri göstərmək olar: das Gestade = die Küste, minne = die Liebe, das Gewinn- das Kleid, die Mehme- die Tante, der Born-die Quelle, das Geziefer- das Ungeziefer.

Evfemizm (yunan dilində "yaxşı" və "danışmaq" femisindən) şeyləri adları ilə adlandırmaq əvəzinə "yaxşı danışmaq" deməkdir. Evfemizmlər örtülü və ya bəzədilmiş ifadələrdir. Bunlar iki səbəbə görə istifadə olunur: xurafat səbəbi və ya ədəb səbəbləri. Son səbəb bu gün çox vacibdir: nalayiq və ya xoşagəlməz sözlərdən və ifadələrdən çəkinib daha gözəl və ya örtülü sözlərlə əvəz etmək istəyirsən. Biri fərqləndirir: a) dini evfemizmlər: hər şeyi bilən, yenilməz qüvvət sahibi, səmavi hakim (Allah sözünün əvəzinə), pis, qara, pis düşmən, deibel (şeytan sözü əvəzinə); b) sosial-əxlaqi: şeir, xəyal qurmaq (yalan danışmaq); duman almaq, stəkana çox dərin baxmaq (sərxoş olmaq), sevinc qızları (fahişələr); çimmək, oğurlamaq, siçan, uzun barmaqlara sahib olmaq (oğurlamaq), yoldan çıxmaq, yıxmaq, üşütmək (kimisə öldürmək); c) siyasi evfemizmlər: torpaq almaq əvəzinə ilhaq; d) sosial-estetik evfemizmlər: mənzil, kabinet, müəyyən bir yer, buraxılma nöqtəsi, tualet üçün tualet; ümid etmək, digər şərtlərdə hamilə qalmaq, ölmək üçün gözlərini əbədi yummaq.(9,3)

b) sosial-əxlaqi: şeir, xəyal qurmaq (yalan danışmaq); duman almaq, stəkana çox dərin baxmaq (sərxoş olmaq), sevinc qızları (fahişələr); çimmək, oğurlamaq, siçan, uzun barmaqlara sahib olmaq (oğurlamaq), yoldan çıxmaq, yıxmaq, üşütmək (kimisə öldürmək); c) siyasi evfemizmlər: torpaq almaq əvəzinə ilhaq; d) sosial-estetik evfemizmlər: mənzil, kabinet, müəyyən bir yer, buraxılma nöqtəsi, tualet üçün tualet; ümid etmək, digər şərtlərdə hamilə qalmaq, ölmək üçün gözlərini əbədi yummaq.Söz

mənasının ötürülməsi (hiperbola) Hiperbola, cisimlərin və proseslərin müxtəlif xüsusiyyətləri və xüsusiyyətlərinin şişirdilmiş şəkildə təqdim olunması ilə xarakterizə olunur: bir şeyin dəfələrlə əvəzinə min dəfə söylənməsi; Uzun müddət kimisə görməmək əvəzinə yaşlarından birini görməmək, bir düşüncə dünyası, milyon sayəsində cansıxıcılıqdan ölmək. (9,5) Hiperbola yalnız emosional təzyiqli məqsədləri üçün deyil, söz ehtiyatını zənginləşdirmək üçün də istifadə olunur. Mənalı sözlər və ifadələr ortaya çıxır: dəfələrlə və minlərlə dəfə, çox ac və canavar ac, uzun müddət kimisə görməmək və kimisə əbədiyyətdə görməmək.

Tarixçilik: əvvəlki tarixi dövrlərə aid olan və bu tarixi dövrlərdən bəhs edilərkən istifadə olunan terminləri təyin edən söz və ifadələrə tarixçilik deyilir. Bu sözlərə konseptual arxaizmlər də deyilir. Tarixçilik artıq fəal dilçilikdə olmayan sözlərdir, çünki bu sözlər köhnəlmiş və ya xalqın həyatından tamamilə yox olan bu cür qeydləri (reallıq obyektləri və ya hadisələri) ifadə edir. Bunlar xalqın konkret tarixi ilə ən yaxından əlaqəlidir: Hanseatic League (ганзейц), kilsə onda biri (церковная десятина), Fronhof (барский двор), həvəslə ticarət (торгивля индуглигенгена). Başqa nümunələr olaraq feodalizm dövrü ilə əlaqəli bir çox sözdən bəhs etmək olar: yay, minstrel, tükürmək (копье, пика), lance (копье, пика), zireh (рыцарский панцирь, латы.), Kursty.. Rəsmi amas. Qrammatik və ya fonetik formasını öz morfoloji və fonetik variantları ilə əvəz edən söz və ifadələrə forma arxaizmləri və ya fonetik-morfoloji arxaizmlər deyilir. Bu cür arxaizmlər üç qrupa bölünür: a) Bəzən yeni fonetik formaya əlavə olaraq köhnə formada istifadə olunan rəsmi arxaizmlər: Turnei statt Turnier, Odem statt Atem, Quell statt Quelle, Jungfer statt Jungfrau.(9,5)

b) Qrammatik forma arxaizmləri, bu gün də işlənən bəzi sözlərin köhnəlmiş qrammatik formalar: beginnen statt begannen, ward statt wurde, auf Erden statt auf Erde, sich freuen Gen. statt sich freuen über/auf Akk.

Semantik arxaizmlər və ya məna arxaizmləri, əsas mənası və ya başqa bir ümumi mənası köhnəlmiş sözlərdir. Bir leksik vahid olaraq, dildə mövcuddur və hətta aktiv dil istifadəsində qalırlar, lakin yeni bir məna daşıyırlar. söz saxlayır ki, köhnə mənası tarixi artıq. Belə bir söz köhnəlmiş kimi bir və ya daha çox ümumi məna saxlaya bilər: Zunge müasir dildə çox işlənir və insan orqanının bir hissəsini bildirir: Bu sözün qədim mənası „Sprache“ sıradan çıxıb; Zunge - mənası ilə bu söz artıq işləmir və „Sprache“ kimi götürülür.

Neologizmlər: Neologizm - yunan neos "yeni", logos "söz" - əslində müəyyən bir zamanda ortaya çıxan hər yeni sözdür, əsasən yeni bir obyekt və ya yeni bir görünüşü təsvir edir. Neologizmlər söz əmələ gətirmə, borc alma, mənanın dəyişməsi, sabit söz birləşmələrinin əmələ gəlməsi yolu ilə yarana bilər. Yeni sözlər davamlı, fasiləsiz və daim xalqın konkret tarixi ilə, həyatın bütün sahələrində baş verən dəyişikliklərlə sıx əlaqədə ortaya çıxır. Yeni bir obyekt yaranarsa, yeni bir ixtira və ya bir kəşf edilərsə, bu yeni işarəyə çağrılmalıdır. Bu şəkildə arxaizmlər kimi tarixi bir hadisəni təmsil edən neologizmlər meydana çıxır. Hər neologizm yalnız müəyyən bir müddətdə belə başa düşülə bilər. Neologizmin müəyyənləşdirilməsi üçün ilk istifadənin vaxtını təyin etmək lazımdır, yalnız bu anda və ondan qısa müddət sonra bir söz neologizm kimi qəbul edilə bilər: Ober (baş garson) sözü Birinci Dünya müharibəsindən az sonra gəldi. Günümüzün dili üçün əlbəttə ki, neologizm deyil, alman dilinin lüğət tərkibinə daxil edilmişdir.

Ədəbiyyat

A. İskos.A. Lenkova. Deutsche Lexikologie .Uçpedqiz.1963

Sovinski B. Deutsche Stilistik, Frankfurt am Main, 1978

<http://de.wikipedia.org/wiki/Euphemismus>

<http://www.eupemismende>

Hüseynov S.S. Nitq mədəniyyəti (dərslük). Bakı, “Yazıçı nəşriyyatı”, 2010 (167)

Abdullayev N.Ə. Nitq mədəniyyətinin əsasları: Dərs vəsaiti. Bakı, 2013 (227, 228)

K.A. Levkovskaya. Leksikoloqiya nemeskoqo yazıka. Moskva 1956

<https://myfilology.ru/145/predmet-zadachi-i-osnovnye-poniatia-stilistiki/ponatie-stilistiki-istoriia-stanovleniia-stilisticheskoi-nauki-stilistika-na-sovremennom-etape/>

Bayramov H. Azərbaycan dili frazeologiyasının əsasları. 1978. 2. Qurbanov A.M. Ümumi dilçilik. Bakı 1977.

Millî Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD) / Cilt 6 - Sayı 2

Sorumlu Yazar: Sümeyra Çalışkan / Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi,
İletişim Fakültesi, Gazetecilik, Doktora sumeyra.caliskan@hbv.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-2728-1821

Atf: ÇALIŞKAN, S. (2022), Hafıza Aktarımı Olarak Türk Korkusu, Millî Kültür Araştırmaları Dergisi, Cilt 6, Sayı 2, s. 108-126.

Gönderim Tarihi: 19 Haziran 2022 / Kabul Tarihi: 27 Aralık 2022

Araştırma Makalesi

ISSN: 2587-1331

DOI: 10.55774/mikad.1132818

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/mikad>

HAFIZA AKTARIMI OLARAK TÜRK KORKUSU

Öz

Hafıza çalışmaları Türkiye’de henüz gelişmeye başlayan bilim alanlarından biri olsa da önemli bazı öncü çalışmalara sahip olmuştur. Bu alan hakikat arayışı cihetiyle kısmen tarih ile ortaklık taşımakta ve dahi bir çeşit Tarih araştırması özelliğine sahip bulunmaktadır. Gruplar ve toplumların bir araya getirilmesi, harekete geçirilmesi yahut bu türden maksatlar ve kimi zaman duyulan ihtiyaçlar için ortaya koyulan anlatı ve uygulamalar muhatabı yahut maruz kalan insanları fiilen-zihnen kuşatmış olma özelliğini beraberinde getirmiştir. Bu maksatlar ve eylemler her zaman etik yahut yüce hedefler için değil birçok durumda maddî, siyasî, sosyal ve benzer getiri-kazançlar için ortaya koyulmuştur. Ancak her durumda gerisinde kültürel ve zihinsel anlayış ve arayışlar ağırlığı pek az da olsa etkide bulunmuş, dokusunda yer almış, öne çıkarılmıştır. Bu çalışmada da 14 ve 15. yüzyılda otoritesi sarsılmış bulunan Papalık kurum-devletinin Avrupa kıtası üzerindeki insanlar ile ortaklığı vurgulayan-hatırlatan maddi, siyasi sosyal olduğu kadar kültürel özellikleri-anlayışları öne çıkararak önceki yüzyıllarda oluşturulmuş bir belleği yeniden hatırlatan, bu bağlamda eyleme çağırın arayışları ele alınmaya çalışılmıştır. Yalnız Papalık değil çeşitli krallıklar da farklı maksatlarla yayılmış olan söylemi kullanmışlardır. İfade edildiği gibi bu arayışlar siyasi cihete sahip olsa da tarihsel kültürel kodları da oldukça baskın ve öne çıkarılan ciheti oluşturmuştur. Söz konusu dönemlerde oluşturulmaya çalışılan bu bellek kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti vatandaşları için oluşturulan belleklerden biri olma özelliğine sahip olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kolektif Bellek, Türk Korkusu, Osmanlı Haçlı Seferleri, Papalık ve Osmanlı

TURKISH FEAR AS MEMORY TRANSFER

Abstract

Although memory studies are one of the fields of science that have just begun to develop in Turkey, it has had some important pioneering studies. This field is partially in partnership with History in terms of truth-seeking and even has a kind of History research feature. The narratives and practices put forward for the gathering and mobilization of groups and societies, or for such purposes and sometimes needed needs, brought along the feature of actually-mentally besieging the addressee or the people who were exposed. These aims and actions are not always put forward for ethical or lofty goals, but in many cases for material, political, social and similar gains. However, in any case, the cultural and mental understanding and quests have had a small impact, took place in its texture, and were highlighted. In this study, the search for the Papal institution-state, whose authority was shaken in the 14th and 15th centuries, emphasized and reminded of the partnership with the people on the European continent, reminding of a memory formed in previous centuries, and calling for action in this context, by highlighting the material, political, social as well as cultural characteristics-understandings. attempted to be obtained. Not only the Papacy, but also various kingdoms used the discourse that was spread for different purposes. As stated, although these pursuits have a political aspect, their historical and cultural codes have also created a very dominant and prominent aspect. This memory, which was tried to be created in the mentioned periods, has the feature of being one of the memories created for the citizens of the established Republic of Turkey.

Keywords: Collective memory, Fear of Turks, Ottoman Crusades, Papacy and Ottoman

GİRİŞ¹

Assman Batı kültürel belleğinin Roma'nın kuruluşu ve Tevrat vasıtasıyla tek Tanrı ile müttefikliğin kurulmasından temel aldığı ifade eder (Assman, 2015: 14). Bu temelin getirilerinden biri Eski Ahit'in kavmi olan ve İsa'yı çarmıha geren Yahudiler ile Müslümanların kâfir ve düşman olarak nitelenmesi olmuştur. Bu nitelendirmeler ontolojik getiri sayılamasa da tarihsel vuku buluşlar Müslümanlar için de Hıristiyanları kâfir ve düşman olarak kabulüyle cereyan etmiştir. Hıristiyanlaşan Batı ile Müslümanlaşan Doğu'nun insanları "öteki" olarak Yahudilik ve Hıristiyanlığı görmüşse de resmen 1095 yılında başlayan Haçlı Seferleri ve müteakibi Hıristiyanlar ile Müslümanlar arasındaki ilişkileri kan ve nefret ile doldurmuş, aksülamelleri toplumsal hafızada günümüze kadar gelmiştir. Bununla birlikte bu "düşman", "öteki" algıları, bazı tarihlerde başka maksatları perdeleyen istismlara açık olmuştur. Bugün hâkim bulunan tarih-bellek araştırmalarında kullanılan belgeler de bu kullanımlardan etkilenmiş ve esasen ne olduğu, tarihteki insanın ne düşündüğü yahut tutumu bugünün zerk olunmuş belleğince yorumlanmış, anlatılmış ve yine kimi durumlarda menfi maksatlar için kullanılmıştır. İslâm devletleriyle Avrupa devletleri arasındaki münasebet yüzyıllar içerisinde tek bir biçimde olmamıştır. Bu tarihî süreci Haçlı seferi, Türk korkusu gibi yegâne bağlamda cereyan etmişçesine değerlendirmek iptidai bir tarihçilik yaratmakta, kültürel olarak mahdut bir bakış açısına sebebiyet vermektedir. Bu tek bağlama uymayan, pek de gündeme getirilmeyen münasebetlere ilginç bir örnek vermek açıklayıcı olabilir. Goddard'ın İngiliz Kral 1. Richard'ın Kudüs'ü geri almak maksadıyla üçüncü Haçlı Seferi'ne çıkışını konu alan gravürle 17. yüzyılda Osmanlı ülkesinde de bulunmuş Sir Thomas Roe'nun Babür imparatorunu ziyaretine işaret ettiği gravür 16 ve 17. yüzyılları oldukça yerinde anlatan bir temsile tekabül etmektedir. İlki

¹ Bu çalışma 2018-2018 Bahar Döneminde Prof. Dr. Nilgün Gürkan Pazarıcı tarafından yürütülen "İletişimsel ve Kültürel Bellek" dersi için hazırlanmış, gözden geçirilip geliştirilerek yayınlanmıştır. Kendisine ve katkı ile desteğini daima gördüğüm Prof. Dr. Aytül Tamer Torun'a müteşekkirim.

Müslümanlara karşı saldırgan tutumun misaliyken diğeri baskın olarak ricacı duruma işaret etmektedir (Goddard, 2018: 20). Haçlı Seferlerinin somut olarak gösterdiği gibi 11.yüzyıl sonuna gelindiğinde kavgacı bir Hıristiyanlık egemen olmuştur (Goddard, 2018: 138) ve müteakip tarih anlatılarına renk ve temasını veren bir unsur olarak bugüne kadar bu bağlamda ele alınmıştır. İslâm'a dair Avrupa Hıristiyanlığı'nın sahip olduğu temel imgeler de bu karşılaşmayla başlamış, bugün de doğrudan olmasa da Doğu'ya bakışı etkileyerek her yönüyle bir "öteki"si olarak konumlandırılmıştır (Hentch, 1996: 43). Bu imgesel temsil Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'ya doğru ilerlemesi olgusunda da kendini göstermiş "Türk Korkusu" propagandası çerçevesinde bir politik söylem ortaya çıkmıştır. Bu söylemin öncüsü ve en sık tekrarlayanı olarak Papalığa burada daha fazla yer verilmiştir.

Kültürel belleğin gerisini ele almak için önemli bir metot olarak kabul edilebilecek bir ifade olarak "*Belleğin geriye ittikleri ve öne çıkardıkları üzerine düşünürken aslında bugünden söz ediyoruz...Ya da hatırladıklarımız ve unuttuklarımız nelerden etkileniyor, onlar bugünün dünyasında nasıl anlamlandırıyoruz?*" (Pazarıcı, 2018: 257-258) sorusunu sormak oluşturulmuş belleği kazımak, dolayısıyla esas tarihe yaklaşmak noktasında önem kazanmaktadır. Modern Batılılar Haçlı Seferlerini faydalı bir dava için kahramanca ve fedakârca sergilenen coşkunun misalleri olarak görmektedir. Bazı İngiliz siyasetçiler yoksulluğu ortadan kaldırmak ve eğitim standartlarını yükseltmek gibi önemli eylemlerde bulunmak için Haçlı Seferinden söz etme eğilimi taşımaları da bu örneklerden yalnızca biridir (Goddard, 2018: 147). Diğer bir örnek bu tarihsel vakayla bağlantılı olarak ele alınan Osmanlı dönemi politikalarından kalan "Türk korkusu" bağlamında sıkça ifade edilen İslam korkusudur. Bu çalışma 11 Eylül 2001 "saldırıları" olayından sonra kolektif bellekte yeniden yankılandırılarak bugünün menfaatleri için yeniden üretilen ve tarihin popüler bir ilgi alanı olması ve siyasilerce tevil edilmesinin de etkisiyle sıklıkla gündeme getirilen "Osmanlı-Türk Korkusu" söyleminin arka planını ele alarak "bellek doğrultma-tadilatı" literatürüne katkıyı amaçlamaktadır. Çalışmanın verileri literatür taramasıyla elde edilmiş, elde edilen verilere eleştirel yöntem uygulanmıştır. Bilgi ve veriler tarihî olaylar ve gelişmeler bağlamında analiz edilmeye çalışılmıştır.

1. KOLEKTİF BELLEK

Bellek dendiğinde akla ilk olarak bireysel yeti gelse de sosyal bilimler alanında "kolektif- toplumsal bellek" alanını işaret eden düşünürlerin kavramsallaştırması önemli yer tutmaktadır. Bu konuda öncelikle Maurice Halbwachs'ın Kolektif Bellek ve Hafızanın Toplumsal Çerçevesi adlı eserlerini zikretmek gerekir. Halbwachs'tan sonra Edward Shils, Zygmunt Bauman, Eric Hobsbawn ve Terence Ranger, Pierre Nora'nın çalışmaları başta olmak üzere bu konuda önemli araştırmalar gerçekleştirilmiş, zengin bir literatür ortaya çıkmıştır. Toplum içerisindeki grupların belleği ve bunun nasıl taşınıp korunduğu önemli bir mesele, inceleme alanı hâlini almıştır. Günümüzde enformasyon araçlarına sahiplik ve veri işleyen makinelerle kolektif belleğin biçimlendirilmesi meşruiyetle ilgilidir. Bu da oldukça hayati bir siyasal problem olan bilginin denetlenmesi ve sahip olunmasıyla doğrudan ilgilidir. Yaşanılan zamana dair deneyimlerin önemli ölçüde geçmiş hakkındaki bilgilere dayanması bakımından bellek; geçmişin olay ve nesnelere nedensellik bağlantılarıyla bugüne bakmakta ve geçmiş etmenler günümüzle ilgili deneyimleri etkileyip çarpıtma güçlüğü de ortaya çıkarmaktadır. Geçmişe dayanan bugünün oluşturduğu, ona ait imgeler genel olarak mevcut toplumsal düzeni meşrulaştırmaya da fayda sağlamaktadır. Bunu daima

siyasetçilerin tarihi olay ve kişilere yaptıkları atıflarda görmek mümkündür. Kesin bir tanım vermek zor olsa da toplumsal bellek, bilhassa tarihin yeniden kurulması pratiğinden farklı olması cihetiyle tebarüz etmektedir (Connerton, 2019: 7-12/25-28).

Tarihi olaylarla ilgili anıların oluşturulmasıyla ilgilenen tarihçilerin artması kolektif bellekte tarihin yeri üzerine çalışmaları artırmış, bu husus tarih araştırması kadar önemli olmuştur. Geçmişin kimlik projelerinden dolayı çeşitli çerçevelerle yapılandırılması, düzenlenmesi, çarpıtılması ve belirli yer, tarihi geçmişe dair insanların görüşleriyle ilişkilendirme türleri bu bağlamda odaklanılan hususlar olmuştur. Toplumların insanlar gibi belleğe sahip bulunarak olayları belirli şekillerde ve belirli maksatlara koşmak üzere düzenliyor oldukları anlamında kavramak mümkündür. Kolektif hatırlamanın yapılandırıcı bellek sınırlarında ifadesi, ortak tarihi anlatıların basit ve araçsal bir vizyon kazanması tehdidini taşır ve bunun neticesi olarak gruplar kendilerine en uygun “*kimliği güçlendiren*” yahut “*manevi tatmini sağlayan*” görüşe bağlanırlar. Bir olayın benimsenip benimsenmemesi kişilerin tarihi olayları kendi yaşam öyküleriyle ilintilendirerek konumlandırmasına yol açan karmaşık bireysel süreçlerden beslenir. Tarihsel belleklerin özel önemleri bilimsel tarihle kolektif hatırlama arasındaki karşıtlıktan ileri gelmektedir. Zira belirli maksatlara yönelik ve ahlaki tarafı ağır basan anlatılarla, yöntemli ve sözüm ona tarafsız bilim arasındaki farklılıklar çoğunlukla çarpıcı olurlar ki bu, çağımızda okullarda alınan eğitim ve ulusal kimliklere dahil olmaktan kaynaklanır. Buna karşın modern bilimsel tarihle kolektif hatırlama arasındaki karşıtlık yazılı tarih ve görüşler arasında olduğu kadar derin değildir. Geçmişe dair olayların belirli bir versiyonuna uygunluk genel olarak muhalif bir fenomen olma özelliği taşır. Nanking Katliamı konusunda Çin halkındaki önemli yankıların, Japonların reddetmesinin payının büyük olması gibi örneklerde görüldüğü gibi “tartışmaya açık geçmiş”in önemi; bu tartışmaya açıklığından kaynaklanır. Nihayetinde gerçekliği kesinleşmiş anlatılarla doğrulanmadıkları sürece farklı anlatıların varlığı iyidir (Boyer, 2015: 14-18).

Güncel kabulde tarih ve kolektif belleğin çeliştiğine dair kabulün sebebi, geçmişin temsil konusunda öğrenmenin iki biçimindeki farklı maksatlar taşımasıdır. Açıklamak gerekirse tarihin maksadı kısaca geçmişe dair hakikate yakın bir döküm ortaya koymak olurken kolektif hatırlamada; genel olarak yaşanan zamanla bağlantılı olmuş, birey ve grubunun kimliği “şanlı” tarihiyle desteklenmiş, bunun için geçmişin olumsuz yönleri anlatıdan çıkarılarak yahut görmezden gelinerek “ne kadar farklı” toplum-insanlar olduğu gösterilmiştir (Roediger & Zaromb vd. 2015: 177-178). Buna kolektif bellekte olayların bağlamının fazla ağırlık taşımadığı olgusunu eklemek gerekir. Bundan dolayı tarihsel koşullardaki bireysel yahut kaynaklardan kaynaklanan sınırlılıklar kolaylıkla gözardı edilerek söylemler kolayca benimsenip geri plandaki olumsuzluklar hesaba katılmaz.

Kolektif belleğin diğer bir cihetiye “bellek eylemsizliği” olup derin belleğin değiştirilmeye dirençlilik özelliğini göstermesi bakımından önemlidir. Bu husus kimlik ve geçmişle ilgili görüşlerin değişmesi durumunda grup için oluşacak tehlikeye ne denli bağlı olduğu değerlendirildiğinde şaşırtıcı olmamaktadır. Kanıtların kuvvetiyle yeni anlatının ortaya çıkardığı analitik tarihin aksine kolektif bellek, bu türden dönüşümlere neredeyse tamamen kapalı olup resmî tarihte yapılacak revizyonlara rağmen durum pek değişiklik göstermez. Bunu Colomb’un farklı tanıtılmasına karşın hâlâ Amerika’nın kâşifi olarak kabul edilmesi örneğinde görmek mümkündür (Wertsch, 2005: 151-153).

Tarih gibi bellek de geçmişin özümmlenebilmesi kaygısından doğar ve aynı konuyu paylaşır ancak aralarında bir hiyerarşi bulunmaktadır. Bellek şablonlu bir statüye sahipken tarih, anlatı haline getirmektir. Tarih; belleğin ortaya çıkardığı sorulara cevap vermeye çalışan bir meslek, sanat yahut “bilim”in kuralları ve tarzına göre oluşturulmuş bir geçmiş yazısı olmasından dolayı bellekten doğarken geçmişle arasına mesafe koyarak onu “kendinde geçmiş” kabul ederek ondan kurtulmaktır. Nihayetinde ise günümüzdeki tarihin kanıtladığı üzere bu tarih, belleği kendi araştırmalarından biri yapmayı başarmıştır. Özellikle bu yüzyılda revaç bulan tanıkların anlatılarından da anlaşılacağı gibi tarih bellekten doğmakta, onun bir boyutu vasfını taşımaktadır ancak kendi üzerindeki düşünme süreci neticesinde belleği konularından birine dönüştürmüştür. Bireysel yahut kolektif de olsa bellek şimdiki zamanın filtre ettiği bir geçmiş görüntüsüdür. “Başa gelen” büyük oranda şimdiki zaman tarafından biçimlendirilir zira olguların yerli yerine koyulması bellek tarafından gerçekleştirilir. Tarihe bakışta bir Kopernik devrimi vuku bulmuşken, diğer yandan şimdiki zamanla çarpışan geçmiş söz konusudur. Belleğin bir kısmı olarak daima şimdiki zamanda yazılan tarihin bir epistemolojik alan olarak var olması için bellekten kurtulması gerekirken bu kurtuluşu, arasına mesafe koyarak gerçekleştirebilir, bir köşeye atarak değil. Ancak tarih ile bellek arasında oluşacak bir kısa devre tarihinin çalışması için zararlı neticeler ortaya çıkarır (Traverso, 2009: 12).

Tarih yazımının bu türden bir bellek etkisinde kalmasının verimli olduğu ortaya çıkmıştır. Fakat bu durum temel olduğu kadar sıradanlığa da mündemiç metodolojik bir saptamayı perdelememelidir. *“Şöyle ki, son derece öznel ve ayıklayıcı olan, kronolojik kopmalarla genellikle ilgilenmeyen, bütünü yeniden oluşturmaya ve topyekûn rasyonelleştirmeye ilgi göstermeyen bellek, tarihi tekilleştirir. Belleğin geçmiş algısı kesinlikle tekildir.* (Traverso, 2009: 12).

Klasik tarihselciliğin paradigmaları buhrana girdiği sırada felsefede Bergson, Psikolojide Freud ve Sosyolojide Halbwachs’ın belleği ele almasıyla o zamana kadar tarihin öznel dayanağı kabul edilen bellek, tarih ile çatışkılı bir çift haline gelmiştir. Tarih kaynaklarının genişletip geleneksel hiyerarşilerin tartışma konusu edilmesiyle bellek, geçmişin ele alınmasında yeni bir çalışma alanı olarak önem kazanmıştır. Bunun uzantısı olarak tarihin de bellek üzerinde etkisi bulunduğunu unutmamak gerekir zira etkiden azade bir bellek bulunmamaktadır. Kolektif düşünme biçimlerine bağlı olan anılar, geçmiş tasavvurlarına ait bilgilerden etkilenir ve kamusal uzama mündemiç bir bellek tarafından sürekli oluşuma tabi kalırlar. Bellek ve tarihin münhasıran gedikleri bulunur ve ikisi de atılım ve varlık sebebini “başka” tarihlerin silinme, inkârında bulabilmektedir (Traverso, 2009: 14-20). Bu hususu açıklayacak bir misal ise burada ele alınan ve 19.yüzyıl emperyalizminden önce kullanılan “Türk Korkusu” söylemini besleyen koşullar ile söylemin gölgesinde silinmiş yahut görünmez kılınmış Avrupa-Osmanlı münasebetlerinde kendini gösteren mütekabiliyet durumudur. Bu duruma rağmen “Türk Korkusu” söylemini tekrarlayan yapıtların yayını devam etmektedir ve bir kısmı bu çalışmada zikredilmiştir. Bunda metinleri olduğu gibi alıp kullanmanın payı büyüktür. Trouillot’un belirttiği üzere; Tarihi metinleri olduğu gibi kabul etmek yerine dışına çıkmak olguların tiranlığından çıkmayı olanaklı kılar. Tarih üretiminin kendisi bizzat tarihseldir ve bunun ayırında bulunmak önemlidir, metinlerin alt metinleri kayda değer ipuçları verebilmektedir (Trouillot, 1996: 171). Bu çalışmada bu yöntem tatbik edilmeye çalışılmıştır. Kolektif bellek üzerinde çalışmalar son yüzyılın eseri olsa da tarih boyunca grup, kabile, devlet, cemaat, dinlerin üyelerine-bağlılarına

kolektif bir bellek oluşturduğu bilinen bir husustur. “Türk Korkusu” söyleminin bir bellek oluşturma maksadı da taşıdığı yapılan araştırmalarla ortaya koyulmuştur. Burada da bu bulgulardan faydalanılmaya çalışılmıştır.

Bugün gelinen noktada bir “bellek patlaması” olduğu aşikârdır. Bu patlama dahilinde uyuşmayan toplumsal belleklerin her gün görülen olumsuz neticeleri de görülebilmektedir. Her gün çeşitli araçlarla devam eden bellek yaratma sürecini kimin denetlediği sorusu da önem kazanmaktadır. Geçmişe dair farklı versiyonlar günü denetim altına almak için mücadele etmektedir. Bellek ve tarih hususunda tarihçiler iki akarsu yani tarih ve belleğin kesiştiği noktada durup “*oluşan girdapları gözlemleyip açıklayarak belleğin tarihini yazmalıdır* (Blight, 2005: 303-317). Bu çalışmada yapılmaya çalışılan da “Türk Korkusu” girdabında neyin tarih neyin “kolektif bellek” unsuru olduğunu ayırıştırarak günümüz kolektif belleğine esas tarihi, başka zamana ait bir tarihsel hafızanın yerine ikame etme denemesidir.

Halbwachs’ın görüşlerini temel alan Peter Novick, bir olguyu tarihsel olarak anlamının onun karmaşıklığının farkında olup, farklı bakış açılarından görme nesneliliğine sahip bulunarak kahramanların güdü ve davranışlarındaki -ahlaki belirsizlikler de dahil olmak üzere- belirsizlikleri kabul etmiş olduğunu ifade etmiştir. Ek olarak kolektif belleğin basitleştirdiğini, olayları adanmışlıkla yegâne bakış açısından gördüğünü, her türlü belirsizliğe tahammülsüz olup olayları efsanevi arketiplere indirgediğini belirtmiştir Pierre Nora’ya göre bellek ve tarih farklı olmaktan fazla olarak amansız bir karşıtlık içerisindedir, bellek daimi bir evrim halinde manipülasyonlara oldukça eğilimli ve ardı arkası kesilmeyen deformasyonlarının ayırında da değildir. Tarihse seküler ve entelektüel bir üretim olarak eleştiri ve analize açık olup zemininde kendiliğinden hatırlamaya zıt olarak kritik önemde olan bir söylem vardır. Bu karşıtlığın kendini gösterme biçimi tarihin bellekten daima şüphe ederek esas misyonu, onu bastırma ve yok etme üzerinedir. Tarihin aksine kolektif bellek öznedir, adanmış tek bir bakış açısına sahiptir, belirli bir grubun temel yapısını yansıtır, olayların yorumlanmasında belirsizliklere tahammülsüzdür, olayların “geçmiş zamanda olma” durumunu yadsır, geçmiş bugüne ilişkilendirir, tarih-dışı ve tarih karşıtıdır (Wertsch, 2005: 151-153). Özellikle bu son nitelendirmelerin tamamını “Türk korkusu” söylemi ve tarih anlatımında görmek mümkündür. Tarih ve kolektif bellek farkına dair yargılar genişletilebilir ancak bu çalışma bu husus üzerine olmadığı gibi bu çalışmanın hacminin üzerindedir.²

2. PROPAGANDAYI HAKİKAT HALİNE GETİRMEK YAHUT TAHRİF EDİLMİŞ BELLEKLERDEN BELLEK OLUŞTURMAK

Avrupa ile İslâm dünyası arasında Tours muharebesinden sonra Fransa’ya yönelik Müslüman akınları sınırlı kalmış, müteakibindeyse Frank krallarının da güçlerini pekiştirmeleriyle Abbasi halifesiyle diplomatik münasebet tesis edilmiş, Kral Pepin 765 yılında Bağdat’a bir elçi göndermiştir. 800 yılındaysa Kutsal Roma İmparatoru Şarlman, Halife Harun Reşid (786-809) ile hediye alışverişinde bulunmuştur (Goddard, 2018: 133) Buna benzer, hatta daha güçlü, menfaate dayalı ittifakları içeren

² Geniş ve ayrıntılı bilgi için Bkz: Çalışkan, S. (2023?). Kadro Dergisinden Ekşi Sözlüğe Kolektif Bellekte Osmanlı İmparatorluğu. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Hazırlanmakta olan Doktora Tezi.

münasebetler Osmanlı döneminde de tesis edilmiştir. Kuruluş dönemi İtalyan devletleriyle gerçekleştirilen ittifaklar bir tarafa bırakıldığında, Osmanlılar ile ilk ittifakı 16.yüzyılda Fransa kralı I. François kurmuş, bunu zaman içerisinde Hollanda, İngiltere takip etmiştir (Jezernik, 2012: 11-12). Bu ittifaklar “Türk korkusu” söyleminde bir tadili getirmemiş, aşağıda yer verileceği gibi çeşitli maksatlar çerçevesinde kullanılmıştır. Başlangıcından itibaren bu söylemi en etkin kullanan merci ise Papalık olmuştur. Osmanlıların kuruluşundan itibaren önemli ve büyük faaliyetleri ile hâkimiyet alanının genişlemesinin karşısında Papalık tepki göstermiş, birtakım eylemlerde bulunmuş, Osmanlı ilerlemesini felaketâmiz bir olay olarak değerlendirmiştir. Osmanlılar ile savaş durumunda ve rakip konumunda olan Macaristan ve Venedik’in barış diledikleri zamanlarda dahi sulhe taraf tutumun karşısında yer almış, neredeyse daima savaş ve mücadele yönünde fermanlar yayınlarak “kutsal savaş” tertibine dair çağrılarını yenilemiştir. Türk korkusunu, Haçlı söylemi bağlamında zamanın değişimleriyle neredeyse güncelleyerek kıtadaki hareketlendirmenin öncülüğünü yapmıştır. Bu bağlamda Avrupa’nın geneline hâkim olan yeni Haçlı söylemine karşın Osmanlı kaynaklarında ise nispeten az yer almıştır. Osmanlı kaynaklarında Papalık, XV. yüzyılın ikinci çeyreğinin sonlarından itibaren yani 1444 itibariyle yer etmeye başlamış buna mukabil Papalığın Osmanlılara karşı faaliyetleri ise çok daha erken tarihlerde istikamet almıştır (Çalışkan, 2018). İlginç görülebilecek ancak esasen pek de ilginç olmayan bir durum da Osmanlı kaynaklarının “kâfir” ile savaşıldığını ifade etmesine karşın bütün Avrupa ile mücadele edildiğini vurgulamamasıdır.

Hristiyanlığın kurumsal olarak devlet vasfı da taşıyan Papalık mercii, Haçlı seferlerinden beri bu türden siyasal hareketlenmelerde söz ve eylem sahibi olmuştur ancak Osmanlı genişleme dönemindeki vaziyeti farklı durumundan ileri geliyor, eylem ve söylemleri bunu değiştirme arayışıyla biçimleniyordu. Özellikle Venedik ve Macaristan’ın da savaşlarındaki kutsal savaş söylemlerinin de etkisiyle Osmanlı beyliğinin İmparatorluk olarak gelişim sürecindeki bazı savaşları hatalı bir biçimde “Haçlı Seferi” olarak adlandırılmıştır. Cereyan eden olayların ve savaşların mahiyetine yakından bakıldığında bu vasıftan ayrı olduğu görülmektedir. Bu durum bu süreçle aynı minval üzere biçimlenen Türk korkusu söylemi için de geçerlilik arz etmektedir. Bu anlatım yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nde yakın tarih istisna olmakla birlikte bu adlandırmanın “söylendiği gibi” benimsenmesi söz konusu olmuştur. Yine bu bağlamda sıklıkla ifade edilen “*Hristiyanlığın Osmanlı saldırısının baskısıyla siyasi olarak bölündüğü*” (Jezernik, 2012: 11) teşhisinin bir tez olarak olgusallığı yeterince güçlü değildir. Avrupa devletleri arasında önce Balkanlar, ardından İtalyan yarımadası üzerinde hâkimiyet mücadelesi yaşanmış, 14. yüzyılın başından itibaren Papalığı krallıklar üzerindeki otoritesi önemli ölçüde kayba uğramıştır. Bu hususta Hentch’in 14. yüzyıl itibariyle feodal toplum yapısıyla Katolikliğin birbirine düşen monarşik devletlerin gelişmesi lehine ve etkisiyle çözülmeye başladığı (Hentch, 1996: 79) ifadesi tarihsel gerçekliğe daha uygundur. Ancak müteakiben yer verdiği Müslüman dünyası karşısında yegâne dertleri ticaret olan bağımsız kent ve cumhuriyetlerin gelişip serpiildiği ve birbirleriyle çekişmekten zaman bulup “imansızlarla” savaşmaya vakit ayıracak durumlarının bulunmadığı ve Akdeniz savunmasında hiçbir telaş yaşanmadığı (Hentch, 1996: 79) ifadeleri yeterince olgusal değildir. Habsburglar ile Fransızların İtalyan yarımadası için mücadele verdiği ve Venedik’in esas merkezinin bu güçler tarafından tehdit edildiği, bir zaman sonra İngiltere’nin de bu mücadeleye dahil olmaya çalıştığı bilgileri (Setton, 1997) bu tezin hatalı olduğunu göstermektedir. Söylemin gerisindeki olaylara bakarken koşulları gözden kaçırıp yorumlamalarda aşırıya kaçmak

faydalı görünmemektedir. Avrupa güçleri yarımada hâkim olduktan sonrası için Osmanlı gücünü masaya yatırmayı düşünmüş gözükmemektedir ancak Amerika kıtasının fark edilmesi, esas mücadele alanını Akdeniz’den uzaklaştırmıştır. Hristiyanlık Osmanlı saldırısının baskısından önce Papalık otoritesi altından çıkarak bölünmeye başlamış Amerika kıtasının fark edilmesine müteakip Tordesillas Anlaşmasıyla İspanya ve Portekiz’e diğer ticaret yollarıyla pay edilmesi bu bölünmeyi şiddetlendirmiş ve Hollanda, İngiltere ve Fransa Tordesillas’a aykırı olarak yeni fark edilen yer ve ticaret yollarından faydalanmak üzere uzun bir mücadele ve savaşlar silsilesine girmişlerdir. Amerika’nın fark edilmesinden önce İtalyan yarımadası üzerinde şiddetlenen mücadele ortamında Papalığın söylemleri şekillenmiştir (Çalışkan, 2018). Papa 2. Pius Avrupa terimiyle “Hristiyanlığın haçlılık ateşiyle” kıtayı Türklere karşı bir araya getirme politikası gütmüştür. Rönesans yazarları da “Türk tehlikesi”ni Müslümanlığın Hristiyanlığa karşı uzun zamandır süregelen saldırının evresi olarak nitelendirip Orta çağın Haçlı edebiyatının etkisinde olan eserler vermişlerdir (Jezernik, 2012: 12).

Diğer taraftan Osmanlı’nın kurulup geliştiği ve fetih alanı olarak gördüğü bölgelerdeki Venedik ve Macaristan’ın hâkimiyet arayışları ile çakışan mücadelelerde bu iki Hristiyan devlet her ne kadar kutsal sefer arayışındaki söylemlerde bulunmuşsa da bilinmektedir ki bu iki devlet Osmanlı talibiyetinden hemen önce söz konusu bölgelere hâkim Doğu Roma İmparatorluğu ile de çatışma, mücadele, savaş içerisinde bulunmaktaydılar. Osmanlıların rakip olarak güçlenmesi bu savaşların belagat cihetini “Haçlılık” argümanı kuvvetle doldurmuştur. Papalığın bu kritik dönemdeki “Haçlı Savaşı” arayışı da İtalyan yarımadasındaki ve Avrupa kıtasındaki zayıflayan durumu ile yakından ilgilidir. Bununla birlikte sarsılmakta olan bir “devlet” olarak Papalık, Haçlı seferleri döneminde oluşmuş belleği yeniden canlandırıp hâkim kılmaya çalışarak mevcut durumunu ihya etmek için çalışmış, önemli bir başarı da kazanmıştır (Çalışkan, 2018). Yapılan birçok araştırmaya karşın başta tarih ders kitapları olmak üzere akademik yazın bu “propaganda” denebilecek dönemsel söylemleri olgu olarak ele almayı sürdürmektedir. Bu da o zamanlar oluşturulmaya çalışılan, kısmen başarılı da olan tahrif edilmiş belleği bugünün hâkim belleği haline getirmiştir.

Papalığın argüman ve arayışlarına etkide bulunan vaziyetine değinmek bu noktada önem kazanmaktadır. Ağırlıkla 13. yüzyıldan beri Fransa krallığı Papalığın dünyevî hükümdarlığın da üzerinde yetkiye sahip bulunduğu yönündeki tezini çürütüp hâkimiyetine önemli bir darbe indirmiş, krallıkta meskûn Katolikler kralın yanında saf tutmuş bu da Papalık için önemli bir kayıp olmuştur. 1302 yılına gelindiğinde Papa VIII. Boniface’ “Unam Sanctum” adlı bir bildirge ile hâkimiyet anlayışını yeniden yüksek sesle iddia etmiş ve Papalık ile Fransa Krallığının arasındaki gerilim artmışken nihayetinde Papa öldürülüp Papalık Fransa’daki Avignon’a taşınmış, Papalığın siyasî erk olarak varlığı yerle yeksan olmuştur. Bu süreçte İtalyan yarımadasındaki hâkimiyeti de büyük kayıplarla neredeyse ortadan kalkmıştır. Papalık da krallığın otoritesi altında söz salâhiyetini yitirmiş, güçsüz bir halde Osmanlı faaliyetlerini hararetle işaret ederek hem İtalyan yarımadası hem Avrupa krallarının siyasî politikalarına yön vermek suretiyle erkini elde etmeye çalışmıştır. Avignon’da Fransa krallığı hükmü altında bulunması dolayısıyla İngiltere ve Kutsal-Roma Germen imparatorları da Papa’ya olan bağlılıklarını yitirerek yeni bir Papa seçmiş, bir bütün olarak Papalık siyasî erkini yitirmiş ve önceki yüzyıllarda krallara önünde diz çöktürme kudretinden yoksun bulunduğu gibi siyasî bir söyleme dahi neredeyse cüret edemez olmuştur. Bu siyasî ortamda üzerinde baskı kurmuş bulunan krallara siyasî anlamda karşı çıkamazken

“Osmanlı gücünü” işaret edip onların siyasi gündemini belirleyerek kendisi üzerindeki baskıdan kurtulmaya çabalamıştır. Tahakküm altında bulunan Papalığın “*kamusal senaryosu*”nu Müslüman-Türk Osmanlı dehşet ve vahşetine karşı koymak oluştururken, gücünü yeniden tesis ederek otoritesi ve İtalyan yarımadası üzerindeki Habsburg ve Fransız zaman içinde dahil olmak isteyen İngiliz, Danimarka hegemonyasını kırmak “*gizli senaryosu*”nu (Scott: 2018) teşkil etmiştir. Ancak bu vasfı günümüzün (özellikle Türkiye’de) tarih anlatısında gözden kaçmış yahut kolektif bellek olarak elverişli bulunup benimsenmiştir.

Tahakküm altında bulunan Papalık, Osmanlı gücünü dinî cihetle “kâfir” olarak ele alsada ona karşı başlatılacak eylemler siyasî erk ve vasıftan ayrı olmayacaktır. Papalığın siyasi erk toplama söylemleri ağırlıklı Osmanlı gücü üzerine olmuş ve bugün o dönemde üretilmiş kaynaklar bu bağlam göz önünde bulundurulmaksızın ele alınarak tarihî bellek oluşturulmuştur. İşte tam bu bağlamda sarsıntı içerisindeki Doğu Roma topraklarında emelleri olan iki krallık “Haçlılık” belagatini faydalı buldukları gibi kimi zamanlarda ekonomik fayda da sağlamışlardır. Fransa krallığının baskın hükmüne karşı Papalık da Venedik ve Macaristan’ı, olası başarılarını onların “Haçlı” arayışlarını her yönden desteklemiş ve zenginleştirmiştir. Üstelik 1314 yılı itibariyle Fransa krallığının sözü dışına çıkamayan Papalığa karşı Kutsal-Roma-Germen İmparatorluğu’nun yeni bir papa ilân etmesiyle bir anda ortaya çıkan birkaç Papanın varlığı siyasî bir felç yaratmış, yalnızca Osmanlılar bağlamında siyasî söz sahibi olunabilmiştir. Oysa sürekli işaret edilen Osmanlı tehlikesinden ziyadesiyle fazla kralların tahakkümü söz konusudur ve Osmanlılar Papalığın siyasi olarak ele aldığı en kuvvetli konu olmuştur. Yine bu dönemde Dante, Ockhamlı William, Padova’lı Marsilius gibi kral destekli yazarlar Papalığın dünyevî krallık yani krallar üzerinde de hâkim olduğuna dair Papalığın meşruiyet tezlerine ağır saldırılarda bulunmakta, Papalığın dünyevî otoritenin hükmü altında olduğuna deliller getirmekte papalık ise bu tezlere karşı güçlü antitezler ortaya koyamamakta ancak 1355 yılında Osmanlı gücüne karşı kutsal bir savaş için çağrı yapmaktaydı (Çalışkan 2018: 89-120). 1356 yılında ise Kutsal Roma İmparatoru IV.Charles “*Golden Bull*” adlı ferman ile İmparator seçiminde Papanın yetkisini kaldırmıştır. (Çoban, 2007: 88) Bu bağlamda güç kazanan Haçlı seferi söylemi hem papalığa siyasi bir hüküm alanı açmakta hem Venedik ve Macaristan’ın mücadelelerine önemli bir dinî cihet getirisi ile itibar sağlamaktaydı.

1355 yılındaki Kutsal savaş ilanına karşın Papalığın Osmanlılara karşı görevlendirmek maksatlı büyük bir ordu ve donanması bulunmamaktaydı. Macarlar, Venedikler yahut Sırlar esasen bölgede olan istekleri için Doğu Roma yönetimine karşı mücadele vermekteydi. Ancak bundan sonraki savaşları, kutsal bir söylemle şekillenmiş bulunacak ve muzaffer olmaları durumunda Papalığın siyasi dayanağı olabileceklerdir. Fransa, İtalyan yarımadasındaki şehir devletleri, Kutsal-Roma Germen İmparatorluğu, Papalığın siyasi iddialarına büyük darbeler vurmuş vaziyetteydiler ve tıpkı 1095 öncesinde olduğu gibi dinî bir savaş vasıtasıyla yürütülecek siyasi politika Papalığa siyasi güç kazandıracak, diğer devletlerin de cesareti pekişecek, kutsal sefer düşüncesiyle eylemde bulunacaklardı ki bu Osmanlılara karşı kazanılacak zaferlere muhtaçtı. Bunlar Papalığın tamamıyla siyasi güç maksatlı politikaları olduğunu, dinî inancın etkisi olmadığını iddia etmek anlamına gelmemektedir ancak bölgedeki devletler menfaatleri zedeleninceye kadar ticaret yapmaktan, müttefik olmaktan çekinmemekteydiler ve Papalık siyasetinin Osmanlıları yalnızca Müslüman olmalarından mütevellit yok etmek yorumuna hamletmek de doğru olmasa gerektir.

Çünkü uzun bir zamandır Ortodokslar ile Müslüman Türkler sınırdaş vaziyetteydiler. Yanısıra misyon faaliyetlerine ayrılan çabanın değil siyasi hareketlendirme askerî faaliyetin öncelikli tercih olması da dikkate değerdir. Bu askeri tercih de kıtadaki kralların kuvvetlerini harekete geçirme-Papalığın işaret ettiği yönde harekete geçirme-istegidir (Çalışkan 2018: 108).

Yine bu dönemde gerçekleştirilmiş Niğbolu muharebesi Haçlı Savaşı olarak ele alınmaktadır ancak bu muharebeye katılan kontlukların hanedan mirası sebebiyle harekete geçtikleri olgusu görülmemekte, dönemin savaş propagandaları hakikat olarak kabul edilmektedir. Fakat hükümdarlar üzerinde otorite iddia edebilecek, etmesi durumunda kabul ettirebilecek güce, kendisine (Papalığa) isnaden siyasî otoritesinin kendi otoritesinin üzerinde bulunduğunu kabul edecek bir krallığın varlığına sahip değildi. Papalık bu kralların Hıristiyanlıkları cihetine seslenip³ Osmanlıların Müslümanlığını işaret ederek tümüne bir gaye –Haçlılık- Papanın önderliğini yaptığı bir maksat tayinine çalışmaktadır. Bu yolla da Doğu’ya dikkat kesilmelerini istemekte, kendi otoritesini bu kralların siyasetinden uzak tutmak istemekteydi (Çalışkan 2018: 121). Büyük Schizm dönemi yani birden fazla Papalığın bulunduğu 15.yüzyılın başında da Papalığın Osmanlılardan ziyade kıtadaki krallardan çekindiği hatta korktuğunu ifade etmek mübalağa olmasa gerektir. Bu krallara daima Osmanlıları işaret etmek suretiyle kıtada XIV.yüzyıla dek sürdürdüğü siyasî otoritesini sürdürmeye çabalamıştır. Osmanlı ile rekabet halinde bulunan Macaristan krallığı da maddî destek olarak Papalığın kıta içerisinde topladığı dinî vergilerden edinmekte Osmanlılar ile savaşını Haçlı-kutsal savaş olarak deklare etmekteydi. Bu da bu yüzyıl boyunca sarsıntı halindeki Doğu Roma toprakları üzerindeki iki gücün savaşlarını dinî zıtlık literatüründen beslediklerini göstermektedir. Osmanlılar ile Haçlı-kutsal mücadele verdiğini ilan eden Macaristan aynı süreçte Sırp, Bulgar güçleriyle de karşı karşıya gelmiş olduğunu belirtmek bu noktada “bellek oluşturma” ya örnek olarak önemlidir.

Osmanlı gücünün rakipleri olan Macaristan ve Venedik de “Haçlı” savaşı retoriğine başvurmuşlardır. Bu retorik bugün olgu olarak kabul edilip ders kitaplarının da ötesinde akademik yayınları da ele geçirmiş “Türk-İslam korkusu” başlığında birçok makale ve kitap yayınlanmıştır. Oysa bireysel düzeyde dönem insanların ve ordularının hangi duygularla eyledikleri tek tek saptamak oldukça güçtür. Ancak devlet-yöneticilerin kullandıkları söylemler ile faaliyetlerine mercek tutarak o dönem insanlarına yaratılmaya çalışılan belleğin bugünün insanlarına “hakikat-olgu” olduğu yönünde bellek olarak aktarılması noktasında önemli düzeltmeler gerçekleştirilebilir. Giovanni Ricci “*Türk Saplantısı*” adlı kitabında (Ricci, 2005) ilgili yüzyılların söylencelerini ele alarak büyük bir saplantı olduğu yönünde bir belleği yeniden inşa eder. Ancak kitabın başında yer verdiği üzere dönemin önemli bir ismi ve diplomat Niccolò Machiavelli’nin 1521’de “*aylakların kahvelerde, gelmek üzere olan Türk’ten, bu dönemde Haçlı Seferi düzenlemenin yerinde olup olmayacağından ve benzeri*

³ Benzer husus sebeplerine değinilmeden başka bir kaynakta da ifade edilmiştir. Burada Türk imgesinin Avrupa’nın dağınık kent devletleri ile krallıklarını Katolik Kilisesi’nin bayrağı altında birleştirebilecek bir tehdit olarak kullanıldığı ifade edilmiştir (Mürsic, 2012: 28). Bununla birlikte bu ifade yeterince açıklayıcı değildir. “Dağınık kent devletleri ve krallıkları” ifadesi bu yüzyıl için geçerli bir tanımlı ifade etmemektedir. Esasen Avrupa krallıkları Papalık erkenden önemli oranda otonomi kazanmış, merkezîleşmeye başlamış ve Papalık otoritesini sarsmış, İtalyan yarımadasına hâkim olmaya başlamışlardır. Ayrıntılı bilgi için Bkz: Setton, K. (1984). *Papacy And The Levant Volume 3 The Sixteenth Century*. Philadelphia: American Philosophical Society.; Setton, K. (1997). *Papacy And The Levant Volume 2 The Fifteenth Century*. Philadelphia: American Philosophical Society.

saçmalıklardan söz ederek vakit geçir..” ifadesine yer vererek onun alay ettiği bir saplantı olarak niteler. Ancak Machiavelli gibi bir diplomat, siyaset felsefecisi ve İtalyan yarımadasında güçlü bir devlet isteği duyan idealist birinin ifadeleri alay değil tarihsel bağlamında değerlendirildiğinde hayıflanma olarak görülmeye daha uygun gözükmektedir. Zira bilinmektedir ki 1494 yılından beri Fransa ve Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu kıta üzerinde hâkimiyet kurma maksadıyla aralıklarla savaşmaktadır ve 1521 yılında da bir bütün olarak kıta Türklerden çok daha fazla bu iki devletin hâkimiyetine düşme tehlikesiyle karşı karşıyadır.⁴ Bu iki krallığa söz geçiremeyen Papalık ise iki devletin de burada hâkim olmasını kesinlikle tasvip etmemekte daim surette Osmanlıları işaret ederek iki krallığa da siyasi istikamet göstermekteydi. Burada, bu tarihi bağlamda Machiavelli'nin ifadelerindeki Türkler değil “aylaklar” ve bilhassa da “saçmalık” sözcükleri üzerinde durmak daha anlamlı görünmektedir. İki büyük devletin fiili işgal için savaştığı bir ortamda Türklerle karşı bir savaşı saçmalık olarak nitelenmesi ve aylakların gündemi-meşgalesi olduğunu ifade etmesi esas üzerinde durulması gereken hususu işaret etmektedir. Machiavelli'nin kendisi de bizzat yarımada üzerinde bu iki krallığın da hâkim olmasını istememekteydi. Buna karşın Osmanlı sınır boylarında meskûn insanlarda özellikle akıncıların faaliyetleri dolayısıyla gerçek bir Türk korkusu olduğunu yadsımak doğru görünmemektedir. Bazı yargıları tarihi olarak doğru olmamakla birlikte Hentch'in “*bu tehdit asla bütün Avrupa'yı değil, filanca kıyı bölgeleriyle falanca Doğu Avrupa ülkesini kapsamaktadır..İspanya'yı rahatsız etmekte ama düşmanlarının işine yaramaktadır*” ifadesi (Hentch, 1996: 81) tarihi vuku buluşları aksettirmesi bakımından daha uygundur.

Yukarıda yer verilen olgulara benzer birçok örnek söz konusudur. Mesela 15. yüzyılda Papalık Osmanlılara karşı Haçlı seferi söylemi ile kıta içerisinde mâli otoritesini siyasi cihet olarak da kullanabilmek, vergi gelirlerini artırmak için de bu retorisi sıklıkla kullanmayı sürdürmüştür. Papalığın dolaylı yollardan bilhassa “kâfir” Osmanlılar üzerinden siyasî varlık göstermesi, dünyevî hüküm sahibi olduğu yönündeki meşruiyetini kaybetmiş olmasından etkilenmişti. İtalyan yarımadasında Papalığın hâkimiyetini dayandırdığı “Constantin Bağışı” adlı belgenin de Lorenzo Valla tarafından sahte olduğunun ortaya çıkarılmış olması önemli bir dayanağın yitirilmesi olarak önemliydi. Bu belgeye dayanarak yarımada üzerinde hâkim olduğunu iddia eden Papalık artık Fransa ve Kutsal-Roma Germen İmparatorluğu arasındaki hâkimiyet mücadelesine meşru bir karşı çıkış hakkı ve otoritesine sahip bulunmamaktaydı. Bu durumda sınırlarda ve yakın bölgelerde, sahil kesimlerde korsanlık durumları karşısında varlığı bulunan ve anlaşılabilir olan “Türk Korkusu” “Türk Korkutmacası” olarak kullanılıp genelleştiriliyor, siyasi anlamda varlığını koruma isteği sürüyor ve buna kısmen de hizmet de ediyordu. İşte oluşturulan bu bellek günümüzde tarihî hakikat olarak ele alınarak yeni bir bellek inşasında kullanılmaktadır. Bu durumu teyid edecek birçok tarihî vaka bulunmaktaysa da burada bazılarına yer vermek uygun gözükmektedir. Üstelik sadece Papalık değil çeşitli tarihlerde bazı krallıklar, kişiler

⁴ 1494 yılı itibariyle Fransa ve Kutsal Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyet kurmak için mücadele verdikleri alan olmuştu. Her ne kadar Papa, Napoli'yi Fransa'dan korumak için çabalamışsa da Napoli 1501 yılında İspanya ve Fransa krallıkları arasında ikiye ayrılmıştı. Fakat bu yöntem çözüm olmayacaktır ve 1559 yılına dek yarımada üzerindeki hâkimiyet mücadelesi devam edecek, Papalık bu mücadelede önemli bir merci olarak varlığını gösterecektir. Bkz: Wiesner, M. E. (2016). Erken Modern Dönemde Avrupa 145-1789. (Çev. Hamit Çalışkan). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 166-167., Setton, K. (1997). Papacy And The Levant Volume 2 The Fifteenth Century. Philadelphia: American Philosophical Society. 536-537.

tarafından da “*Türk Korkutmacası*” kullanılmıştır. Bugün ise millî duyguları uysal uysal okşamaya elverişliliği dolayısıyla oluşturulan belleklerde hayli önemli bir motif olarak yer almaktadır. Buna karşın Türk korkusu söylemi Papa dışında birçok kral ve yönetim erkinin önemli bir enstrümanı, perdesi olmuştur. Gerçek Türk tehdidinin Macaristan’a ulaştığı yüzyıl bir tarafa, İngiliz İç savaşı dönemi ve hükümdarsız kalınan ara dönemdeki (1649-1660) vaazlarda, siyasi polemiklerde, tarih metinlerinde, vakayinamelerde, dua kitaplarında ve askeri strateji incelemelerinde Müslümanları Deccal ile ilişkilendiren eskatolojik yorumlamalar ve anlayış, Müslümanları en korkunç şekilde gösteren tasvirler özellikle kendine yer buluyordu (MacLean & Matar, 2021, 34-35). Görüldüğü üzere oldukça ilgisiz kalabilecek olaylarda dahi yönetilenleri uyutma masalı olarak Türkler araçsallaştırılıp işlevsel olarak kullanılmıştır. 1683 yılından sonra azalan Osmanlı tehdidine rağmen⁵ Habsburg propagandası hanedanın cesareti ve Hıristyanlığın kalesi olarak konumlarını övmek maksadıyla “Türk tehdidini abartıyorlardı. Habsburg kalesi düşerse Türklerin boyun eğmeyen uyrukları boğazlayacağı ve Paris’e kadar ilerleyeceği yönündeki abartılar ülke dışında da destek bulmaya yardımcı oluyordu (Jezernik, 2012: 17-18). Bu bilgiler tarihsel olarak kısmen doğruysa da bu son ifadenin tarihsel olarak doğru olmadığını not düşmek gerekmektedir zira Fransa uzun süre Osmanlı ile müttefik olarak Habsburglar ile kıta içerisinde mücadele etmiş, Protestan prensler de Fransa desteği ve güdümünde politika izlemişlerdir (Setton: 1984-1997). Buna karşın Habsburgların merkezileşme sürecinde faydalı bir araç olduğu (Jezernik, 2012: 17-18) yadsınmaz. Şüphesiz bu misaller nispeten ileri bu tarihten önce Avrupa’nın başka yönetimlerinde de farklı biçimde cereyan eden politik söylemsel geleneğin bir parçasını temsil etmektedir. Kutsal Roma İmparatoru III.Friedrich’in 1493-1494 yılında Osmanlılar ile savaşmak maksadıyla bir tarikat kurma teşebbüsü, bir cemiyetin kurulmasıyla neticelenmiş, kutsal savaş söylemi içeren birçok yayın yapılmış ve bu yolla inananlara, toplumun her tabakasına vergi yükümlülüğü de koyulmuş, rahipler zorla da olsa bu vergileri toplamakla yükümlü kılınmışlardır. Bu tarikat ağırlıkla, imparatorluğun Fransa karşısında İtalyan yarımadasında savaşırken sınırları korumak, yeri geldiğinde kullanmak için kurduğu bir teşkilattan başka bir şey değildi (Housley, 2016: 110-112/ 227-228). Nitekim kutsal saldırı için toplanan paraları İmparator kullanmış, 1503 yılında endüljansdan edinilen meblağı da ihtiyaçları ve borçları için kullanmıştı (Housley, 2016: 347-352). Kutsal sefer söylemleri, pek çok krallıkta dilden dile dolanmaktaydı ancak bunlar Papalığın kastı olan Osmanlıları hedef almayan fakat yalnız hedef gösteren sözlerdi. Mesela Danimarka Kralının da Haçlı seferi söylemi, İsveç üzerinde hâkimiyet için isteğini perdelemekte, esasında ise elde edilecek gelirleri bunun için kullanmayı düşünmekteydi (Housley, 2016: 295 /303). Milano’nun Fransa egemenliğine girmesi sonrası İngiltere de Papa’ya başvurarak Osmanlılara karşı kutsal bir savaş gerçekleştirilmesini istemişti ancak bu, krallığın yarımada üzerinde kurulmak istenen hâkimiyet arayışından başka bir anlam taşıyor, Papalık da bunun bilincinde olarak krallığa neden Şehzade Cem; Papalık elinde iken kutsal sefer çağrısına cevap vermediğini sorarak kıtaya talip bir başka krallığın önünü kesmiş oluyordu (Setton, 1984: 43-50). İtalyan yarımadası üzerindeki Kutsal Roma İmparatorluğuyla Fransız Krallığının rekabetinin kızıştığı

⁵ Bu hususta alıntı yapılan yazar “Habsburg İmparatorluğu için herhangi bir gerçek askeri tehlike oluşturmadığı” ifadesini kullansa da bu tarihsel gerçekliğe uymamakta, teleolojik bir hataya düştüğü anlaşılmaktadır. Çünkü 19.yüzyıla kadar Osmanlı savaşları Habsburglara kaybedilen toprakları alma maksadı taşıması dolayısıyla tehlike potansiyeli bulunduruyordu. Fakat neticeleri günümüzde bilindiği için Habsburgların da o dönem hiçbir tehlike hissetmediği hatasına düşüldüğü ifade edilebilir.

dönemde Papalık bu kez yarımada hâkimiyet olanağı oldukça kuvvetli olan 5.Charles'ın hedefini saptırmak maksadıyla Osmanlılara karşı Dalmaçya ve Hırvatistan'da harekete geçmesi gerektiğini (Kumrular, 2008: 154) salık verirken Fransa'ya da kutsal sefer için en uygun-değerli krallık olduğunu telkin etmekteydi. Nitekim yarımada üzerindeki hedeflerini saptırma maksatlı bu politika ve uygun söylemler bu krallıklarca eyleme değer bulunmamış ve yarımada üzerindeki politikalarını sürdürmüşlerdir. İtalyan yarımadası savaşları süresince de Papalık daima yarımada'yı korumak istemiş, "kâfir"i işaret etmiştir. Constantin Bağışı'nın sahteliğiyle kaybettiği otoritesini Osmanlı gücünün ilerlemesiyle ikameye çalışmıştır. Papalık-İmparatorluğa karşı olan Martin Luther de Türk korkutmacasını kullananlardan biridir. Luther İmparatorluğun kutsal sefer için vergi toplanıyor olması durumuna karşı çıkışında "*Türklerin ilâhi ceza olduğu, Papaların Osmanlıları hedef göstermekle Tanrı cezalandırmasına karşı çıkmakta olduğunu*", ifadeleriyle dolaylı olarak vergilere karşı çıkmıştır. Osmanlıların Macaristan sebebiyle gerçekleştirdiği seferleriyle sıkışan Arşidük Ferdinand'ı bu fırsatları değerlendirip sıkıştırarak tavizler koparan elektörlerin ihtiyaç duyduğu biçimde Osmanlı kuvvetlerine karşı çıkılmamasını istemektedir ve söylemlerini dinî mahiyetle(..İlâhi ceza vasfında olmaları..)dile getirmektedir (Çalışkan, 2018: 251). 1529 yılında Osmanlı kuvvetlerinin Viyana'yı kuşatmasıyla ortaya çıkan durum karşısında ise Luther, Türkler ve Tanrılarına karşı ölümüne dek savaşaacağını ifade etmiştir (Kumrular, 2008: 95) fakat açıktır ki buna lüzum duymuştur. Aksi halde destekçilerini kaybedeceğini düşünmek hatalı olmasa gerektir. Nitekim 1526 Mohaç Savaşı sonrası Macar ordularının bozgununun ortaya çıkan bu dinsel kargaşadan dolayı ortaya çıktığı ve bunun müsebbibinin Luther olduğu üzerine bazı yazılar yayımlanmıştı.⁶ Başlarda tereddütlü olan Luther de sonunda İslâm'ı lanetleyen kavgacı retorisi benimsemiştir. 16. yüzyılda Avrupa'da Kitab-ı Mukaddes'ten sonra en popüler kitap olan John Foxe'un eseri Müslüman karşıtı kısımları her baskıda genişletip Hıristiyanlara uygulanan şiddet ve Müslüman tehdidi algısını güçlendiriyor Protestan cemaatleri derinden etkiliyordu. Bu türden eserler furyası da bu konuda önemli bir algılayış yaratıp yayıyordu (MacLean & Matar, 2021: 34-35). Ele alındığı gibi sadece Papalık değil birçok merci "Türk Korkutmacası"ni kullanarak kazanç sağlamışlardır. Oysa bu "korku" söylencesini oluşturup yaygınlaştıran çeşitli farklı maksatlı dinamikler de bulunmaktaydı. Kıtanın en uç noktasında, Osmanlı akınlarına en uzak noktada, hedefinin de dışında olan İngiltere'deki duruma bakmak da ufuk açıcı, esası kavratıcı neticeler vermektedir. Sultan Süleyman'ın Macaristan'da ilerlediği, Malta'yı kuşattığı 16. yüzyıl ortalarında İngiliz kraliçesi Elizabeth bu uzak düşmanı işaret ederek ülkede (özellikle yaygınlaşan Katolik-Protestan ayrışmasının da etkisiyle) birliği pekiştirmeye çalışmıştır. 1565 yılındaki Malta kuşatması sırasında "genel bir zafer duası emri" verilmiş halkın haftada 2 kez usulüne uygun okuması için dualar basılmış, sonraki yılın Macar seferinde de benzer bir politikaya gidilmiştir. Ne kadar uzak olursa olsun Osmanlı tehdidi İngiltere'de dindarların kendi günahkâr hayatları hakkında

⁶ Coşan, Leyla. (2012). *Tanrım Bizi Türklerden koru*, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 46-47; Hesse Kontu'na yazdığı mektupta Köylü isyanı yanında dünyada meydana gelen her kötülükten dolayı suçlandığını, İncil ve kendini savunmak maksadıyla yazmak durumunda kaldığını ifade ederek 1529 tarihli Türklere Karşı Vaaz metnini kaleme almıştır. Bu metin girişinde dünyevi idarenin Papalık ve ruhban sınıfının karşısında karanlıklar içerisinde bulunduğunu, Aziz Augustine dışında havariler döneminden beri dünyevi otoritenin yüceltilmemiş olduğunu ve yöneticileri kışkırtmakla ve Papalığın Türklere ciddi olarak asla savaş açmayı düşünmediğini yalnızca Almanların paralarını ele geçirmeyi ve endüljansı bu yolda kullandığını, kendisinin bu perdeyi indirdiğini ve bundan dolayı suçlandığını ifade etmiştir. Metnin tamamı için Bkz: Olgun, Hakan. (2008). Luther ve İslâm. İstanbul: Ağaç Kitabevi, 21-26.

düşünmelerini sağlayacak bir gözdağı aracı olarak kullanılmıştı. Buna mukabil yine aynı dönemde Protestan mezhebinin benimsemiş İngilizler anti-Protestan ideolojilerin güçlü bir biçimde egemen olduğu İspanya ve diğer Katolik ülkelerde güvenle seyahat edemezken Osmanlı ve Safevî coğrafyasında güvenli seyahat, kârlı ticaret gerçekleştiriyorlardı. Esasen İngiltere’de farklı sosyal grup ve sınıflar İslâm coğrafyası, tarihi, halkları hakkında farklı bakış açıları ve fikirler geliştirmiş bulunuyorlardı. Genel olarak ise İngiliz meskûnlarının Müslüman imgesi tiyatrolar ve kiliselerde oluşmuş, Osmanlı’ya güçlü ve yayılcı İmparatorluk prizmasından bakılmıştı (MacLean & Matar, 2021: 3/19-33). Şüphesiz ki bu sadece bir cihetini temsil etmekteydi. İngiliz tüccarları Akdeniz’e yelken açtıklarında muhayyilelerinde Haçlı seferlerinin bulanık ve taraflı anlatılarını taşıyorlardı. Ayrıca kamu binalarıyla ok attıkları nişan tahtalarını bezeyen “Türk kafası” tasvirleriyle Müslüman ve Türklerle savaşan kahraman İngilizlerin şanlı mücadelelerini hatırlatan birçok balat, destan, tiyatro oyunuyla güçlendirilmiş düşmanca bir tutum da bulunuyordu. Kıtada ise Osmanlılarla ilgili seyahatnameler ilgi görüyor, bunu değerlendiren “*masa başı gezginlerin*” eserleri de sağlıklı Türk algısını oluşturuyordu. Bunlar kadar önemli diğer hafıza oluşturucularsa özellikle Kuzey Afrikalı korsanlara tutsak düşenlerin kaleme aldığı tutsaklık öyküleriydi (MacLean & Matar, 2021: 12-47). Bu husus “Türk-Müslüman korkusunu oluşturan diğer amilleri göstermesi bakımından ayrıca önemlidir zira sadece yönetimlerin değil daha alt kademedeki kişi ve bireylerin de etkisini teşhis ve değerlendirmenin gerekliliğinin altını çizmektedir.

Tutsak düşmelerinin neticesi olarak hırçın ve kızgın olan bu kişiler Müslümanlar ve dinleri hakkında oldukça keskin görüşleri, bilgisi sağlıklı olmayan kitlelere aktarmış ve bu eserler 18.yüzyıla kadar herhangi bir yerdeki tutsaklık hikâyelerinden daha fazla yayınlanmışlardır. Bu durumu, okuyucuları İslâm’dan soğutacağını uman devlet yönetiminin desteği de geliştirmiştir zira bir dönem kitleler halinde Hıristiyanlıktan; kâr ve macera vaat eden ve Müslüman olarak kalmaları için ödeme yapan İslâm’a geçme durumu ortaya çıkmıştır. Bunun dışında Hıristiyan diğer devletlerin de Müslümanları şeytanlaştıran propagandaya ihtiyaçları bulunuyordu. İngiltere’de tiyatro yazarlarıyla vaizler kıtada ressam ve azizlerin hayat hikâyelerini yazan araştırmacılar dualarında, tuvalerinde ve sahnede gerek basılı şekilde gerek kürsüden Müslüman korsanların özellikle de Berberilerin gaddarlığını tasvir ederek İslâm’da Hıristiyanlık karşıtı bir nefretin kalıtsal olduğunu ispat etmeye çalışmışlardır. İslâm’la temasın olası tehditlerine karşı tutsakların “dehşet hikâyeleri”ni tekrarlamaları teşvik edilirken hikâyeler (İngiltere’de) Protestan kahramanın manevi zaferi, ilâhi yardımla kurtarılmalarını dokurlardı. Bunun neticesi olarak Katoliklerin veya Quaker mezhebinden olanların hikâyeleri ise hiçbir zaman basılmamıştır. Bu eserlere olan büyük ilgiden kâr etmek isteyen yayıncılar el yazması bularak yayımlamış, başka eserlerden kolajla “yeni” eserler ortaya koyan yazarlar türemiş, nihayetinde “aşırı alıntı” ortaya çıkmıştır. Esas olgunun bir cihetini özellikle Elizabeth döneminde Katoliklere tutsak olma korkusunun daha baskın olması oluşturuyordu. Yakinen ilgili diğer bir cihetiniyse şayet okuyucular konsoloslukların yazdıklarından daha erken haberdar olsalardı Müslümanlara karşı düşmanlığın yerini ticari işbirliğinin avantajlarına odaklanmış bir tutumun almasının muhtemel olduğu bir münasebetin mevcudiyeti oluşturuyordu (MacLean & Matar, 2021: 160-196). “Aşırı alıntı” vasıflı bu eserlerin en önemli özelliğini müşahitlikten ziyade Protestan geleneğine bağlı kalınarak Martin Luther ile başlayan İslâm karşıtı propagandaya ve bunlardan üretilmiş çeviri eserlere bağlı olmaları oluşturuyordu. “*Bazı açıklamalarda kehanetler ve vahiy kitabına dayanarak kıyamet alameti olarak ifade*

*ediliyor sarazenler Luther'in uydurduğu bir masalda da adı geçen, saldırgan askeri yayılcılığa dayalı bir dinin kurucuları olan Muhammed önderliğindeki bir grup parasız asker olarak gösterildiler” (MacLean, 2017: 106/121). 16. yüzyıl boyunca dünya siyasetinde nispeten ikincil bir konuma sahip olan İngilizler hakkında dünya üzerinde bilinenler azdı ve 1642 yılında Kral 1. Charles Osmanlı hükümdarına yazdığına “dostluk” arzusunu ifade ederken “tebaamız ile sizinki arasında ticari ilişkilerin sürdürülmesi” hususunda ricada bulunuyordu. Buna karşın güç dengesinin değişmesiyle birlikte İngilizlerin Müslümanlara ve dinlerine karşı tutum ve tavrı da değişmiştir. İngiliz-Müslüman ilişkilerini ele alan popüler tarihçiler sıklıkla tarihi ve coğrafi bağlamı feda ederek ırkçı bir söylem altında yazmışlar “belirli devirlerde verilen belirli tepkileri belirleyen güç değişimleri olduğunu dikkate almadan asırları ve bölgeleri karmakarışık eden örnekler vermişlerdir” (MacLean & Matar, 2021: 14-15). Genel olarak Hıristiyan-Müslüman âlemleri arasındaki uzun münasebet çapraşık olmuştur. İki medeniyete ait bu devletlerin ilişkileri güç dengesi bağlamında dalgalanma göstermiştir. İnisiyatif kimi zaman Müslüman devletlerin eline geçerken kimi zaman da Hıristiyan devletlere geçmiştir. Bu durumda da, bu tarihe bakıldığında inisiyatif hangi medeniyete geçerse karşısındaki kendini tepki verir konumda bulunmuş görünür. Tarihsel durum profesyonel tarihçilere bu biçimde gözükse de İslâmiyet’in genişleme dönemiyle Haçlı Seferleri ve son olarak emperyal yayılmanın çatışmalarının mirası günümüzde daha baskın hatırlanmakta, etkilerini güçlü bir biçimde sürdürmektedir. İki medeniyete mensup olanlar giderek daha fazla bu münasebeti fitrat gereği ve hasımlık ilişkisi olarak telakki ediyorlar ancak Müslümanlar ile Hıristiyanların nispeten pozitif, uzlaşmacı bir düşünce ve tutumda bulunmuş oldukları tarihten görülebilmektedir (Goddard, 2018: 21-23). Yine de Goddard’ın ifadelerine temkinle yaklaşmakta fayda var zira son yüzyıllarda saldırgan tutum Müslüman toplumundan ziyade çeşitli bahanelerle Avrupa ve Amerika’dan gelmekte, bunu meşru kılacak söylemler üretilmekte yahut tarihte üretilmişlere müracaat edilmektedir. Bu yolla tarihte tahrif edilmiş bellekler yeniden tahrif edilmektedir. Türkiye’de ise bir kesim profesyonel tarihçi tarafından tarihte üretilmiş “*Türk Korkusu*” “*Mamma li Turchi*” türevi ifadeler sorgulanmadan övünç meselesi olarak şevkle dile getirilmektedir. Sanyorum ki Osmanlı döneminde bu tutumdan daha sağlıklı bir tutum hâkimdi. Connerton, bellek oluşturma ile ilgili çalışmasında Batı’nın Haçlı Seferleri adını verdikleri savaşa Müslüman tarihçilerin Kutsal topraklar için gerçekleştirildiği, Haçlı Savaşı gibi adlandırmaları kabul edip kullanmadıklarına dikkat çeker(Connerton, 2019. 30-31). Esasen aynı durum Osmanlılar ile rakipleri arasındaki savaşlar için Osmanlı kaynakları için de bir ölçüde geçerlidir. Dönemin Osmanlı müverrihleri uzun süre yapılan her savaşa kutsal-haçlı savaşı diyen rakiplerinin bu retoriklerini kabul etmiş gözükmemektedir. Batı kaynaklarında bu tarihe kadar Osmanlı kuvvetleriyle gerçekleştirilmiş savaşlar Kutsal-Haçlı seferi olarak adlandırılmış ve günümüz tarih yazımında da sorgulanmadan kabul edilerek kullanılmıştır. Osmanlılar ise rakipleriyle olan savaşları “*kâfir ile savaş, kâfir ittifakları*” olarak nitelemiştir. Gerçekleştirilen savaşlarda Papalığın rolüne ilk kez anonim bir kaynak 1442-1444 Macar savaşı konusunda yer vermiş ancak bu da Haçlı savaşı değil “*İstanbul tekfurunun arayışı ile Papalığın fitnesi*” olarak adlandırılmıştır. Başka bir kaynakta ise Papalık, İsa’nın haleflerinden olan “*Ulu Ban*” olarak işaret edilerek savaş için “*fetva veren makam*” olarak tanımlanmıştır. Diğer bir tanımlamada Papa’nın İslâm beldelerine hâkim olma düşüncesinin “*cahil fetva ve dalaletine delil*” olduğu kaydedilmiştir (Çalışkan, 2018: 320-328). Osmanlı tarihlerinin genel kabulü de ağırlıklı bu yöndedir. İstisnai olarak 16. yüzyılda yazan İdris-i Bitlisî, Papa’nın 1493*

yılı savaşında siyah sancak ve haç taşıyan bir kuvvet gönderdiğini kaydetmiştir. Görüldüğü kadarıyla da onun eserini kullanan diğer tarihçiler bu minvaldeki anlatı-bilgileri kullanmışlardır. Kullanmayan diğerleriye dinsiz, dalalet reisi, putun sahibi gavur gibi sıfatlandırmalar kullanırlar (Çalışkan, 2018: 334-339). Özetle ifade edilecek olursa 14. ve 15. yüzyıllarda Osmanlı kuvvetleriyle yapılan savaşlar, Batı’da Haçlı seferi retoriği ile yürütülürken Osmanlı kaynaklarında Papanın bu arayışlarına rağmen Papa-Papalık kışkırtıcı, fitneci, ayartıcı olarak işaret edilmiş, savaşlar “Haçlı” kabul edilmemiştir. Esasen 16. ve 17. yüzyılda en acımasız savaşlar dinler arasında olmaktan çok aynı dinden olanlar arasında cereyan etmiştir. Bu durum kendini Sünni Osmanlılar ile Şii Safevîler; Protestanlar ile Roma Katolikleri arasındaki savaşlarda göstermiştir (MacLean & Matar, 2021: 53).

SONUÇ

Tarih içerisinde oluşmuş yahut oluşması amaçlanmış her “biz”in, kendine ait olan yahut olması arzulanan vasıflar için “*diğeri*”ne, onun daha kötü vasıflarına ihtiyaç duyduğu sıklıkla tekrarlanmıştır. Mikro düzeyde kabile-aşiretler; makro düzeyde devletler, dinler mensuplarına oluşturdukları bellekler ile çeşitli meşruiyetler aramış, biat edilmesine çalışmışlardır. Söz konusu bellekler daima bütünüyle hakikat ve olguların birleşimiyle sunulmamış ciddi tahrif ve çarpıtmaları da ihtiva etmişlerdir. Oluşturulan bu belleklerden biri 14 ve 15.yüzyıllardaki Haçlı- Kutsal seferleri olmuş ancak bütünüyle Avrupa’daki Krallıkları-Katolikleri harekete geçirme maksadına nail olamamışsa da çeşitli yönetimlerin birtakım maksatlarına hizmet etmişler, inşa edilmeye çalışılan bu bellekle diğer mecralar için de boyutları tespiti kolay olmayan kazançlar edinilmiştir. Ayrıca söz konusu yüzyıllara ait olan ve ihtiyaç telakki edilerek oluşturulan-oluşturulmaya çalışılan bu bellek, sonraki yüzyıllarda ve günümüzde kabul edilerek yeni bir bellek oluşturmada da işlev görmüştür. Avrupa için bugün bu söylem “kimliği güçlendiren” bir işlev gösterecek biçimde yeniden gündem bulurken Türkiye’de son yıllarda son üç yüz yılın oluşmuş komplekslerini gölgelemek ve “manevi tatmin sağlamak” maksadıyla olguları göz ardı ederek yahut gözden kaçırılarak kıvanç olarak görülüp kullanılmaktadır. Bu ise sağlıklı bir kolektif bellek yaratmakta, Amerika ve Avrupa’da yükselen İslamafobi ve çevresinde gelişen söylemlere zımnen tarihsel haklılık da kazandırmaktadır. Bu çerçevede vakti zamanında Türkler de Avrupa’ya kan kusturmuşlar, korkulu rüyalar yaşatmışlardır türünden söylemlerle tarih algısı oluşturulmuştur ve müteakip süreçte neler yaşandığı da gerçek dışı bir zemine oturtularak aktarılmaktadır. Bu ifade, Osmanlıların ilerleyişinin şiddetten azade vuku bulduğunu savunmak anlamına gelmemektedir ancak kıta içerisinde Avrupa devletleri arasındaki savaşlarla benzer olarak şiddetten azade savaş olamayacağına işaret etmektedir. Söz konusu imgenin oluşturulmasında “*Avrupa’nın rolü tartışmasız olsa da Osmanlılar...Osmanlı sarayı bu imgenin yaratılmasına doğrudan katılmışlardı ve sonuç bilinçli ve sistemli çalışmanın ürünüydü ve üç ana bileşeni şiddet, kibir, ihtişam olan etkili bir fetih taktiği idi*” (Kumrular, 2012: 45-46) türünden ifadelerse doğrusu mesnetsiz ve uygunsuzdur. Buraya kadar yer verildiği gibi çoklukla Avrupa’daki birçok bileşenin tezahürü olarak, kendi koşullarından beslenerek gelişmiştir. Osmanlılar da tarihin tüm devletleri gibi şiddete dayanan savaşlarla genişlemiş ve diğer devletlere karşı güçlerini göstermişlerdir. Tarih içerisinde devletlerin pısrıklık gösterisi yaptığının kaydı nadir görülürken zaaflarına rağmen güçlü görünmeye çalıştıkları bilinmektedir. Aksi hakikat olsa Fransa, İngiltere, Hollanda ile ittifak kurmak, imtiyaz vermek yerine

koru ve dehşet salacak eylemler kaydedilmiş olurdu. Buradan “tarih” olarak anlatılan, Coğrafi keşiflerin Osmanlı ablukasını kırma arayışı neticesinde gerçekleştiği minvalindeki söylemin doğru olmadığına kolaylıkla ulaşılabilir. Hentch, Portekiz’in Afrika tutkusu ve Venedik ablukasını kırmak arzusundan ileri geldiğini zira 16.yüzyılın başından önce Osmanlı deniz gücünün Akdeniz’e önemli oranda henüz egemen olmadığını işaret ederek bu savın tarihsel hatasını gösterir (Hentch, 1996: 82-83).

Tarihi söylemlerin oluşturulma koşullarından bağımsız aktarımı tarihin bir cihetini, oldukça cılız bir cihetini açıklamaya yardımcı olur. Söylemleri cerh ederken bütünüyle bir tarafa atarak yapılan genellemelerse hatalı yorumlamalara kapı açar. Bu bakımdan burada ele alınan “Türk korkusu” propagandasına maruz kalmış Avrupa halklarının Türk-Müslümanlara karşı korku yahut nefret duymadıkları neticesine varılamayacağını belirtmek en önemli hususlardan ilkinin teşkil eder. Bu propagandaların etkisiyle şevk ve heyecanla kutsal bir sefer iştiyakı taşıyanların bulunduğunu ancak bu yönde seferlerin bulunmamasıyla atıl kaldığını düşünmek tarihi hakikatin olumsal bir parçasına işaret etmek olur. Günümüzdeyse oluşturulmuş bu hafızayı tarih adı altında aktarmak sağlıklı bir bellek oluşturma neticesini verir. Türk çocuğunun tarihinde övüneceği gerçek kahramanlıklar bulacağına şüphe yok ancak temelsiz bir kabadayı tutumuyla aktarılan herkesin bizden korktuğu masalı kimlik oluşturmak için tarihî bir değer taşımaz. Yarattığı nostalji bireyleri gerçek dünyanın şartlarından kopararak menfi neticelere yol açma potansiyelini taşır. Tarih anlatısı ufuk açıp, hakikati aksettirebiliyorsa çağın ihtiyaçlarına cevap verebilir. Tarihçi halkı aydınlatmayı amaçlıyorsa tarihçi olarak saygı görmelidir. 19. yüzyılın emperyalist yayılmasıyla dünyaya egemen olan Avrupalı güçlerin eylemlerinin gölgesini, 16. ve 17. yüzyıla hâkim olan hakikat olarak kabul etme hatasına düşüldüğünü ifade etmek hatalı olmasa gerek. Ancak bütünüyle hataya düşüldüğünü söylemek de doğru görünmüyor, birçok profesyonel tarihçi için tarih temelde kimlik ve siyaset üretmek için tahrif edilebilir bir alan olarak değerlendiriliyor. Tarih daima hakikat için yürünen bir yol olmuyor. Bellek üzerine çalışan araştırmacılar da tarihçinin, tarihe kolektif belleğindekiyle sadakatle yaklaşabileceğini teslim ediyor. Bu durumda tarihte gördüğünü farklı yorumluyor. Bunun için tarihçiye düşen görev; Trouillot’un’un işaret ettiği, konumunu tanıyıp kabul etmekle bu konumdan mesafe almaya çalışmak arasındaki esaslı gerilimi (Trouillot, 1996: 25) tarih ilmi lehine aşmak olarak görünüyor. Bireylerin derinlere sinmiş inançlarıyla gerçeklik uyuşmadığında gerçekleri inançlarına uydurdukları, durumları kimi hazır formüllerle bastırdıkları ve kabul edilebilir söylemlerin parçası hâline getirmeleri (Trouillot, 1996: 99) neredeyse olağandır. Buna karşın tarihçinin bundan azami ölçüde sıyrılabilmesi gerçekçi bir tarih anlatısı ve sağlıklı bir bellek oluşturması için ön koşuldur. Tarih ile belleğin çatışkılı bir biçimde birbirinin içerisine geçtiği ifade edilmişti, özetle bu çalışma bu düğümü biraz hafifletme denemesini temsil etmeye çalışmıştır.

KAYNAKÇA

- Assmann, J. (2015). *Kültürel Bellek*. (Çev. Ayşe Tekin). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Blight, D. (2005). “Bellek Patlaması: Neden ve Neden Şimdi?”. *Zihinde ve Kültürde Bellek* içinde (Çev. Yonca Aşçı Dalar), İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları
- Boyer, P. (2015). “Anılar Ne işe yarar: Hatırlamanın biliş ve kültürle ilgileri” *Zihinde ve Kültürde Bellek* içinde (s.5-35) (Çev. Yonca Aşçı Dalar), İstanbul.
- Connerton, P. (2019). *Toplumlar Nasıl Anımsar*. (Çev. Alâeddin Şenel), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Coşan, Leyla. (2012). *Tanrım Bizi Türklerden Koru*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Çalışkan, S. (2018). *Osmanlı Papaları*. Ankara: Gece Akademi.
- Çalışkan, S. (2023?). *Kadro Dergisinden Ekşi Sözlüğe Kolektif Bellekte Osmanlı İmparatorluğu*. Hazırlanmakta olan Doktora Tezi, Ankara Hacı Bayram Velî Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara.
- Çoban, B. (2007). *Hıristiyanlıkta Papalık Kurumu*, Yayımlanmış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Goddard, H. (2018). *Ortaçağdan Günümüze Hıristiyan Müslüman İlişkileri Tarihi*. (Çev. Şükrü Alpagut). İstanbul: Say Yayınları.
- Housley, N. (2016). *Haçlı Seferleri ve Osmanlı Tehdidi*. (Çev. Mehmet Morali). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Jezernik, R. (2012). “Türk İmgesi” *Hayallerdeki Türk* içinde (s.7-25) (Çev. Ali Özdamar), İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Kumrular, Ö. (2008). *Türk Korkusu*. İstanbul: Doğan Yayınevi.
- Kumrular, Ö. (2012). “16. Yüzyılda Akdeniz’de “Türk” İmgesinin Yaratılması: Antipropagandaya Karşı Özdeşünüm” *Hayallerdeki Türk* içinde (s. 39-60) (Çev. Ali Özdamar), İstanbul: Kitap Yayınevi.
- MacLean G. & Matar N. (2021). *İngiltere ve İslam Dünyası*. (Çev. Bilal Genç) İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları
- MacLean, G. (2017). *Doğu’ya Yolculuğun Yükselişi*. (Çev. Dilek Şendil). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları Yayınları.
- Mürsic, R. (2012). “Simgesel Ötekileştirme: Tehditkâr Bir Öteki Olarak “Türk” *Hayallerdeki Türk* içinde (s. 27-38) (Çev. Ali Özdamar), İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Olgun, Hakan. (2008). *Luther ve İslâm*. İstanbul: Ağaç.
- Pazarcı, N.G, (2018). Acıyı Sunmak: Tarih, Bellek ve Gezginler, N.G. Pazarcı (Der.) *Kültürel Belleğe Yolculuk* içinde (s. 257-295). Ankara: Epos Yayın.
- Ricci, G. (2005). *Türk Saplantısı*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Roediger, H. , Zaromb, F. & Butler, A. (2015). “Kolektif Belleğin Şekillendirilmesinde Tekrarlanan Hatırlamanın Rolü” *Zihinde ve Kültürde Bellek* içinde (s. 175-216) (Çev. Yonca Aşçı Dalar), İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları

- Scott J.C. (2018). *Tahakküm ve Direniş Sanatları*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Setton, K. (1984). *Papacy And The Levant Volume 3 The Sixteenth Century*. Philadelphia: American Philosophical Society.
- Setton, K. (1997). *Papacy And The Levant Volume 2 The Fifteenth Century*. Philadelphia: American Philosophical Society.
- Traverso, E. (2009). *Geçmiş kullanma kılavuzu*. (Çev. Işık Ergüden), İstanbul: Versus Kitap
- Trouillot, M. (2015). *Geçmiş Susturmak*. (Çev. Sezai Ozan Zeybek), İstanbul: İthaki Yayınevi
- Wertsch, J. (2005). "Kolektif Bellek" *Zihinde ve Kültürde Bellek* içinde(s. 149-174) (Çev. Yonca Aşçı Dalar), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Wiesner, M. E. (2016). *Erken Modern Dönemde Avrupa 145-1789*. (Çev. Hamit Çalışkan). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Milli Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD) / Cilt 6 - Sayı 2

Sorumlu Yazar: Aynabat Babaýewa / Türkmenistan İlimler Akademisi, Tarih ve Arkeoloji, Doktora aynababayewa04@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-6742-5308

Atıf: BABAÝEWA, A. (2022), Milli Guşaklar Halkymyzyň Etnografiýa Baýlygydyr, Milli Kültür Araştırmaları Dergisi, Cilt 6, Sayı 2, s. 127-133.

Gönderim Tarihi: 10 Kasım 2022 / Kabul Tarihi: 29 Aralık 2022

Araştırma Makalesi

ISSN: 2587-1331

DOI: 10.55774/mikad.1202173

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/mikad>

MILLI GUŞAKLAR HALKMYZYŇ ETNOGRAFIÝA BAÝLYGYDYR

Tezis

Türkmen halkynyň dünýä medeniýetine goşan naýbaşy gymmatlyklarynyň arasynda milli lybaslara aýratyn orun degişlidir. Geýinmek we bezenmek medeniýetiniň esasy emele getirýän milli lybaslar etnografiýa ylmy nukdaý nazaryndan halkymyzyň ruhy dünýäsini, nepis el işleri senediniň özboluşlylyklaryny içgin öwrenmekde örän ähmiýetlidir. Guşaklar milli lybaslarymyzyň ýaraşygy-gelşigi bolmak bilen, ol ykjam geýinmegiň hem-de ynsan saglygyny goramagyň özboluşly serişdesidir.

Ezber elli senetçiler guşaklaryň dürli görmüşlerini olary dakynjak adamyň ýaşyna, abraý-mertebesine görä taýýarlapdyrlar. Olaryň bezelişine-de ulanylyş maksadyna laýyklykda gözelligi çäýypdyrlar. Munuň özi guşagyň geýinmek medeniýetindäki ornuny kesgitleýdi we durmuş ähmiýetini ýokarlandyrypdyr.

Açar Sözlər: Lybas, Mata, Guşak, Bezeg

NATIONAL BELTS ARE ETHNOGRAPHIC WEALTH OF OUR COUNTRY

Abstract

Turkmen nation has contributed its valuables to the world culture and our national clothes are one of them. Our national clothes make up the basis of dressing and decorating culture and our belts take an important role to learn sincerely peculiarities of exquisite craft of needlework, spiritual world of our

nation from ethnographical science. Belts are decorations of our national clothes and they are exquisite implement of accurate dressing and preserving human health.

Our skilled artisans have prepared different types of national belts according to the age and prestige of the wearer. They decorated according to their beauty and purpose of use. This determined the role of the belt in the dressing culture and increased its importance in life.

Keywords: Dress, Cloth (national), Belt, Decoration

GİRİŞ

Milli lybaslarymyzyň her bir görnüşi türkmen etnografiýa ylmyny öwrenmekde örän ähmiýetlidir. Çünki milli lybaslaryň her birine pederlerimiziň ruhy ýörelgeleri siňip, asyrlar boýy ösdürilip, kämilleşdirilip gelipdir. Milli guşaklarymyz hem şol kämil nusgalyklarymyzyň biridir.

Taryhy-etnografiýa maglumatlarynda, edebi eserlerde, eposdyr dessanlarda türkmen halkynyň milli guşaklary barada täsin maglumatlara öwran-öwran duş gelinýär. Akademik A.Jykyýewiň ýazmagyna görä, gadymy massaget esgerleriniň I asyrlarda billerine guşan düwmeli gyzyly guşaklarynyň türkmen guşaklaryna we bezeg şaýlaryna (şol sanda gulakhalkalara) örän meňzeşdir (Jykyýew, 1993: 60).

Sungaty öwreniji S.A.Trudnowskaýada giçki antik döwrüne degişli bolan Toprak Galadan (Horezm) tapylan altyndan bolan harby guşaklarynyň massaget esgerlerine degişlidigini, ony şol döwürler däbe görä, şa köşgüne degişli bolan adamlaryň dakynandygy hem-de guşagyň tokasyna haşamlanan bezegiň ýerli sarmat bezegleri bilen meňzeşdigini belleýär (Трудновская, 1952: 134).

Milli guşaklaryň gadymy nusgalary hem-de olaryň ulanylyş ähmiýeti baradaky örän gymmatly maglumatlar „Oguznama“, „Gorkut Ata“, „Görogly“ şadessanlarynda-da beýan edilýär. „Oguznama“ dessanynda: „Indi akyl kişiler bize nesihat edip, itagat we bendilik kemerini (bilimize) baglap, hyzmata gelendiris.“ ýa-da „Tekfur Oguza köp hazynalar iberdi, itagat we bendilik kemerini bilige baglady“ ýaly jümlelere gabat gelinýär. Bu ýerde kemer göni guşak manysynda dälde, şol halka gulluk etmek, hyzmat etmek ýaly göçme manyda ulanylýar (Oguznama, 1990: 35).

„Gorkut Ata“ eposynda bolsa Oguz begleri „gurgurma guşakly“, „altynly inçe keten bizni biline sarady“, „gyljyny hemaýyl guşandy“, „hümmet gylyjyn biline baglady“ diýip suratlandyrylýar (Kitaby Dedem Gorkut, 1995: 90, 103, 123, 129).

Milli guşaklar baradaky gymmatly maglumatlara „Görogly“ eposynda hem duş gelinýär. Eposda „şemle guşak“, „zerrin guşak“, „zerrin kemer“, „şitde guşak“, „pälwan guşak“ ýaly dürli görnüşli guşaklaryň atlaryna duş gelinýär. Şeýle-de eposda „bilini dartyň guşap“, „bir bil bag“, „tylla tegbendi biline dakyp“, „guşagyňy ykjam guşan biliňe...“ ýaly söz düzümlerine gabat gelinýär. Eposda beýan edilýän „şitde guşagyň“ türkmen diliniň düşündirişli sözlüğünde „bezelen guşak“ diýmegi, „zerrin guşagyň“ altyn-zer şaý-sepler bilen bezelen guşagy aňladýandygy ýazylypdyr (Görogly, 1990: 5,130,329,802,824).

Şeýle hem „Nejep oglan“ dessanynda bolsa bezegli guşak diýen manyny aňladýan „murassag“ we şitde guşagyň waspy ýetirilýär. Bu barada dessanda şeýle sözlere duş gelýäris: „Kaddyňa ýaraşar murassag kemer, Bile baglaganyň, bil ynjamasyň“ ýa-da „Meni şitde kimin ora, Biliňe gurban bolaýyn“ (Nejep Oglan, 1976: 7,27,70). Hususanda „Asly-Kerem“ dessanynda „Baglaýyp göwherden guşak biline,

Janym çykyr gülüp, menden alynça” diýen setirlere gabat gelmek bolýar (Asly-Kerem, 2004: 22).

1. GUŞAKLARYŇ GÖRNÜŞLERI WE ULANYLYŞY

Guşaklar milli lybaslaryň ýaraşygy-gelşigi bolmak bilen, ol ykjam geýinmegiň hem-de ynsan saglygyny goramagyň özboluşly serişdesidir. Ezber elli senetçilerimiz guşaklaryň dürli görnüşlerini olary dakynjak adamyň ýaşyna, abraý-mertebesine görä taýýarlapdyrlar. Olaryň bezelişine-de ulanylyş maksadyna laýyklykda gözelligi çäýpdyrlar. Munuň özi guşagyň geýinmek medeniýetindäki ornuny kesgitläpdir we durmuş ähmiýetini ýokarlandyrypdyr.

Alymlar guşak sözüne şeýle düşündiriş berýäler: Guşak – bili bogmak, baglamak üçin ulanylyan serişdäniň ady ir döwürde „kur” bolupdyr. Mahmyt Kaşgarly „kur” sözüniň „guşak” manysyny belläp, oňa „*Er kuryn kurşandy*” („ýigit guşagyny guşandy”) diýen mysaly getirýär. Türkmen dilinde *kur* sözi *gur* görnüşine geçýär, onuň yzyna -ş (-yş) we -ak goşulmalary goşulyp, ýene „kur” sözüniň manysyndaky söz (*gurşak*) ýasalýar. Soňra bu sözüň *r* sesi düşüp galyp, ol „guşak” görnüşine geçýär. Ýöne *gur*, *gurşa* sözüniň *r* sesli gadymy görnüşi *gurşamak*, *gurşaw*, *uçgur* (*iç gur* – „iç guşak”) sözlerinde häzire çenli saklanypdyr (Atanyýazow, 2004: 182).

Guşaklar milli lybaslaryň ýaraşygy-gelşigi bolup, onuň birnäçe görnüşleri bardyr. *Tirme guşak*, *erke guşak*, *ala guşak*, *gök guşak*, *gara gülli guşak*, *oýma guşak*, *witim guşak*, *şemle guşak*, *zünnäz guşak* we *başgalar*.

Halk arasynda guşaklarymyzyň dakylýş usullary bir bolsa-da olar dürli hili atlandyrylyp, görnüş we hil taýdan özara tapawutlanýarlar. Guşak – gaýyşdan, ýüpden ýa-da matadan bile baglamak, daňmak üçin ýörite edilen bag, kemer – diňe gaýyşdan edilýän guşakdyr, bilbag – bile daňylýan bag, guşakdyr. Türkmen zenanlary bilbagy gulaç dokan ýaly gara ýüpden iki gyrasyna gül salyp, ýörite dokapdyrlar.

Türkmençilikde çynlakaý işe başlanlarynda „Biliňi berk guşa” diýilýändir. Munuň özi gaýrata galmagy, her bir işiň, zähmetiň garşysynda ykjam durmagy, tijenmegi aňladýandyr.

Guşaklaryň içinde tirme guşak has ýörgünli bolup, ony ýigitlerimiz toý-baýramlarda dakynypdyrlar. Etnografiýa maglumatlarynyň tassyklaýşy ýaly, tirme guşak – iki ujy seçekli, tarada dokalan, gaýmaly ýüpek matadan taýýarlanyp, ony, esasan, ýaş ýigitler gyrmyzy donuň üstünden guşanýarlar. Halk döredijilik esreleriniň şahyranas setirlerinde tirme guşakly ýigitlerimiziň waspy şeýle beýan edilýär: „Kümüş sarmak elinde, Tirme guşak bilinde”. (Durdyýewa, Ylýasowa, 2005: 123-124).

Öňki döwürlerde tirme guşak ýigitlerimiziň toý lybaslarynyň bir görnüşini hasaplanypdyr. Guşagyň ady onuň dokalýan matalygynyň ady bilen tutulýan bolmagy-da ähtimal. Tirme matalygy barada türkmen diliniň düşündirişli sözlüğünde onuň sütükden edilýän nepis ýüň matadygy bellenilýär. Etnografiýa maglumatlary tirmäniň ýüpek sapagyň bir gatyndan dokalýan, perde ýaly ýuka görnüşiniň-de bolandygyny tassyklaýar. XX asyryň başlaryna çenli Günbatar ýomutlarda, çowdurlarda, Amyderýanyň demirgazyk sebitinde ýaşayan türkmenlerde tirme matasyndan tikilen kemzor atly üstki eşik geýlipdir. Ilat arasynda bu eşik kemzor tirme diýip atlandyrylyp, ony adatyça barly adamlar geýip bilipdirler. Çünki onuň matasyň ýüpekden dokalanlygy üçin gymmat bahaly bolupdyr.

Bu hilli dokalan tirme matalygyndan, dürli görnüşli zenan başatgyçlary taýýarlanyp, ol „Tirme” ýa-da „Esgi” diýlip atlandyrylypdyr. Bu ýaglyk Demirgazyk Türkmenistanyň käbir etraplarynda zenan başatgyçlarynyň bir görnüşidir. Maglumat berijileriň aýtmagyna görä, onuň görnüşi dört burçly, iki gyrasy hem seçekli ýaglyk görnüşinde bolup, ol häzirki zaman gyz-gelinleriň boýnuna atynýan ýaglygyna meňzeş, uzynlygy bir ýarym-iki metre, ini ýarym metre bababar bolupdyr (A.Ýusupowa. 1941).

Türkmen ýaş gelinleriniň atynýan görnüşi „tirme” diýlip atlandyrylýar. Onuň gyzyl reňkli matasy tarada dokalypdyr. Iki gyrasyna gyragara çekilipdir.

Bu başatgyjyň orta ýaşly zenanlaryň atynýan görnüşine „esgi” diýilýär. Has oral daýzalar üçin taýýarlanylýan esginiň gyrasyna sary reňkli sapakdan „aşyklama” nagşy keşdelenipdir. Öňki döwürlerde durmuşa çykan gyzlaryň ýeňňeleriniň baş sowgady hem şu ýaglyk bolupdyr.

Ine, şu maglumatlardan çen tutsak, tirme matasynyň dokmaçylyk senedimizde giň gerime eýe bolandygyna we onuň halkymyzyň gündelik durmuşynda giňden peýdalanylýandygyna göz ýetirmek bolýar. Bulary türkmen akyldar şahyry Magtymguly Pyragynyň „Toýda tirme şally görner”, „Kim tirme şaly gözlär” diýen goşgy bentleride tassyklaýar (Magtymguly, 2014: 106, 180).

Türkmen ýigitleriniň toý lybasynyň bir ülsi bolan tirme guşak milli dädessurlarymyzda hem giňden orun alypdyr. Türkmen halkynyň gelin toýunda şol günü agşam ýörite „Guşak çözdü” däbi geçirilýär. Bu döp uly şowhun-şagalaňa eýe bolup, oňa toýa gelen ähli myhmanlar gatnaşýarlar. Döp boýunça, öýlenýän ýigidiň dostlary ýigidiň biline guşak dakyp, ony çözülmöz ýaly, birnäçe gezek düwüp daňypdyrlar. Gelin şol düwlen guşagy çözmeli bolupdyr. Toýa gatnaşyjylar gelniň ýanyoldaşynyň guşagyndaky düwnüň hökmany çözülmegini gazanypdyrlar, häzirki döwürde bu däbiň sebäbi ýaşlaryň arasyna düwnüň düşmezligi, durmuş ýollarynda hiç hili bökdençligiň bolmazlygy, durmuşdaky kynçylyklary bileje ýeňip geçmekleri arzuw edilip, yrym edilýändigini bilen düşündirilýär.

Gündelik durmuşda guşaklary erkek kişiler köýnegiň ýa-da donuň üstünden guşanypdyrlar, has soňky döwürlerde - XX asyryň başlarynda hat-da dört burçly ýaglyklar-da guşak edilip ulanylyp başlanýar. Guşaklar öňki döwürlerde erkek kişileriň gerekli serişdeleriniň biri hasaplanypdyr, sebäbi olar guşaklaryna jöwher pyçagyny, gyljyny, çöregini we başga-da zerur zatlaryny gysdyryp bilipdirler. Bu barada „Görogly”, „Gorkut Ata” eposlarynda birnäçe mysallara duş gelmek bolýar. „Görogly” eposynda: „Röwşen:

– Hop, ýagşy – diýip bir gömme çörek bişirip, ýaryny atasyna berip, ýaryny guşagyna salyp, taýynyň yzyny alyp, kybla tarapa ötägitti.” (Görogly, 1990: 40).

„Gorkut Ata” eposynda: „Bugaç beg ýerinden turdy, gara polat uz gyljyny guşandy, tözli gaty ýaýyny, altyn naýzasyny eline aldy, bedew atyny eýerledip, kyrk ýigidini ýanyna alyp atlandy, atasynyň zyndan ýortup gitdi.” ýa-da „Beset tabyndan bir gysym ok çykardy, biline sokdy, gyljyny heýkelleýin guşandy, ýaýyny gyrasyna atdy” diýen jümlelere gabat gelmek bolýar (Gorkut ata, 1990: 38, 128).

Milli guşaklar baradaky täsin maglumat XIX asyryň ahylarynda Mary topragynda bolan E. Donowanyň ýazgylarynda duş gelyär. Ol özüniň „Merw” atly kitabynda türkmenleriň bir-birlerini egnidäki lybaslaryň üsti bilen kynçylyksyz tanaýandygyny geň galyjylyk bilen belläp geçýär: „Edil meniň özüm hiç wagt ol ýa-da

beýleki adamyň haýsy tiredendigini anyklap bilmedim, ýöne türkmenler ony kynçylyksyz, seredeninden bilýärler. Bir gezek men olardan nämä esaslanyp ol ýa beýleki tiräni tapawutlandyryandyklaryny soradym, sebäbi meniň pikirimçe olaryň hemmesiniň eginbaşy birmeňzeşdi. Maňa gysagyň şeýle daňylmagy Soltan Eziz tiresiniň agzalaryna, guşagyň, gylyjyň şeýle asylyşy burkaza mahsus we şuna meňzeş diýip düşündirdiler. Men hiç wagt seredip, adamyň ol ýa-da beýleki tirä degişlidigini geýmiň ownuk aýratynlyklaryndan, başgabyň görnüşinden ýa-da gysagyň daňylyşyndan bilip bilmedim, ýöne türkmen dostlarym hiç wagt ýalňyşmaýardy” (E. Donawan, 1998: 122).

Hakykatdan-da, türkmen milli lybaslary umumy görnüş tarapdan meňzeş-de bolsa, olaryň her birinde ýerli aýratynlyklary görmek bolýar. Bu guşaklar babatynda hem şeýle. Alym A.Jykyýewiň işlerinde günbatar türkmenleriniň gyş donlarynyň üstünden toý-baýramlarda ýüpekden ýa-da nahdan edilen „ala guşak”, ýaş ýigitleriň geçi ýüünden edilen „witim guşak”, salyr türkmenlerinde bolsa „gök guşak”, Amyderýanyň orta akymynda ýaşaýan türkmenlerinde ýüpekden gülli „oýma guşak”, Demirgazyk türkmenlerinde ýüünden dört burç ýaglyk görnüşli „erke guşak” guşalandygy bellenilýär (A. Джикиев. 1961: 96). Maglumata görä, hat-da din wekilleriniň-de ýörite guşagy bolup, oňa zünnar guşak diýlipdir. Bu guşagy zoroastrizm ruhanylarynyň dakynandygy bellenilýär (A. Meredow. 1997: 370).

2. ZENAN GUŞAKLARY WE OLARYŇ BEZEGI

Milli lybaslaryň aýrylmaz bir bölegi bolan guşaklarymyzy zenanlaram dakynypdyrlar. Zenan maşgalalar guşagy esasan iş pursatlarynda ýa-da howanyň sowuk döwri guşanýarlar. Guşak agyr hojalyk işlerinde biliň kuwwatyny artdyrypdyr. Şoňa görä-de, guşak keçe basylanda, haly dokalanda, orak orlanda, pagta ýygylanda, iki-üç sapor saralyp guşalýar. Saglyk maksatly guşaklar düýe ýa-da saryja goýnuň ýüünden dokalýar. Guşagy zenanlar gysyn-ýazyn aýyrman guşanýarlar.

Zenan guşagyň has giň ýaýran görnüşi kakma guşakdyr. Ol tarada sünnälenip dokalýar we oňa „ gara gülli guşak“ diýilýär. Onuň ýüňüne gyzył, goňur, gara reňk berlip, „pişme”, „tegbent”, „üçburçluk” ýaly doga-tumar ähmiýetli nagyşlar salynýar, sapy gyzył we sazlaşygyna görä, beýleki reňkli ýüňler bilen sazlaşdyrylyp örülýär. Ahyryna tikilýan alaja bag bilen ön tarapdan daňylýar. Guşagyň uzynlygy 3-3,5 m çemesi bolup, öňki döwürlerde durmuşa çykýan gyzyň sep bukjasyna salnypdyr. Demirgazyk türkmenlerinde gyzył ýa-da gara ýüünden edilen, uzynlygy 3,34m, ini 74 sm bolan guşagyň öýlenýän ýigit tarapyndan taýýarlanylýan „dokuz bukja“ sep bukjasynyň sanawynda hökmany bolmaly hasaplanypdyr (A.Байриева, 2015: 285). Sebabi guşak zenanyň gelinlik dünýäsiniň işiginden gadam basan gününden başlap dakynylypdyr.

Öňki döwürlerde kümüş bezegli guşaklary barly adamlaryň aýallary dakynypdyrlar. Ýaş gelinler we gyzlar deriden edilen gaýyş guşaklary guşanypdyrlar. Kümüş bilen bezelen gaýyş tegbent guşagy gyz-gelinlerimiz toý-baýramlarda we myhmançylyga gidenlerinde dakynypdyrlar. Bu hilli guşagyň uzynlygy 8 sm barabar bolup, ol orän gymmat bahalanypdyr.

Etnografiýa maglumatlary XX asyryň ortalaryna çenli zenanlaryň „gara gülli guşagyň” ahal türkmenlerinde köp dokalandygyny tassyklaýar. Gülli guşak hem beýleki inçe senetler ýaly gadymdyr. Gülli guşagyň ýerligi, köplenç, gara reňkde bolup, ýüzüne dürli nagyşlar salynýar. Ol ýarym metr inilikde, gylyç bilen dokalýar.

Enelerimiz guşak dokamak üçin, esasanam, ýaz ýüňüni dürli reňklere boýap ulanypdyrlar.

Maglumatlardan ugur alsak türkmen milli guşaklaryň geçmiş taryhymyza diňe bir bezeg ýa-da zerurlyk serişde hökmünde däl-de, onuň has çuň manylara eýe bolandygyna göz ýetirmek bolýär. Türkmen halkynyň milli guşaklaryny iki aýratynlyga eýe bolandygyny görmek bolýär. Olardan ilki umumy bolsa, ikinjisi zenanlaryň bezeg üçin ulanan guşaklarydyr. Bu bolsa türkmen halkynyň diňe bir jemgyýetçilik durmuş zerurlygy däl, eýsem zenanlaryň bezeg guşaklaryna hem aýratyn üns berendigini görkezýär. Şonuň üçin her bir lybasymyzyň taryhyny, ulanyş zerurlyklaryny öwrenmek ähmiýetlidir. Çünki pederlerimiz tarapyndan döredilen her bir gymmatlyklar halkyň ýaşayuş durmuşy, döp-dessurlary we edim-gylymlary bilen berk baglydyr. Şonuň üçinem milli lybaslarymyzyň her bir görnüşini öwrenmek häzirki döwrümiziň wajyp meseleleriniň biridir.

EDEBIÝAT

Atanyýazow, S. (2004) Türkmen diliniň sözköki (etimologik) sözlügi. Türkmenistanyň milli medeniýet “Miras” merkezi.

Asly-Kerem. (2004) Aşgabat. Miras. Çapa taýýarlan A, Durdyýewa.

E, Donawan. (1998) Aşgabat. MERW. „Ruh” neşirýaty.

Fazlalla Reşideddin, Oguznama. (1990) Aşgabat. Pars dilinden terjime eden Salar Baba Gulaly ogyly Salar Harydary.

Görogly eposy. (1990) Aşgabat.

Gelin-gyzlaryň şahyrana döredijiligi. (2005) Aşgabat. Miras. Çapa taýýarlanlar: A. Durdyýewa, G. Ylýasowa.

Jykyýew, A. (1993) Türkmenler hakynda käbir maglumatlar // “Türkmen dili hem edebiýaty”, №3. Aşgabat.

Kitaby Dedem Gorkut (1995) Aşgabat. Ylym. Çapa taýýarlanlar: A. Annanurow, T. Guzuçyýew.

Meredow, A. (1997) Magtymgulynyň düşündirişli sözlügi. II-jilt. Gonbed Kabus.

Orazolat Ekäýew – Baharly, (2014) Aşgabat. Magtymguly Pyragynyň kämil diwany.

Байриева, А. (2015) Национальный костюм туркмен (конец XIX – начало XX в). Туркмены. Москва.

Джикиев, А. (1961) Туркмены Юго-Восточного побережья Каспийского моря. Историко-этнографический очерк. Ашгабад.

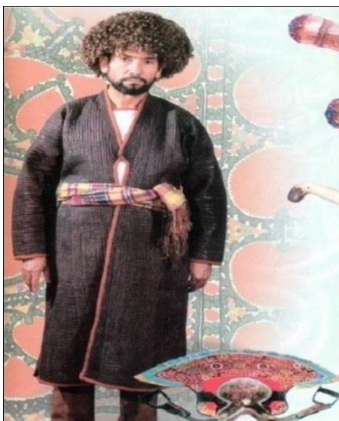
Трудновская, С.А. (1952) Украшения позднеантичного Хорезма по материалам раскопок Топрак – кала // Труды Хорезмской археол. – этнограф. экспед. Москва.

Goşmaça: 1

Kümüş guşak we gylyç .
XVIII asyr. Kümüş, altyn çayılan,
hakyk daşy, ýonulyp nagyşlanan.
Türkmenistanyň Milli muzeýi

Goşmaça: 2

Guşak dakynan Horezm
erkek kişisi

Goşmaça: 3

Türkmen ýigidi we gelni
milli toý lybaslarynda